

MIHALIK BÉLA VILMOS

A SZEPESI KAMARA SZEREPE AZ 1670–1674 KÖZÖTTI FELSŐ-MAGYARORSZÁGI REKATOLIZÁCIÓBAN*

Bevezetés

A Wesselényi-szervezkedés bukását követően az országot, és főképp Felső-Magyarországot több ezer fős császári katonaság szállta meg. I. Lipót 1670. augusztus 4-én egy teljhatalommal felruházott bizottságot nevezett ki ide, melynek feladata volt átvenni a pénzügyigazgatás, közigazgatás és igazságszolgáltatás irányítását. A lőcsei bizottságnak is nevezett testület élére a jó magyar kapcsolatokkal rendelkező Rottal János grófot állította.¹

Lőcsére a bizottság 1670. augusztus 23-án érkezett meg, és Rottal gróf már másnap magához rendelte Hartyáni Andrást, a Szepesi Kamara tanácsosát.² A kamara élén ekkoriban két tanácsos, Hartyáni és Holló Zsigmond állt, akiket Zichy István, a Magyar Kamara elnöke a bizottsággal való legteljesebb együttműködésre szólított fel.³ A bizottság a felső-magyarországi helyzet kezelésére javasolta a

* Jelen tanulmány az ELTE BTK-n készült levéltáros szakdolgozat (2009) átdolgozott formája. A szakdolgozat elkészülésében nyújtott segítségét ezúton is szeretném megköszönni Oborni Teréznek és Molnár Antalnak.

1 A bizottság tagjai voltak még: Johann Graf von Spork lovassági tábornok, a császári sereg parancsnoka, Otto Graf von Volkra, az Udvari Kamara tanácsosa és a Magyar Kamara alelnöke, néhány évvel később majd a Szepesi Kamara adminisztrátora, továbbá Gottfried Freiherr von Heister báró, az Udvari Haditanács tagja, Gubasóczy János pécsi püspök, valamint Eszterházy Farkas személynök. Vö.: *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai levéltár 1567–1813. Szerk.: Varga János. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 7.) 67–68. p; *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671. II. köt. Bp., 1876. 120. p. (A továbbiakban *Pauler*, 1876.) Pauler nem említi Sporkot, míg Szűcs Heistert, Gubasóczyt és Eszterházyt nem hozza. Rottal magyar kapcsolataira: *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez, 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 446–448. p.

2 MOL (Magyar Országos Levéltár) E 254 (Szepesi Kamara, Repraesentationes, informationes et instantiae) 1670. augusztus No. 63. Lőcse, 1670. augusztus 25.

3 Holló ellen később Bécsben panasszal éltek, sőt később a pozsonyi „judicium delegatum” előtt mindkettőjüket megvádolták a felkelésben való részességgel. Ennek ellenére a későbbi adminisztrátorok, Volkra majd Franz Wagele Freiherr zu Wallsegg is megtartotta őket posztjukon, és a Magyar Kamara tanácsosi állását is elnyerték. Vö.: *Gecsenyi Lajos – Tatjana Guszarova*: A

rebellisek fő- és jószágvesztését, hadsereg-fejlesztést, katolikus várnagyok és városi magisztrátusok kinevezését, városi privilégiumok részleges eltörlését, és hogy a protestánsoknak nemességet ne adjanak.⁴ Ezek a javaslatok egyben számos új, addig nem ismert feladatot soroltak a kamara hatáskörébe. Az alapvetően pénzügyi szerv a megváltozó viszonyok közepette politikai színezetet is nyert, a kincstári feladatok átcsoportosultak: előtérbe került a birtokkonfiskáció, a császári katonaság ellátása mellett a politikai mozgalmak figyelése, jelentése, és az erőszakos rekatolizáció támogatása, elősegítése is.⁵ A Szepesi Kamara által ellenőrzött terület ugyanis az egri, a váci és a váradi püspökségekre, valamint az esztergomi érsekség keleti részére is kiterjedt, a régió felekezeti erőviszonyai viszont a reformáció idején jelentősen eltolódtak a protestánsok javára. Bár a katolikus egyház elvesztett pozícióinak⁶ visszaszerzésére már korábban is történtek kísérletek a régióban⁷, 1670 után a kormányzat által is támogatott ellenreformáció során sokkal nagyobb lehetőség nyílt erre. Bár a linzi békét követően a szabad királyi városok elvileg megnyitkák a katolikus és református felekezet előtt⁸, a gyakorlatban Tóth István György szavaival élve „*a szó átvitt és eredeti értelmében egyaránt falakkal zárkóztak el a katolikus misszionáriusok előtt*”.⁹

Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. In: Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 469. p.

4 *Pauler*, 1876. 121. p.

5 *Szűcs J.*: i.m. 85. p.

6 Az egri püspökség helyzetére világít rá Lippay György egri püspök *ad limina* jelentése az 1640-es évekből. *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről. In: Levéltári Közlemények 73. (2002) 1–2. sz. 199–241. p.

7 Erre jó példa az 1660-as évek elején katolizáló Rákóczi család tevékenysége, melyet Péter Katalin „térítő földesúri ellenreformációnak” nevezett. Vö.: *Péter Katalin*: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: Uő: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8.) 186–199. p.

8 Az 1646–1647. évi országgyűlésen törvénybe iktatott linzi béke pontjai értelmében a szabad királyi városoknak ugyanis biztosítania kellett volna a református és a katolikus szabad vallásgyakorlatot is. Végül 1650-re sikerült elérni, hogy a katolikus és református felekezet is bevett vallás lett Kassán. Vö.: *Tusor Péter*: Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai *Recepta Religióvá* válásában. In: Magyar Egyháztörténet Vázlatok – Regnum 10. (1998) 1–2. sz. 5–26. p.

9 Giovanni Battista Reggiani da San Felice minorita szerzetes Rómába küldött, 1672 körül keletkezett jelentéséből tudjuk, hogy a misszionáriusok nehezen jutnak be a városokba, ahol csak kevés és főként az alsóbb társadalmi rétegből származó hívőt találtak. *Tóth István György*:

Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy ezeket a falakat hogyan bontották el, milyen főbb lépések rajzolhatóak meg az 1670–1674 közötti ellenreformáció időszakában, mindebben a Szepesi Kamara milyen szerepet töltött be, a döntésekben mekkora része volt a Magyar vagy éppen az Udvari Kamarának? Ennek érdekében a Szepesi Kamarához befutó kérelmek, és a kamarai fogalmazványok mellett a felhasznált források körébe vontuk a Magyar Kamarához intézett felterjesztéseket, a Magyar Kamara részéről a Kassára érkező utasításokat, rendeleteket is, illetve a közvetlenül a Szepesi Kamarához intézett uralkodói rendeleteket is.

A protestáns javak elvétele

A feltárt források alapján jól kirajzolódott az a folyamat, amelynek során a protestáns egyházakat és közösségeket megfosztották gazdasági alapjaiktól. A protestáns lelkészek jövedelmét ugyanis, ami leginkább természetbeni volt, nagy részben a földesúrtól nyert juttatások tették ki, de a falutól szedett egyházi tized bizonyos részéből (nyolcad, tizenhatod) is részesültek. A hódoltsági katolikus és protestáns lelképásztorok például a XVII. század közepére már egyaránt a tizedek nyolcadát (*octava*) kapták meg.¹⁰ Az egyházi tizedek kamarai bérlése, majd a Wesselényi-szervezkedés felszámolását követő nagyarányú birtokelkobzások miatt viszont ezeknek a javaknak a kiszolgáltatása a kamarától függött.

Jósa János tisztartó már 1670 augusztus közepén érdeklődött a kamaránál, hogy a kasói prédikátor által kért dézsmát kiadja-e, melyet a lelkész korábban Bernáth Istvántól és több más nemesektől mint fizetségét kapta.¹¹ Noha ekkor még Hartyáni András kamarai tanácsos is sürgette a kamarát, hogy küldjenek ki Sóvárra egy kamarai tisztviselőt a kilenced beszédére és a prédikátoroknak járó tized kiadására, a prédikátoroknak adandó dézsma ügyében végül a Rottal-

Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon. Bp., 2007. 177–178. p. (A továbbiakban: *Tóth*, 2007.)

10 *Molnár Antal*: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Bp., 2005. (METEM Könyvek 49.) 51–52. p. 1676-ban a tizedbérlésben érdekelt főurak viszont már csak a tizenhatod részt (*sedecima*) akarták kiadni, amit Heves vármegye közgyűlésén sikerült is elérni, mindezt a Szepesi Kamara is támogatta. A következő évben Almásy András gyöngyösi plébános ezzel szembeállva igyekezett érvényesíteni a régi jogszokást, sikertelenül.

11 MOL E 254 1670. augusztus No. 21. Szulánczka, 1670. augusztus 19.

féle bizottságot kereste meg.¹² A lőcsei bizottság döntése kedvező lehetett, mert egy hónappal később Hartyáni már azt rendeli el, hogy a konfiskált javakból szolgáltatassák ki a parókiához tartozó jövedelmeket (*proventus parochialis*).¹³ Az utasítás azonban zavarodást okozott: Gilány László füzéri provizor bár kiadta a prédikátoroknak a tizedet, de sietett jelezni, hogy az korábban nem volt szokásban Füzér környékén.¹⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a kamarai rendelkezés alapján ott is elkezdték kiszolgáltatni a tizedet, ahol azt nem tették korábban.

Azonban más, nem rendszeres jövedelmeket kezdtek visszatartani. A ballabási lelkipásztor, Felsőbányai János 1671 februárjában kérte a kamarát, hogy a korábban Forgách Miklós udvarházától járt disznót és parókiális jövedelmét Szikszay Mátyás tisztartó útján adják ki számára.¹⁵ A hasonló jelentések 1671 nyarán egyre inkább megsaporodtak, tanúskodva a lelkészi jövedelmek, juttatások akadozó kifizetéséről, kiadásáról. Augusztus elején a kiserdődiék és nagyerdődiék együttes kérvényben fordultak a kamarához, mondván, a tized és a kilenced mindenkor megillette a lelkészeket királyi adományként, és bizonyításul hivatkoztak az urbáriumukra.¹⁶ Székely László szatmári tisztartó az erdődiék kérvénye mellé adott kísérelveleiben pontosan rámutatott a protestáns jövedelmek felfüggesztésének várható következményére: ha a juttatások megszűnnek, az erdődi lakosok aligha lesznek képesek eltartani saját költségükön a lelkészt.¹⁷ Vagyis végeredményben a lelkészi jövedelmek elakadása könnyűszerrel vezethetett a lelkész elvándorlásához, és így végső soron a helyi protestáns vallásgyakorlat megszűnéséhez.

Különösen kényes volt a helyzet azokon a helyeken, ahol a templom elfoglalását követően a katolikus plébános és a protestáns lelkész rövid ideig párhuzamosan működött. Szentandráson például a lakosok nem voltak hajlandók megadni a rájuk erőltetett plébánosnak a korábbi jövedelmeket, hanem a továbbra is helyén maradt lelkésznek adták azt.¹⁸ Hasonló volt a helyzet Királyhelmecezen is, ahol

12 MOL E 254 1670. augusztus No. 64. Lőcse, 1670. augusztus 22; MOL E 254 1670. augusztus No. 62. Lőcse, 1670. augusztus 29.

13 MOL E 254 1670. szeptember No. 110. Lőcse, 1670. szeptember 22. Hartyáni utasítására a kamarai tisztviselők megkezdték, folytatták a tizedek kiadását a protestáns lelkészeknek, erre utal Turoczy Mátyás egyik jelentése egy hónappal későbből: MOL E 254 1670. október No. 42. Hrabócz, 1670. október 28.

14 MOL E 254 1670. október No. 3. Füzér, 1670. október 21.

15 MOL E 254 1671. február No. 8. Ballabás, 1671. február 26.

16 MOL E 254 1671. augusztus No. 8. Erdőd, 1671. augusztus 9.

17 MOL E 254 1671. augusztus No. 9. Szatmár, 1671. augusztus 8.

18 MOL E 254 1671. augusztus No. 89. Káposztafalva, 1671. augusztus 17.

I. Rákóczi Ferenc elvette a templomot a reformátusoktól és katolikus plébánost helyezett be, azonban a községben egyidejűleg még működött a prédikátor is. A plébános már magának követelte a – feltehetőleg a kamara által bérelt – tizedből járó nyolcadrészt, és a helyi kamarai illetékes a Helmechez tartozó leányegyházaktól járó részt is neki ígérte. A lelkész csak ekkor jelentkezett a maga jussáért, ami miatt a tisztartó a kamarához fordult utasításért. Ugyancsak ebben a levélben ír az ismeretlen kamarai tisztviselő (valószínűleg György Mihály) az agárdi prédikátor jövedelmével kapcsolatos bonyodalmakról. A lelkész ugyanis nem akarta megfizetni a filiális után járó székdíjat (*cathedraticum*), mivel azt az anyaegyház után fizetendő székdíjba számította bele, sőt az anyaegyház után járó egy forintos székdíjat is visszavette, ami miatt a tisztviselő viszont nem adta ki neki a dézsmából járó nyolcadot.¹⁹ A Szepesi Kamara mindkét ügyben a lelkészek ellenében döntött: Helmecezen a katolikus plébánosnak kellett kiadni a korábban a prédikátornak járó octavat, míg Agárdon a kamara megerősítette tisztviselője döntését, hogy addig ne adja ki a lelkésznek járó tizedrészt, míg az a *cathedraticumot* nem fizeti meg.²⁰

A jövedelmek sorsa a lelkészek elűzését követően nyitva maradt, a legtöbb helyen a plébánosok, közeli rendházak kérték maguk számára a különböző juttatásokat, amit aztán legtöbb esetben jóvá is hagyott a kamara. Az átmeneti helyzetet jól jellemzi Pethő István szendrői provizor egy 1672 nyarán kelt beadványa. Ebben tájékoztatja a kamarát, hogy a szendrői református és evangélikus prédikátorokat sikerrel elűzte, a parókiákhoz tartozó jó rétekekkel és őszi-tavaszi vetésekkel kapcsolatban viszont nem tudta mitévő legyen. Nemcsak ezeknek a sorsát szeretne volna tisztázni, hanem azoknak a közelebbi településekről bejövő tizedrészeknek a dolga is kétséges volt, ahová a szendrői ferencesek szolgáltak, viszont számos távolabbi településre a ferences atyák is csak ritkán jutottak el, így az ottani, korábban a lelkészeknek járt parókiális jövedelem ügyét is rendezni akarta. Ezzel egyidőben azonban a kazai, varbói és szendrővölgyi járásokban még számos protestáns lelkész működött, és a nekik járó, szokott

19 MOL E 254 1671. október No. 2. hely és dátum nélkül, de az 1671. október 2-án kelt kamarai válasz fogalmazványának alapján október 1-jén írhatta György Mihály. *Cathedraticum*nak nevezték azt a pénzösszeget, amelyet a püspökök, kiváltságos apátok, prépostok, vagy a tized bérlői a plébánostól a dézsma egy részének átengedéséért kaptak. Ld. erre: *Maksay Ferenc: Urbáriumok (XVI–XVII. század)*. Bp., 1959. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II., Forráskiadványok 7.) 820. p.

20 MOL E 244 (Szepesi Kamara, *Minutae*) 1671. október fol. 58. 1671. október 2. A kamara válasza György Mihálynak szól, így feltehetőleg az előző jegyzetben jelzett aláírás nélküli levél írója is György Mihály lehetett.

juttatások kérdésében is bizonytalanságát fejezte ki Pethő.²¹ Pethőhöz hasonlóan más kamarai gondviselők is bizonytalankodtak a prédikátoroknak járó juttatások kiadásában.²² Azonban a Szepesi Kamara ekkor már tulajdonképpen megfedte a kérdést feltevő provizorokat, amit nagyon érzékletesen fejez ki a balogvári uradalmat irányító Bicsány Istvánnak írt levelük, szemére vetve, hogy inkább a lelkészeket üldözze, „*hogy sem sedecimának megadása felől kérdezkedjék*”.²³

Némi visszarendeződést hozott a bujdosók 1672 őszén bekövetkező támadása, néhány helyre visszatértek a prédikátorok, és újra élni kezdték a korábbi szokásjogon bírt jövedelmeiket. Pethő István szendrői provizor arról tájékoztatta a kamarát 1672 novemberében, hogy a rudabányai prédikátor is hazatért a zürzavart kihasználva, és a búzabéli jövedelmet magának veszi ki.²⁴ Hasonlóról panaszkodtak a murányi jószág kamarai gondviselői is, hogy a jolsvaiak a kamara számára már lefoglalt dézsmát a lelkészeknek kezdték csépelni.²⁵ Ezekben a kérdésekben a bujdosók támadásának visszaszorítását követően igyekeztek a helyzetet rendezni. Mivel a parókiális jövedelmek ügye szorosan összefüggött a templomok, parókiák visszafoglalásával, ezért 1673. június 15-én a Magyar Kamara úgy utasította a Szepesi Kamarát, hogy a prédikátorokkal kapcsolatban olyan végzést tegyen, hogy a katolikusok részére visszaszerzett egyházak és következésképpen a hozzájuk tartozó javak semmiféle kárt ne szenvedhessenek senki részéről.²⁶ A cél a visszanyert plébániákhoz tartozó jövedelmek biztosítása volt, hogy ezekért ne léphessenek fel semmilyen ürüggyel a lelkészek, akik már nem számíthattak a protestáns földesurak támogatására sem.

A kamara ráadásul igyekezett a lelkészeiket támogató közösségek anyagi erejét is aláásni. Ennek egyik szemléletes példája a szendrői felekezetek vitája a

-
- 21 MOL E 254 1672. július No. 66. Szendrő, 1672. július 16.
 - 22 Sramkó György és Madarász András levele: MOL E 254 1672. augusztus No. 79. Jolsva, 1672. augusztus 19. Pethő János levele: MOL E 254 1672. augusztus No. 67. Kálló, 1672. augusztus 26. Sramkóéknak is egyenesen megtiltotta a Szepesi Kamara, hogy a sedecimát kiadják: MOL E 244 1672. augusztus fol. 87. 1672. augusztus 23.
 - 23 MOL E 244 1672. augusztus fol. 37. 1672. augusztus 27.
 - 24 MOL E 254 1672. november No. 26. Szendrő, 1672. november 9.
 - 25 MOL E 254 1672. november No. 55. Murány, 1672. november 12. Madarász András, Sramkó György a Szepesi Kamarának
 - 26 MOL E 250 (Szepesi Kamara, Litterae Camerae Posoniensis et aliorum) Fasc. 45. No. 28. 1673. június 15. Szabó István véleménye szerint az utasítás összefügghetett a prédikátorokkal szembeni enyhébb bánásmóddal is, amely a bujdosók megnyerése iránt való törekvést szolgálta. *Szabó István: Protestáns egyháztörténeti adattár az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból III.* In: *Egyháztörténet 2.* (1959) 3–4. sz. 303. p.

korcsmáltatás körül. A szendrői kocsmát korábban a város bírta szokásjog alapján egész évben, egészen addig, amíg egy egyezség nyomán azt évi 100 talléért Wesselényi Ferenc nádornak, földesúrnak bérbe nem adták. A konfiskációt követően ezt a rendszert a Szepesi Kamara is megtartotta. A város református előjárói ezt a pénzt mindig templomukra és a prédikátor tartására költötték. Időközben azonban a helyi katolikus közösség is megerősödött, ezért szeretnék volna megszerezni a maguk részére az összeg harmadát, hogy maguk között iskolamestert tarthassanak. Az ügy akkor pattant ki, amikor egy helyi katolikus nemes, Török Bálint 1671 februárjában kitette a sörkocsma cégért, és Pethő István provizor felszólítása ellenére sem volt hajlandó a kimerést beszüntetni. Sőt hamarosan más szendrői katolikusok is így tettek, végül közösen kérték a kamarát, hogy vagy járuljon hozzá a katolikusok kocsmatartásához, vagy adja meg számukra a 100 tallér harmadát.²⁷

A Szepesi Kamara nem engedte meg az új kocsmák nyitását, de elfogadta a katolikusok kérését, sőt a kérdéses összegnek nem is a harmadát, hanem felét rendelte számukra.²⁸ Ekkor már a szendrői reformátusok is megmozdultak, és arra hivatkoztak, hogy Wesselényivel kötött egyezségükbe is belevették, hogy a pénzt mire fordíthatják, a nádor-földesúr pedig bőkezűen támogatta a helyi katolikusokat is. Az ügy rendezése érdekében egy háromfős küldöttséget menesztettek Kassára, ám a kamarának ez nem volt elegendő, a kocsmára való iratok bemutatását is kérték.²⁹ Pethő István provizor is egyre inkább sürgette a helyzet rendezését,

27 MOL E 254 1671. február No. 62. Szendrő, 1672. február 5. Pethő István azt is nehezményezte – és ezért kérte annak ügyében is a kamara intézkedését –, hogy a szendrői német lovasság markotányosai is egy kocsmát nyitottak, a kamarai kocsmára nagy kárára. A szendrői katolikus közösség kérése: MOL E 254 1671. február No. 19. Szendrő, 1671. február 6. Szendrőt azért kobozta el a Szepesi Kamara, mert Wesselényi Ferenc nádor özvegye az 1660-as évek második felében Zrínyi Péternek adta zálogba. A nádor özvegye, Széchy Mária ugyan minden eszközzel próbálta a konfiskációt megakadályozni, az udvar nem adott helyt tiltakozásának és így az uradalom (Szendrő, Abod, Rudabánya és Gömör megyei falvak) kamarai kezelésbe került. *Gyulai Éva: A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása.* In: Szendrő monográfiája. Szerk.: Veres László – Viga Gyula. Szendrő, 2002. 186. p.

28 MOL E 244 1671. február fol. 38. 1671. február 9. A német katonasággal szemben ugyanakkor a Szepesi Kamara is tehetetlen volt, így azt ígérték Pethőnek, hogy írnak az ügyben a Magyar Kamarának.

29 MOL E 254 1671. február No. 36. Szendrő, 1671. február 15.; MOL E 244 1671. február fol. 124. 1671. február 17. Az ügy további mellékszála volt, hogy a szendrői katolikusok a ferenceseken is keresni kezdték a száz tallérból járó részüket. Fülöp András gvardiánnak végül sikerült bizonyítania Wesselényi Ferenc a ferencesek javára tett alapítványának a korcsmáltatás jogára vonatkozó egyezségtől való különállását. Wesselényi Ferenc és felesége, Széchy Anna

mert a Szendrőre hurcolkodó, elmenekült hódoltsági nemesség miatt egyre inkább fellendült a szendrői kocsmák forgalma, és ha egy kis pénz állt a szendrői nemesi rendekhez, azt „nem kímélik a korcsmáktól”.³⁰ Aligha hiányzott Pethőnek ebben a helyzetben a szendrői református–katolikus ellentét folytatódása. A Szepesi Kamara azonban március elejére változtatott döntésén, a katolikusok által felmutatott iratok, és a reformátusok követsége nyomán úgy rendelkezett, hogy a száz tallér harmadrésze a katolikusoké, kétharmada pedig a reformátusoké legyen: ha valamelyik fél tovább feszegetné az ügyet, az essen el a neki rendelt résztől.³¹ Március közepén ennek ellenére a szendrői reformátusok, hivatkozva a Kassán járt követségükre, és a kamarához felküldött attestatiókra, ismét magának kérte az egész száz talléros összeget.³²

A következő esztendőben azonban újult erővel kezdődött a vita a kocsmáról. 1672 januárjában a reformátusok látszólag még beletörődtek a kamarai döntésbe, kérték a maguk kétharmad részét, és az elmaradt 1671. évi rész ügyében is sürgették a Szepesi Kamara intézkedését.³³ Később úgy tűnik ismét megkísérelték

Mária ugyanis 1654. január 9-én tett, és 1663. november 9-én megerősített alapítványa nem a kocsmajövedelemre alapult, hanem a szendrői birtokról befolyó egyéb jövedelmekre. A ferencesek ezért csatolták levelükhöz az alapítvány-level másolatát, amelyből kiderült, hogy a szendrői pátereknek évi száz forint, hat hordó bor, minden főzet sörből egy-egy hordó, az Oltáriszentség előtti örökmécsekre tíz tallér, további ötven forint hús és tyúk helyett, a csehi malom szombati jövedelme, és további más kisebb természetbeni juttatások jártak. MOL E 254 1671. február No. 20. Szendrő, 1671. február 25.

- 30 MOL E 254 1671. február No. 10. Szendrő, 1671. február 27. Szendrőn a 17. század folyamán a telkes jobbágyság eltűnésével párhuzamosan egyre inkább nőtt a beköltöző nemesség aránya. A század közepén maguk a szendrőiek jellemezték úgy magukat, hogy egy részük armalista, egy részük végvári katona, míg a többiek „futott nemesek”, vagyis a török elől elmenekült nemesek. *Gyulai É.*: i.m. 216. p. Pethő István még március közepén is kétségbeesetten kérte a kamara azonnali segítségét, mert az újonnan érkezett szendrői nemesség már inkább a sört itta, mint a bort, viszont egyre nagyobb volt az árpahiány. Pethő a Török Mihály ongai gondviselőnek küldött kamarai utasítást maga vitte el, ott azonban árpa nem volt, hanem csak Gesztelyben, ahol viszont a helyi gondviselő, Török János utasítás hiányában semmit nem adott neki. Ezt Pethő már Ongán megírta a prefektusnak, de egyben kérte a kamarát is, hogy mielőbb gondoskodjon kellő árpáról, nehogy ser nélkül maradjon a szendrői kocsmá. A Szepesi Kamara már március elején meghagyta az ongai gondviselőnek, hogy Pethő számára gondoskodjon elég árpáról a szendrői sörfőzéshez, majd Pethő jelentésére azonnal utasították a gesztelyi gondviselőt az árpa kiadására, amiről a utasítást megküldték Pethőnek is. MOL E 254 1671. március No. 87; MOL E 244 1671. március fol. 144. 1671. március 1., fol. 69. 1671. március 19.
- 31 MOL E 244 1671. március fol. 144. 1671. március 1.
- 32 MOL E 254 1671. március No. 78. Szendrő, 1671. március 15.
- 33 MOL E 254 1672. január No. 39. Szendrő, 1672. január 9.

a kamarai döntés megmásítását, mert 1672. április 27-én a Szepesi Kamara azt írja a szendrői protestáns vég helyieknek, hogy a kocsmajövedelemtől tett döntés megváltoztatására nincs mód.³⁴ 1672. július 20-án a kamara már úgy utasította Pethő Istvánt, hogy az elmaradt előző évi, és az arra az esztendőre jutó száz tallért is fizesse ki kétharmad-egyharmad arányban, de úgy, hogy abból kell a szendrői palánk- és hídjavitást, valamint a katolikus plébánost is fizetni. A prédikátor a kamara rendelkezése szerint csak akkor részesülhet az összegből, ha katolizál és Szendrőn marad.³⁵ A szendrői reformátusok azonban továbbra sem nyugodtak bele a dologba, egy korábbi kamarai utasításra hivatkozva maguknak kérték a kocsmabér egész összegét, ami ellen a katolikusok tiltakoztak, továbbra is kérték a száz tallér egyharmadát, protestálva az ellen is, hogy a szendrői palánk- és hídmunkákat az ő részükkel, és nem vármegyei ingyenmunkával akarják kiváltani. Mivel pedig a szendrői reformátusok nem vették fel a saját részüket – érveltek a katolikusok –, ezért akár a kamara adhatná az egész összeget is a katolikusoknak.³⁶ Pethő István is azt jelentette a kamarának, hogy a katolikusok elfogadnák az egyharmad részt továbbra is, azonban a reformátusok maguknak követelik az egészet, ezért a kétharmad részt sem veszik fel, majd Pethő még sietett hozzátenni, hogy az egész ügyet, és a száz talléros összeget is kezdi irreálisnak tartani, miután a német markotányosok kocsmájában már hitelre is lehet inni.³⁷

A szendrői kocsmá ügye 1672 őszén nyugvópontra jutott a bekövetkező kuruc támadás következtében, és a következő évben a szendrői reformátusoknak már nem csak a kocsmajövedelmek miatt kellett tiltakozniuk a Szepesi Kamaránál. Az ügy hátterében alighanem az állhat, hogy a szendrői református közösség jelentős részét kitevő végvári katonaság 1672 őszén a bujdosók mellé állt, amit az ott szolgáló 350 huszár, 150 hajdú létszámának 100–100 főre való csökkenése is jól mutat.³⁸ A bujdosók mellé állt lázadó katonák nyugodtan térhettek azonban vissza házaikba, sőt a kamara februári utasítása még tiltotta is a szendrői kamarai tisztviselőknek, hogy őket nyugtalanítsák, megzavarják.³⁹ 1673 áprilisában viszont

34 MOL E 244 1672. április fol. 16. 1672. április 27.

35 MOL E 244 1672. július fol. 107. 1672. július 20.

36 MOL E 254 1672. július No. 128. Szendrő, 1672. július 29.

37 MOL E 254 1672. július No. 109. Szendrő, 1672. július 24.

38 *Szabó István*: Protestáns egyháztörténeti adattár az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból II. In: *Egyháztörténet* 2. (1959) 1–2. sz. 169. p. (A továbbiakban: *Szabó*, 1959.)

39 MOL E 244 1673. február fol. 271. 1673. február 20. A felkelők számára adandó kegyelem, királyi védlevekkel való ellátása Felső-Magyarországon fogalmazódott meg, hogy a protestáns végvári katonaságot visszatartsák a török barátságától. Ennek érdekében számukra vallási

már panaszt tettek Pethő István provizor ellen, mert lefoglalta malmukat, amelynek szombati jövedelméből a prédikátort fizették, és elvett száz szapu búzát is, amely szintén a lelkészt illette volna.⁴⁰ A malomjövedelmet és a Szendrőhöz tartozó szántóföldekről származó bizonyos dézsmákat – mint azt a szendrői református végváriak 1682. évi kérvénye is tanúsítja – még Wesselényi Ferenc idejében nyerték prédikátoruk eltartására. Ezeket vette el tőlük Pethő István, és a későbbi kérvény alapján úgy tűnik hosszú időn át nélkülözniük is kellett azokat.⁴¹

A jövedelmeket biztosító földek, haszonvételek szorosan a helyi egyház, templom tartozékai voltak, így a templom, iskola, parókia katolikus kézbe kerülése szinte automatikusan jelentette az anyagi bázis elvesztését a protestáns közösségek számára. A következő alfejezetben ennek az „infrastrukturális” megtörésnek, vagyis a templomelvételeknek a szakaszait, módszereit vizsgálom meg.

A templomok elvétele

Báthory Zsófia és fia, Rákóczi Ferenc 1670 decemberében sorra foglalta el a birtokaikhoz tartozó hegyaljai mezővárosok templomait.⁴² Ez követendő példát jelenthetett a Szepesi Kamarának, noha 1671 augusztusáig nem található a beérkező iratok között olyan, amely templomfoglalást érintene. Pálffy Tamás nyitrai püspök ugyanakkor már 1670. augusztus–szeptember folyamán sürgette a kassai nagytemplom elfoglalása mellett a bártfai, löcsei, eperjesi régi kolostorok megszerzését is, ezt azonban ekkor Szelepcsényi György esztergomi érsek és Rottal János gróf, a löcsei bizottság vezetője megakadályozta.⁴³ A löcsei bizottság

engedményeket is tettek. Vö.: *Szabó István: Ellenreformáció a végvárakban, 1670–1681.* In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére.* Bp., 1933. 467. p. (A továbbiakban: *Szabó*, 1933.)

40 MOL E 254 1673. április No. 69. Szendrő, 1673. április 26.

41 Másolata: MOL E 23 (Magyar Kamara, Litterae Camerae Scepusiensis) 1682. április fol. 51. dátum nélkül, az 1682. április 17-i Szepesi Kamarai felterjesztés mellékleteként. Úgy tűnik Szendrő esetében nem teljesült az az 1674. április 26-i királyi rendeletben megfogalmazódott ígéret, hogy az elkobzott jószágokat visszaadják. *Szabó*, 1933. 467. p.

42 *Benczédi László: Az abszolutizmus és a rendiség küzdelme a korai kuruc mozgalom időszakában (1671–1678).* In: *Magyarország története 1526–1686.* Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. II. köt. Bp., 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3.) 1195. p. (A továbbiakban: *Benczédi*, 1985.)

43 *Benczédi László: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén.* In: *Történelmi Szemle* 18. (1975) 2–3. sz. 493. p. I. Lipót 1670. augusztus 25-én elrendelte, hogy a bártfai és eperjesi régi ferences kolostorokat a rendnek szolgáltassa vissza, tekintettel a

sem volt egységes állásponton: Gubasóczy János pécsi püspök, a bizottság tagja 1670 októberében Eperjesen járva misét tartott, ahová Eperjes környékéről is olyan nagy tömeg gyűlt össze, hogy „...csaknem könnyhullatással néztem őket” – írta a püspök Szelepcsényi érseknek. Egyébként úgy tudta, hogy „néhány üres klastromokat alattomban tisztogatják máris, csak constanter legyen instantia érettek”, és sürgette azok elfoglalását, mert úgy vélte kedvező az alkalom.⁴⁴ Rottal hezitáló engedékenysége, az uralkodói parancs megkerülése bizonyos egyházi körökben ezért felzúdulást váltott ki. Sámbar Mátyás kassai jezsuita atya egyenesen úgy vélekedett, hogy noha köztudott volt az uralkodói rendelet, az eperjesi evangélikusok „valami adományokkal bontották el” Lipót szándékát.⁴⁵

1671 elején a bártfai, eperjesi és löcsei régi ferences kolostorok ügye ismét napirendre került, Pálffy Tamás püspök már január elején arról írt Szelepcsényi érseknek, hogy I. Lipót sürgetőleg tudakolja Rottal gróftól a három szabad királyi város döntését.⁴⁶ Végül a király megbízása és utasítása alapján Holló Zsigmond kamarai tanácsos és Bársony György szepesi prépost, váradi püspök, mint királyi megbízottak kezdték meg a kolostorok elfoglalását.⁴⁷ Április elején a Magyar Kamara már arra utasította a Szepesi Kamarát, hogy a kolostorok, templomok visszafoglalására kiküldött bizottság napi költségeit finanszírozzák.⁴⁸ Ezt követően április 15-én az eperjesi, 21-én a bártfai kolostor került katolikus kézre, a ferences rendhez. Lőcsén azonban már komolyabb ellenállásba ütköztek, ám végül ott is elfoglalták a kijelölt kolostort és templomot május 5-én. A löcsei események során

katolikusok megnövekedett számára, és arra, hogy a katolikusoknak is ugyanannyi joguk van a szabad vallásgyakorlatra, mint az evangélikus polgároknak. MOL P 507 (Családok, személyek iratai, Nádasdy család nádasdladányi levéltára) Series A. Classis V. Nr. 389. fol. 434–435. Bécs, 1670. augusztus 20. Ez az utasítás még nem szólt a löcsei kolostorról, viszont Rottal gróf 1670. október 28-án újabb uralkodói utasításra az eperjesi és a bártfai kolostorok példájára Lőcse város tanácsától is kérte a ferencesek számára a szlovák („tót”) evangélikus templomot, amit a löcsei tanács nem akart átadni, és haladékat kértek. Azonban a kolostorok elfoglalását Rottal sem hajtotta végre, mert nem akarta az általános nyugtalanságot vallási ügyekkel tovább növelni. *Hain Gáspár*: Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Szerk.: Véber Károly. Bp., 1988. 326–327. p; *Pauler*, 1876. 235. p.

44 EPL (Esztergomi Primási Levéltár) AS (Archivum Saeculare) Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 40. pag. 24. Lőcse, 1670. október 20. (MOL MF (Mikrofilmtár) 2662. doboz)

45 EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 40. pag. 187. Kassa, 1670. november 15. (MOL MF 2662. dob.)

46 EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 42. pag. 258. Bécs, 1671. január 12. (MOL MF 2662. dob.)

47 *Pauler*, 1876. 240. p.

48 MOL E 250 Fasc. 41. No. 64. 1671. április 2.

jól kitapintható a kormányzat, az egyház és a katonaság együttműködése, Holló Zsigmond, Paris von Spankau tábornok és Bársony György szepesi prépost, váradi püspök működése nyomán. Az egyház és Bársony püspök provokatív lépése egy körmenet tartásával szolgáltatta az okot a katonai fenyegetéshez, és a királyi küldöttek végső eljárásához. A löcsei evangélikus szlovákok vallásgyakorlata ezzel magánházakhoz szorult vissza, templomuk pedig Szolcsányi Márton kanonok igazgatása alá került ekkor, majd végül júliusban a jezsuiták kapták meg a ferencesek tiltakozása ellenére.⁴⁹

Holló Zsigmond szerepe a három kolostor visszavételénél már mutatta a Szepesi Kamara fokozódó szerepvállalását, így jött létre az a szoros kormányzati–egyházi–katonai együttműködés, amely a következő években sikerrel vitte előre az ellenreformáció ügyét. Ennek során, a templomfoglalások esetében két nagy hullámot lehet elkülöníteni. Az egyik 1671 nyarán bontakozott ki és a kassai főtemplom novemberi elfoglalásában csúcsosodott ki, míg a másik az 1672 őszi kuruc támadások során elveszett templomok visszaszerzésére irányult 1673 elején.

49 A löcseiek nem voltak hajlandók maguktól átadni a kulcsokat, mert az sértené lelkiismerettüket, de azt válaszolták, hogy „nem bánják ha magunktól elfoglaljuk hatalmasul”. Holló már ekkor jelezte az uralkodónál is azt a véleményét, hogy a löcsei eset rossz példaként szolgálhat a többi városnak. Holló levele: MOL P507 Series A. Classis V. Nr. 549. Bécs, 1670. augusztus 20. A löcsei krónika szerint Holló Zsigmond és Bársony György mellett még Mansfeld gróf is a királyi biztosok között volt, továbbá Szolcsányi Márton és Bethlenfalvi János kanonokok kísérték őket. A Magyar Királyi Kancellária kérte az Udvari Haditanácstól, hogy a katonaság részéről is vegyen részt egy képviselő a kolostorok visszafoglalásában eljáró bizottságban, így esett a döntés Mansfeld alezredesre. A városra nehezedő nyomásban Spankau tábornok is komoly szerepet vitt. A királyi biztosok hűtlenséggel fenyegették a várost, Spankau főkapitány pedig írt a városnak, hogy teljesítsék az uralkodói akaratot, nehogy neki kelljen olyan utasítást végrehajtania, aminek a város látná kárát. Spankau már április végén kérte az Udvari Haditanács véleményét, hogy milyen segítséget nyújtson a löcsei kolostor és templom elfoglalásában. Az Udvari Haditanács válasza azonban, melyben jóváhagyták a Lőcse elleni segítséget, már az eseményeket követően érkezett meg. Spankau az ügyben tanúsított hozzáállását utólagosan is jóváhagyták, de egyben figyelmeztették is, hogy magánkezdeményezésre ne nyújtson katonai segítséget. Az egyház részéről Bársony György szepesi prépost, váradi püspöknek volt még jelentős szerepe. A püspök hívására április 30-án egy nagy körmenet jött a löcsei városkapuhoz a környék katolikus plébánosainak vezetése alatt, de nem engedték be őket a városba, ami jó okot szolgáltatott a katonai-kormányzati nyomásgyakorláshoz. Spankau és a katonaság szerepvállalása 1671 tavaszán továbbiakban is megnyilvánult: részt vettek 1671. április-májusában a sáros-pataki diákság lefegyverzésében és a az eperjesi evangélikus kollégium május 23-i elvételében. *Szabó István*: *Protestáns egyháztörténeti adattár az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból I.* In: *Egyháztörténet I.* (1958) 2–3. sz. 213–214, 216–217, 219–220. p (A továbbiakban: *Szabó*, 1958.); *Hain G.*: i.m. 329–330, 332–333, 336, 338. p.

A három szabad királyi város kolostorainak sikeres elfoglalása mellett elősegíthette a kamara tevékenységét, hogy 1671 elején már egyre többen sürgették a kamarai segítséget, miközben a katolikus egyházi körökben „most vagy soha” hangulat uralkodott el. Jó példa erre a tornai templom esete. 1671 februárjában Keglevich Miklós kérte Rottal és Szelepcsényi támogatását a tornai templom elfoglalásához, de már ekkor jelezte, hogy azt a Szepesi Kamarára is rá lehetne bízni. A tornai templomot végül 1671. március 11-én foglalta el Keglevich udvari papja, Hamar Ferenc. Már ekkor feltűntek segédszerepben a császári katonák, amely később már visszatérő, állandó jellemzője lett a templomfoglalásoknak.⁵⁰ Szegedy Ferenc egri püspök márciusban már fel is szentelte a visszafoglalt tornai templomot, és azzal egyidőben megszerezte a mecenzéfi templomot is. Ahogy írta Szelepcsényi érseknek: „*Kegyelmes Uram, soha nem lehet jobb módunk a templomok recuperatiójába mint most vagyon*”.⁵¹

1671 nyarán püspöki vizitációk keretében kezdődtek meg a módszeres templomfoglalások, amelyek egészen a következő év őszéig tartottak. A Magyar Királyi Kancellária 1671. július 1-jén állította ki Bársony György váradi püspök, szepesi prépost részére a szepesi főesperességre egyházlátogatást elrendelő királyi megbízást (*mandatum visitatorium*).⁵² Noha a megbízólevél hangsúlyozta, hogy a Bársony működését segítsék, és ne akadályozzák, igen gyorsan nyilvánvaló lett a canonica visitatio valódi célja. A püspök-prépost ismét Lőcsén ütközött ellenállásba, a város ugyanis nem ismerte el egyházlátogatási jogát. Bársony György augusztus elején mégis megjelent Lőcsén, és erőszakkal akarta a vizitációt elvégezni, és feltehetőleg elvenni a templomokat, ezt a lőcseiek azonban megakadályozták és követet küldtek Bécsbe.⁵³ A Magyar Királyi Kancellária

-
- 50 EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 42. pag. 105–106. Torna, 1671. február 15. (MOL MF 2662 dob.) Keglevich azért is fogott ekkor hozzá a templom visszavételéhez, mert – ahogy levelében is hangsúlyozta – a tornai reformátusok védelmezőjének számító Kátay Ferencet is Pozsonyba idézte Rottal gróf, ezért nagy a riadalom és mindenbe készek belemenni a protestánsok. Másfelől Keglevich a templom visszafoglalásokban kifejtett igyekezetével szerette volna elaltatni a vele kapcsolatban is felmerült gyanakvást. *Pauler*, 1876. 239–240. p. Kunwald Gáspár, Spork tábornok főhadsegéde és Heinrich Ottendorf császári tiszt 1671. április 4-én tájékoztatták az Udvari Haditanácsot a tornai templom elfoglalásáról, feltehetőleg ők játszottak szerepet a katonaság részéről az ügyben. *Szabó*, 1958. 215. p.
- 51 EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 44. pag. 154–155. Kassa, 1671. március 26. (MOL MF 2663 dob.)
- 52 MOL A35 (Magyar Királyi Kancellária, Conceptus expeditionum) 1671. év No. 201. 1671. július 1.
- 53 *Hain G.*: i.m. 339. p.

1671. augusztus 21-én azonban engedelmességre intette a lőcseieket, utalva arra is, hogy a templomokat katolikusok építették, illetve a lőcseiek a cathedraticumot évente továbbra is a prépostnak fizetik, elismerve egyházi joghatóságát, ezért az egyházlátogatás folytatását se akadályozzák.⁵⁴ Bársony György szeptember elején ismét ellenállásba ütközött Lőcsén és Késmárkon, az összegyűlt polgárság ugyanis megakadályozta a püspököt a vizitáció lefolytatásában. A két szabad királyi város sikerrel védte meg egyelőre templomait, így Bársony György más, kisebb települések felé fordult, októberben például Szomolnokon, Gölnicbányán, Svedlőren foglalta el a protestáns templomokat.⁵⁵

A templomelvételek csúcspontjának mindenképpen a kassai templomok, közte a Szent Erzsébet-dóm 1671. novemberi elfoglalása tekinthető. Pálffy Tamás nyitrai püspök, kancellár már 1670-ben felvetette ezt, majd 1671 elején Spankau tábornok foglalkozott ismét a gondolattal, mert a német helyőrség kivonása esetén a katolikusoknak akarta átadni a kassai templomot. Az Udvari Haditanács ekkor még óvatosan kezelte ezt a lehetőséget.⁵⁶ 1671 őszére azonban az uralkodótól sikerült egy parancsot nyerni, melyben ismét egy Bársony György váradi püspök és Holló Zsigmond kamarai tanácsos által vezetett bizottságot kinevezve elrendelte a kassai templomok elfoglalását. A rendeletet 1671. november 16-án közzölték a kassai tanáccsal, amely másnapig kért haladékot, amit ugyan megkaptak, de már

54 MOL A35 1671. év No. 284. 1671. augusztus 21. A lőcseiek 1671 őszén a Szepes vármegyei megyegyűlésen is protestáltak Bársony egyházlátogatása ellen, tanúkkal igyekeztek alátámasztani, hogy a szepesi prépostok nem végeztek korábban vizitációt, amint azt a lőcseiek szerint Bársony György sugallatára Bécsben a kancelláriánál hangsúlyozták. *Hain G.*: i.m. 339. p.

55 *Hain G.*: i.m. 340. p; *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. Bp., 1922. 272. p. 1671. október 3-án az Udvari Haditanács utasította Spankaut, hogy Lőcsére helyezzen német helyőrséget a „conventiculumok” megakadályozására, ami alatt feltehetőleg a polgárság Bársony György püspök egyházlátogatását akadályozó gyűléseit érthették. *Szabó*, 1958. 226. p. Bársony részére 1672. augusztus 31-én újabb királyi megbízólevelet adtak egyházlátogatás folytatására, de ezúttal az esztergomi érsek, Szelepcsényi György, valamint a nyitrai püspök, Pálffy Tamás kérésére és megbízására már Árva, Turóc, Liptó megyékre is kiterjesztve. A mandatum hangsúlyosan kiemelte Szepes megyéből Késmárkot és Lőcsét, hogy vizitációra érkező püspök-prépostnak engedelmeskedjenek. Az új megbízás azért is különösen érdekes, mert nem sokkal korábban, 1672. július elején a Nyitra megyei Turolukán a püspököt és vele lévő testvérét, Bársony János ítélőmestert támadás érte, Bársony Jánost megölték, a püspök pedig súlyos sebesüléseket szerzett. A püspök több megyére kiterjedő vizitációját azonban alighanem a bujdosók felső-magyarországi hadjárata végül megakadályozta. MOL A35 1672. év No. 331. 1672. augusztus 31.; *Zsilinszky Mihály*: Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei (1663–1740). Bp., 1899. 16–20. p.

56 *Szabó*, 1958. 212. p.

ekkor egy tizenhat fős őrséget állított a bizottság a templomhoz. Ezt a kassai tanács már foglalásként értékelte, de a templom feltörésére csak 1671. november 24-én került sor, amikor baltával kellett felhasítani a kaput, mert a lakatosnak nem sikerült kinyitnia a zárat. Ezzel együtt sor került a parókia, az iskola, és a szlovák templom elfoglalására is. Másnap Szegedy Ferenc egri püspök újraszentelte a templomot, ahol Hartyáni András levele szerint olyan értékes kincseket, kegytárgyakat, liturgikus eszközöket őriztek, melyeknél „*az ki Rómát s más derék helyeket eljárta is, szebb elaboratioval nem láthatott*”.⁵⁷ Szegedy Ferenc püspök szintén tudatta Rottal János gróffal a kassai templom elfoglalását, hangsúlyozva, hogy igyekezett azt Spankau segítségével és az udvar nevének hangoztatása nélkül cselekedni, és a felelősséget pedig magára vállalni.⁵⁸ A bécsi nuncius 1671–1672 fordulóján már egyenesen azt jelentette Rómába, hogy Felső-Magyarországon a templomok visszavétele szerencsésen befejeződött, sok protestáns áttért, igaz a kassaiak követsége megkísérelte elérni templomuk visszaadását, de Szelepcsényi érsek ezt igyekezett megakadályozni az uralkodónál.⁵⁹

A nuncius jelentése persze túlzó volt, a templomelfoglalások lendülete nem tört meg, de a katolikus egyház 1671 végére valóban komoly sikereket ért el pozícióinak visszaszerzésében. 1672 elején úgy tűnik Szegedy Ferenc egri püspök indult vizitációs útra Zemplén vármegyében, melynek során több templomot elfoglalt. A Nagymihály környékén birtokos katolikus nemesség már 1671 augusztusában katonai segítséget kért a templom elvételéhez, amit a kamara helyi tisztviselője, Lochynszki Mihály is támogatott. Szerinte ugyanis a nagymihályi prédikátor is hajlott a katolizálásra, és ez esetben tovább működhetett volna licenciatusként is.⁶⁰ Ám egészen 1672 februárjáig semmi nem

57 MOL P507 Series A. Classis V. Nr. 507. Kassa, 1671. november 25; *Pauler*, 1876. 422–423. p.

58 MOL P507 Series A. Classis V. Nr. 660. Kassa, 1671. november 25.

59 *Ványó Tihamér*: A bécsi nunciások jelentései Magyarországról, 1666–1683. Pannonhalma, 1935. (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei III.) 60–61. p.

60 MOL E 254 1671. augusztus No. 3. Ungvár, 1671. augusztus 27. Lochynszki terve azt is mutatja, hogy igyekeztek a templomfoglalásokat egybeköttni az egyházi szolgálat megoldásával, plébános kirendelésével. Sztrecsényi Mihály a tiszántúli („*transtibiscanus*”) kamarai uradalom inspektora például a penyigei templomot csak azután akarta elfoglalni, miután Báthory Zsófia az elfoglalt fehérgyarmati egyház ellátására egy jezsuita atyát küldött ki, aki hajlandó lett volna ellátni a szomszédos falut is. Itt a Kamara szerepe abban lett volna, hogy az egri püspök engedélyt megszerzik ehhez. Hasonló volt a helyzet a nagyidai kamarai birtokon, ahol a nagyidai templom elfoglalása esetén az enyickei plébános ottani működéséhez szerették volna szintén megszerezni a püspöki engedélyt. MOL E 254 1672. február No. 65. Szatmár, 1672. február 20.; MOL E 244 1672. február fol. 79. 1672. február 25.

történt, ezért Lochynszki újra sürgette a kamarát. Hamarosan azonban a helyzet jelentős fordulatot vett, amelyről Kerekes András, a Szepesi Kamara altitkára jelentéséből értesülünk. Az egri püspökkel együttműködésben elfoglalták a nagymihályi, sztárai, pazdicsi, vinnai templomokat, majd Szegedy Ferenc püspök ezután Varannó felé fordult, míg a kamarai tisztviselők hozzáálltak az ottani kis jószág összeírásához. A püspök visszafoglalta a varannói egyházat is, amelyet a kamara már január közepén kért Homonnai grófnőtől, hogy segítse vissza a minoritákat oda. Erről a kamara nem sokkal később Szelepcsényi érseket is örömmel értesítette. A püspök éjszakára Terebesen szállt meg a pálosoknál, ahonnan a gálszécsi templom elfoglalására indult.⁶¹ A terebesi pálos szerzetesek is igényelték a püspök segítségét, ugyanis januárban ők is vissza akarták venni a Lasztóc környéki templomokat. A páterek kérésére a lakosok püspöki parancs nélkül ugyanis nem voltak hajlandók átengedni a templomokat, ezért a pálos atyák kérésére Lasztóczy Ferenc sztropkói harmincados ment be Kassára és szerzett az egri püspöktől rendeletet. Miután a pálos prior nem volt otthon, a többi szerzetes a templomfoglaláshoz nem látott hozzá, mert Lasztóczyt is kérték, hogy menjen ki velük, mivel jobban ismeri az embereket. Majd a terebesi atyák ekkor a Varannó és Nagymihály környékén működő egri püspököt akarták hívni, hogy úgy könnyebben végbe vihetik a templomok visszavételét. Lasztóczy már nem akart ezzel csúszást, ezért sürgette a kamara parancsolatát az ügyben.⁶² A zempléni példák is mutatják, hogy nemcsak felsőbb egyházi körökből érkezett az indíttatás a protestáns templomok elvételére. A kamarai tisztviselők, a helyi köznemesség, az újonnan beiktatott plébánosok, a szerzetesek nagy buzgalommal hívták fel egy-egy, még álló protestáns egyházra a figyelmet, szinte sürgetve azok elvételét, melyet aztán a helyi katolikus erők gyakran a német katonaságtól támogatva vittek véghez.

A már fentebb is hangsúlyozott együttműködés a kamara, az egyház és katonaság között egy általános modellben is ábrázolható, de ezt nem is szükséges az egyes különálló adatok alapján rendszerezni, ugyanis a szendrői templom 1672. júliusi elvételekor a Szepesi Kamara részletesen, szinte pontokba szedve írta le ennek menetét Pethő István provizornak. A provizornak elsőként a szendrői ferences gvárdiánt kellett felkeresnie és kérnie segítségét, ezután a szendrői német katonaság parancsnokától, Georg Wilhelm Schöning (Schönigk) kapitánytól kellett néhány német katonát maga mellé vennie. Így megerősítve kellett

61 MOL E 244 1672. január fol. 119. 1672. január 14., 1672. február fol. 56. 1672. február 17; MOL E 254 1672. február No. 11. Nagymihály, 1672. február 4; No. 41. Parnó, 1672. február 12.

62 MOL E 254 1672. január No. 92. Lasztóc, 1672. január 30.

felkeresni a prédikátort, ezután a gvárdián mint a helység katolikus lelkipásztora kérje el a templom kulcsait, amelyre Pethő István is szólítsa fel a lelkészt. Ha a kulcsokat békében átadják, az csak könnyebbség, amennyiben viszont nem akarja a prédikátor átadni, akkor lakatossal nyitassák fel a templom ajtaját. A lelkész pedig – alighanem függetlenül a kulcsok átadásánál tanúsított magatartásától – sürgesse a település elhagyására, mert úgyis el lesz űzve – szólt a Szepesi Kamara utasítása.⁶³ A ferences gvárdián képviselte az egyházat, Pethő István mintegy az államhatalmat, míg Schönigk a katonaságot, amely már jól működő összefogásban szerzi meg a templomot és űzi majd el a helyi lelkészt.

A katonaság szerepvállalására azért is volt szükség, mert a szabad királyi városokhoz hasonlóan a kisebb protestáns közösségek is igyekeztek védeni templomaikat, iskoláikat, parókiáikat, ez viszont gyakran nyílt összecsapássá fajult. 1671 szeptemberében Bársony György Káposztafalván és Hunfalván (Hunsdorf) is komoly ellenállással szembesült. A falvak közbirtokosainak jobbágjai ugyanis a kamara jobbágyaival is összetűzésbe kerültek a templom miatt, a kamara Csáky István gróf főispánt is segítségül hívta, egyben figyelmeztették a püspököt a várható veszélyekre.⁶⁴ Az egyházlátogatásra érkező prépostot Hunsdorfban és Káposztafalván is ellenségesen fogadták, a templomot körülvevő temetőben és környékén férfiak és asszonyok egyaránt botokkal felfegyverkezve várták. Káposztafalván félreverték a harangokat, sárral, kövekkel, Hunfalván záptojással dobálták meg a püspököt. Végül mindkét helyen erővel vették el a templomot, a lelkészeket pedig elűzték. Az ügyben I. Lipót is resolútiót adott ki a Magyar Kamarán keresztül. Egyfelől az engedetlenek megbüntetését sürgette, másfelől ismét megerősítette Bársony György vizitációját, ugyanazokkal az indokokkal (superintendensek jogainak kétségbe vonása, cathedraticum megfizetésével a prépost egyházi joghatóságának elismerése), mint tette azt Lőcse és Késmárk esetében is.⁶⁵

63 MOL E 244 1672. július fol. 57. 1672. július 5. A Kamara figyelme ráadásul ebben az esetben is nem saját akaratából, hanem az alsóbb tisztviselő, Pethő István provizor javaslata alapján fordult a még protestáns kézen lévő szendrői templom elvételére.

64 MOL E 254 1671. szeptember No. 6. Késmárk, 1671. szeptember 6; MOL E 244 1671. szeptember fol. 140. 1671. szeptember 12; *Bruckner Gy.*: i.m. 269. p.

65 MOL E 250 Fasc. 42. No. 58. Ebersdorf, 1671. október 2. A Magyar Kamara október 16-án továbbította a Szepesi Kamarának az uralkodó rendeletét. Nemcsak az egyházlátogatás jogosságának okai, hanem a rendelet szövegezése is feltűnő hasonlóságot mutat, alighanem a lőcseiek és késmárkiak számára adott 1671. augusztus 21-i rendeletet használták mintaként, vö.: 124. jegyzet. A két település ellenállására: *Bruckner Gy.*: i.m. 267, 269. p.

1672. július 7-én a Szepesi Kamara elrendelte a murányi provizornak, Sramkó Györgynek, hogy néhány murányi katona kíséretében foglalja el a jolsvai templomot és a prédikátort űzze el.⁶⁶ Sramkó nyolc muskétás élén ment Jolsvára, de sem a lelkész, sem a közösség nem volt hajlandó a templom kulcsait kiadni, ezért lefogták a bírót.⁶⁷ A kamara újabb, a jolsvaiaknak szóló parancsa is hasztalannak bizonyult. A jolsvaiak ugyanis csak királyi parancsnak akartak engedelmessé válni, a kamara tisztviselői így ismét a bírót, néhány esküdtest elfogva voltak kénytelenek hátrahagyni Jolsvát, noha a jolsvaiak állítólag előadták azt is, hogy 500 tallér bírság alatt az ügyet jelenteniük kell az egri töröknek is.⁶⁸ Augusztus 12-én reggel Sramkóék már murányi puskások élén tértek vissza a Jolsvára, ahol kihirdették ismét a kamara parancsát, és délután háromig adtak haladékot a városnak. Azonban csak néhány tanácsstag jött eléjük a jolsvai kastélyba, így Sramkó György és Madarász András a német katonák élén a jolsvai városházához mentek, ahonnan drabantok és puskások segítségével vitték el a bírót. Ekkor azonban a jolsvai nép rájuk támadt, kövekkel dobálták meg őket, egy puskás legény és egy tizedes is megsérült, a helyzet pedig olyan veszélyes lett, hogy a kamarai tisztviselőknek végül a jolsvai kastély falai közé kellett visszamenekülniük, felhúzva a kastélykaput is. A kastélyból lövésekkel tudták csak a feldühödött lakosságot szétzavarni, mire a jolsvai diákság félreverte a harangot. A helyzet súlyosságát látva végül a jolsvai tanács megtört és átadta a templomkulcsokat, ígéretet tett a rendbontók kézre kerítésére, a parókiáról elűzött lelkésznek a város keresett új szállást.⁶⁹ Egy hét múlva a Szepesi Kamara már arra utasította a murányi tisztviselőket, hogy a templomot, a parókiát készítsék elő a plébános fogadására, készítsenek inventáriumot a templomi eszközökről, és küldjenek fel egy szekeret Kassára az új plébános számára. A jolsvaiaknak pedig

66 MOL E 244 1672. július fol. 77. 1672. július 7.

67 MOL E 254 1672. július No. 38. Jolsva, 1672. július 9. A bírót azután a murányi kapitány elengedte.

68 MOL E 244 1672. augusztus fol. 96. 1672. augusztus 6; MOL E 254 1672. augusztus No. 36. Jolsva, 1672. augusztus 9. A bíró első lefogásakor a töröknek való jelentés kötelezettsége még nem merült fel, a jolsvaiak a török nevével csak a kamarai megbízottakat próbálhatták elöljáróik elengedésére rábírn.

69 MOL E 254 1672. augusztus No. 49. Jolsva, 1672. augusztus 12. A Szepesi Kamara még ugyanazon a napon adott ki egy rendeletet Jolsva illetve Sramkó és Madarász számára is, azonban az valószínűleg még a augusztus 9-i templomfoglalási kísérletre született válasz volt csak. Ebben azt rendelték el, hogy a bírót küldjék fel Kassára, és amíg az elöljáró ott van, addig Sramkóék semmit ne lépjenek a templom elfoglalásának ügyében. MOL E 244 1672. augusztus fol. 120. 1672. augusztus 12.

elrendelték, hogy küldjék fel azonnal a zendülés vezetőit Kassára.⁷⁰ Azonban ez sem ment könnyedén, pár nappal később Sramkó már kénytelen ismét katonai segítséget kérni a bíró, és a zendülés fő résztvevőinek lefogatására.⁷¹ A kamara ezért keményen megparancsolta a városnak, hogy a bíró és négy tanácstag azonnal induljon fel Kassára, Sramkó Györgynek pedig elrendelték, hogy ha kell, az előjárókat *“mint az ebeket kötözve”* vitesse fel. Feltehetőleg a város előjáróságát szigorú feltételek elé állították, mert szeptemberben Jolsva város előjárói már egy bocsánatkérő levélben tudatták a kamarával, hogy a zenebona kezdői közül némelyeket sikerült lefogniuk.⁷²

1672 őszének kuruc támadása azonban a templomfoglalásokban is visszarendeződést hozott. Novemberben már több helyről, így például Jolsváról is azt jelezték, hogy az elűzött lelkészek visszatértek.⁷³ Spankau tábornok már szeptember elején azt jelentette, hogy a bujdosók seregeinek előretörésével párhuzamosan a Tiszán innen is a lelkészek csupasz karddal foglalják vissza templomaikat.⁷⁴ Miklósfy Péter tornai plébános 1672 decemberében már visszatért plébániájára, ekkor tudósította Szelepcsényi György érseket, hogy a bujdosók seregei sok helyen lerontották az oltárt, eltörték a feszületet, táncoltak a Boldogságos Szűz képével, és más nagyobb bectelenségeket is követtek el.⁷⁵ Mikor Késmárkon Szirmay Miklós csapatai elfoglalták a Thököly-várat, az ott levő kápolnát újra evangélikus lelkész vette át.⁷⁶ A kuruc támadás október 28-án érte el Eperjest és rövid ostrom után elfoglalták a várost. Bár a bujdosók hamarosan kiszorultak Felső-Magyarországról, az eperjesiek továbbra is védték városukat, és csak 1672. december 13-án adták

70 A murányi tisztségviselőknek: MOL E 244 1672. augusztus fol. 67; 69. 1672. augusztus 19. Az egyik utasítást a másik lezárása és lepecsételése után utólag írták meg ugyanaznap. A jolsvaiaknak: MOL E 244 1672. augusztus fol. 70. 1672. augusztus 19. Jolsvára plébánosnak Lingoy János jezsuita atyát rendelték, ugyanis a jezsuitáknak Jolsván volt némi javadalmuk. Az új plébános beiktatására, kérésük jóváhagyására a Kamara Boros Péter, gömöri főespereshez, esztergomi kanonokhoz fordult: MOL E 244 1672. augusztus fol. 26. 1672. augusztus 22.

71 MOL E 254 1672. augusztus No. 71. Lubonik, 1672. augusztus 24.

72 MOL E 244 1672. augusztus fol. 112. 1672. augusztus 26; MOL E 254 1672. szeptember No. 5. dátum nélkül

73 Ld. 24–25. sz. jegyzet.

74 *Szabó*, 1959. 157. p.

75 EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 45. fol. 181–183. Torna, 1672. december 9. (MOL MF 2663 dob.)

76 *Pauler Gyula*: A bujdosók támadása 1672-ben. In: *Századok* 3. (1869) 167. p. (A továbbiakban: *Pauler*, 1869.)

meg magukat Ferdinand Ernst Herberstein tábornoknak.⁷⁷ Az Eperjesre bevonult bujdosó hadak vezérei azonban a templomot visszafoglalták, az oltárt lerontották, a katolikus liturgiához szükséges eszközöket összetörték.⁷⁸

1673-ban Eperjesnek ezek miatt súlyos büntetésekkel kellett szembesülnie. A város 8000 forintos büntetést szenvedett el, minden feltétel nélkül befogadta a városba a helyőrséget, csupán vallásuk megtartását kérték.⁷⁹ Azonban a Szepesi Kamara már január 3-án utasította a várost, hogy a kikerkező megbízottaknak a templomokat, kolostorokat minden ellenkezés nélkül adják át, a beiktatandó plébánosnak, a visszatérő ferences atyáknak pedig legyenek segítségére.⁸⁰ A kamara Wolfgang Friedrich Cobb generálistól (1672-től altábornagy) is kérte, hogy az egri püspöknek és Holló Zsigmond tanácsosnak legyen segítségére a templomok visszafoglalásában.⁸¹ Az eperjesi templom visszafoglalásának kísérlete ekkor sikertelen maradt, Szegedy hamarosan ugyanis az uralkodóhoz fordult, hogy segítse vissza a templomok birtokába. A püspök ugyanis január 4-én Holló Zsigmonddal, valamint a kassai jezsuita rektorral ment Eperjesre a templomok visszafoglalására, ám a korábbi példákhoz hasonlóan alighanem a város haladékat kérhetett.⁸² Az Udvari Haditanács regisztrumaiból származó adatok alapján Eperjes egy emlékiratot nyújtott be az udvarhoz a templom és az iskola kérdésében. Cobb tábornok pedig Herberstein eperjesi parancsnokra panaszkodott, hogy nem volt kellő segítséggel a templomfoglalásnál. Az Udvari Haditanács január 14-én már arról tájékoztatta Cobb generálist, hogy mivel

77 *Kónya Péter*: A Sárosvármegyei várak és más erődítmények az utolsó Habsburg–ellenes felkelésekben. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar – Pető Ernő. Eger, 1995. (Studia Agriensia 15.) 228. p.

78 *Pauler*, 1869. 95. p.

79 *Szabó*, 1959. 166. p.

80 MOL E 244 1673. január fol. 192. 1673. január 3; ÖStA (Österreichisches Staatsarchiv) HHStA (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) UA (Ungarische Akten) Fasz. 432. Miscellanea – Protestanten in Ungarn. Károlyi Sammlung. 1673. január 3. A Szepesi Kamara január 3-i ülésén tárgyalt az eperjesi templomok ügyéről: MOL E 240 (Szepesi Kamara, Protocolla et diaria consilii) fasc. 2. Diarium diversarum expeditionum camerale, 1673. január 3.

81 MOL E 244 1673. január fol. 192. 1673. január 3; ÖStA HHStA UA Fasz. 432. Miscellanea – Protestanten in Ungarn. Károlyi Sammlung. 1673. január 3. Ugyanekkor egy másik, Istvánffy Bálint kassai plébános, egri kanonok, Kerekes András kamarai másodtitkár és Fejérpataky Miklós alkotta bizottságot is kiküldtek Eperjesre a felkelésben résztvevők házainak, javainak lefoglalására: MOL E 244 1673. január fol. 20. 1673. január 5.

82 ÖStA HHStA UA Miscellanea Fasz. 432. Protestanten in Ungarn. Károlyi Sammlung. 1673. január 6.

Eperjes ügyében tanácskozás lesz, ezért a templomok ügyében ne eszközöljön semmiféle változtatást.⁸³ 1673 február 4-én Bécsben, Kollonics Lipót, a Magyar Kamara elnöke és Pálffy Tamás kancellár részvételével, az eperjesi „doppelte Rebellion” ügyében tartott konferencián született döntés, amelynek nyomán 1673. március 8-án Volkra gróf, a kamara adminisztrátora elfoglalta az összes eperjesi templomot, elűzte a lelkészeket, a korábbi városvezetés helyére pedig új, katolikus magisztrátust állított.⁸⁴

1672 őszén Jolsván is visszafoglalták a templomot a protestánsok. A kamara vádjaira a város azzal védekezett, hogy a templomot nem ők, hanem a városba érkező magyarok törték fel október 2-ának éjjelén (*noctu Dominicae decimae sextae post Trinitatis*), és a felkelők vezetői vezették be oda újra az evangélikus vallásgyakorlatot, aminek megerősítését kérték a Szepesi Kamarától.⁸⁵ Végül február végén a város vezetői aláírtak egy reverzalist, melyben többek között megfogadták, hogy a lelkészüket elküldik, és engedetlenségük miatt 3000 forintos büntetést fizetnek.⁸⁶ A Húsvétot már a visszavett templomban tartották, ugyanis április 4-én Jacquemod murányi provizor nagy nehézségek és ellenkezés után átvette a kulcsokat, a plébános a Litania Lauretana-t (lorettói litánia) énekelve vonult be a templomba.⁸⁷ A jolsvaiak úgy tűnik nem igen nyugodtak bele templomuk elvesztésébe és magisztrátusuknak feltehetőleg a következő hónapokban történő katolizálásába, mert szeptemberben Michael Angelo Jacquemod, az új murányi provizor arról tájékoztatta a kamarát, hogy az egri pasa az Egerben járt jolsvaiak

83 *Szabó*, 1959. 166. p. Nem feltétlenül helytálló Szabó azon megállapítása, mely szerint a biztosok csak javaslatot tettek a templom és kolostor visszafoglalására, feltevésem szerint januárban is történt már egy kísérlet az eperjesi egyházi épületek visszavételére. Az általa hivatkozott, január 11-i Magyar Kamarától a Szepesi Kamarának küldött levél csak arról tájékoztat, hogy megértették a Szepesi Kamara január 3-i és 5-i értesítését, miszerint a templomok visszavételére és a rebellesek házáinak elfoglalására bizottságokat küldtek ki. MOL E 250 Fasc. 44. No. 70. 1673. január 11.

84 *Maurer Joseph*: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, 1887. 72. p; *Hain G.*: i.m. 357. p; MOL E 23 1673. március fol. 38, 40. 1673. március 13, 19. Az eperjesi templomhoz hasonlóan még 1673 őszén elvették hitlenség vádjára alatt a krompachi, márkusfalvi, merényi templomokat (aug. 14.), majd a Késmárk környéki templomokat is (aug. 21.), végül szeptember 10-én a késmárki templomot vette el Volkra Ottó kamarai adminisztrátor. *Hain G.*: i.m. 361. p.

85 MOL E 240 fasc. 2. Diarium diversarum expeditionum camerali, 1673. február 3.; MOL E 244 1673. február fol. 28. 1673. február 3.

MOL E 254 1673. február No. 12. Jolsva, 1673. február 19.

86 MOL E 244 1673. február fol. 134. 1673. február 27.

87 MOL E 254 1673. április No. 24. Murány, 1673. április 7.

útján őt és Lingoy János jezsuita atyát, jolsvai plébánost is megfenyegette a templom elvétele miatt.⁸⁸

A vizsgált korszak egyik utolsó, de fontos templomfoglalása már a híres 1674. évi prédikátorperekkel esett egybe. 1674 tavaszán Lőcsét is megidézték hűtlenség vádjával a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé. A Szelepcsényi érsek elnöklete alatt álló bíróság elé Lőcse részéről Spillenbergek Dávid, Alauda Bertalan szenátorok, Seldner Gáspár jegyző, Pfannschmiedt Dániel szószóló (fürmender) utazott el. Pozsonyban március 21-én született meg az ítélet, melynek első pontja a lőcsei egyházi intézményekről szólt. Úgy rendelkeztek, hogy minden templomot, kápolnát, iskolát és parókiát a városfalon belül és kívül, ugyanúgy a régen a karthauziak által birtokolt házat kulcsaikkal, a hozzá tartozó eszközökkel és jövedelmekkel együtt Bársony György püspöknek és a vele lévő kamarai képviselőnek kell átadni minden ellenkezés nélkül. Az evangélikus polgárok által a lőcsei egyházra hagyott kegyes alapítványok és kegytárgyak közül azokat, amelyek nem mozdíthatóak, vagy az épület részei, továbbá a padokat, zsámolyokat, orgonát, harangokat a kamara részére át kell adni. A lőcsei ispotályt pedig a továbbiakban mind katolikus, mind evangélikus részről közösen bírják. A negyedik pontban annyi engedményt tettek, hogy Lőcse szabadon eljárhat az evangélikus vallásgyakorlat ügyében az udvarnál.⁸⁹ Március 30-án Volkra gróf, kamarai adminisztrátor, Bársony György püspök, más egyháziak és hivatalnokok kíséretében érkezett Lőcsére, másnap reggel korán reggel kijárási tilalmat rendeltek el, a tanácstól pedig kérték a templomok kulcsait. Azonban a nép mégis összegyűlt, elutasították a kulcsok kiadását, félreverték a harangokat, a templomokat őrizték, és azt követelték, hogy várják meg a város követeinek hazatérését Pozsonyból. Volkra katonaságot hívott Lőcsére, így végül a lőcsei tanács még követeik hazatérte előtt 1674. április 9-én átadta a kulcsokat Bársony György püspöknek. Azonban a paplak átvételekor ismét zendülés tört ki a városiak között, a kamarai bizottság tagjai az egyik lőcsei kolostorba szorultak, amikor végre megérkeztek Pozsonyból a követeik. A lőcseiektől így végül április

88 MOL E 254 1673. szeptember No. 51. 1673. szeptember 13. Egy esztendővel korábban az első jolsvai templomfoglalási kísérletek idején is a törökre hivatkozva próbálták a jolsvaiakat időt nyerni. Ld. 68. jegyzet.

89 MOL P 1986 (Családok, személyek iratai, Holló család) 1674. év. fol. 1–4; továbbá a MOL E 249 (Szepesti Kamara, Benigna mandata) vol. 87. 1674–1683. évi mutatókönyvében az L és M betűk közötti számozatlan oldalakra bemásolva.

13-án vették el templomaikat. Ahogy Hain Gáspár írja krónikájában: „*Ez volt a templomok elfoglalásának szomorú vége*”.⁹⁰

A világi hatóságok rekatolizációja

A templomfoglalások számtalan példáján keresztül is jól kirajzolódott, hogy az egyes helyi vezetők mindent elkövettek a Szepesi Kamara és a katolikus egyház törekvéseinek megakadályozására. Azonban a vármegyei tisztikar és a Szepesi Kamara szervezetében is voltak protestánsok, az ő eltávolításukra is, katolikusokkal való helyettesítésére is törekedtek.

Elsőként a kamarai tisztviselők katolizálását vizsgálom meg. A kamara élén álló két tanácsos, Holló Zsigmond és Hartyáni András is konvertita volt. Holló Zsigmond szülei evangélikus nemesek voltak, de fiukat már a homonnai jezsuita kollégiumban taníttatták, valószínűleg ennek hatására tért át a későbbi kamarai tanácsos, majd édesapja is. Áttérésének története később a jezsuita drámákba is átkerült, a XVIII. században példaképként állították az ifjúság elé.⁹¹ Hartyáni esete nem ilyen egyértelmű, ugyanis felesége a kassai református egyház egyik legnagyobb patrónus-családjából a mezőszegedi Szegedi családból származó Anna volt. Azonban kamarai tanácsosként (majd a Magyar Kamara tanácsosaként is) aligha maradhatott volna meg református hitben.⁹²

Hartyáni neveraadásulig-alig fordul elő templomfoglalásoknál, rekatolizációs eseteknél, és úgy tűnik nem működött közre a lelkészek ellen irányuló kassai program kidolgozásában sem. Talán az sem véletlen, hogy Spankau tábornok inkább Holló Zsigmondot emelte ki és dicsérte egy jelentésében.⁹³ Sőt, 1672 februárjában arról számolt be az Udvari Haditanácsnak, hogy Hartyáni élesen tiltakozott Zemplén vármegye katolikus jegyzőjének megválasztása ellen. A panasz elért az Udvari Kamarához is, végül azonban a Magyar Kamara tisztázta őt a

90 Hain G.: i.m. 368–374. p.

91 Pintér Márta Zsuzsanna: A jezsuita ifjúság 17. századi példaképe: Holló Zsigmond. In: *Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*. Szerk.: Molnár Antal – Szilágyi Csaba – Zombori István. Bp., 2007. (METEM Könyvek 62.) 322–331. p.

92 J. Újváry Zsuzsanna: Egy hajdanvolt mezővárosi polgárcsalád, a mezőszegedi Szegedi család házassági-társadalmi kapcsolatai a 16–17. században. In.: *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. sz.)*. Szerk.: Szabó András. Bp., 2005. (Historia Litteraria 18.) 103. p; *Gecsényi L. – Guszarova T.*: i.m. 469. p.

93 Szabó, 1958. 212. p.

vádak alól.⁹⁴ Hartyáni nem nézte jó szemmel Holló működését sem, Rottal grófhhoz írt levelében a nagy jezsuita befolyásoltság miatt marasztalta el. Főként Sámbar Mátyás atya ellen emelt kifogást, aki ellenezte Czeglédy István kassai református lelkész szabadon engedését, ezért a császár gyóntatójánál, Philipp Miller atyánál igyekezett a döntést megmászítani.⁹⁵ Sámbar befolyásának tulajdonította azt, hogy csak bizonyos rebellisnek tekintett, ám tisztázásuk érdekében katolikus hitre tért urak szabadulását segítik elő, javaikat, vagy legalábbis azok egy részét visszaadva. Konkrétan a levélben többször Kazinczy Péterre, a Rákóczi család szervitorára utal, akit Sámbar atya mint Báthory Zsófia fejedelemszöveg kegyeltjét segítette. Hartyáni szerint Sámbar kezében Holló egyszerű bábu: „...*iszonyú dolog amint nyelveskedik, Holló uramnak nagyobb collégája Páter Sámbar mint énnékem, a Camarán is avval dirigálja a dolgokat, én jó igazsággal meguntam az Holló uram collégaságát*”. Hartyáni mindezt annak tulajdonította, hogy amikor Holló is kompromittálódni látszódott a Wesselényi-szervezkedés kapcsán, akkor Sámbar Mátyás mentette meg a császári gyóntató, Miller atya segítségével I. Lipótnál.⁹⁶

Az alsóbb kamarai tisztviselők katolizálásáról, katolikusokkal való felváltásáról csak szórványos adataink vannak. Török Ferenc rimaszombati harmincadosnak már 1671 őszen meghagyták, hogy Balassa Imre konfiskált javainak és a balogvári uradalom igazgatására keressen „*jó qualificatus pápista személyeket, kikhez bízhatnánk*”.⁹⁷ Kissevith Horváth Kristóf késmárki harmincados 1672 áprilisában arról tájékoztatta a kamarát, hogy a késmárki jószágban minden tisztviselő evangélikus, azonban az általa egyébként is alkalmatlannak tartott sáfárt már elküldte, helyébe pedig katolikust állított. Polonyák András preceptor

94 Szabó, 1959. 140. p.

95 Sámbar Mátyás 1669-től a kassai jezsuita akadémia professzora és kirendelt hitszónoka. A viszsza foglalt kassai nagytemplomban 1671. november 25-én ő tartotta a szentbeszédet. *Horváth Lajos: Sámbar Mátyás élete és művei.* Bp., 1918. 28. p. Czeglédy István kassai református lelkésznek már az 1660-as években nagy ellenfele, több hitvitában csaptak össze, a kamarának egy idő után már fel is kellett lépnie kettejük teológiai vitájának hevessége miatt. *Heltai János: Hitviták és irodalmi élet Kassán az 1660-as évtizedben.* In: 350. výročí Košickej univerzity. Jubilejný zborník príspevok z medzinárodnej vedeckej konferencie Košice 27. februára 2007. Kassa, 2007. 39–48. p.

96 Az udvari gyóntatók jelentős befolyására: *Kalmár János: Andreas Pau(e)r SJ, III./VI. Károly király-császár preceptora.* In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. (Rendtörténeti konferenciák 2.) 548. p.

97 MOL E 244 1671. szeptember fol. 11. 1671. szeptember 25.

helyébe Vitális György⁹⁸ fiát ajánlotta. A szintén evangélikus provizort, Rosnovszky Bálintot még helyén tartotta, azonban a beadványára feljegyzett kamarai utasítás szerint őt is el kellett helyezni.⁹⁹ A Magyar Kamara ekkortájt kérte éppen a Szepesi Kamarától, hogy a murányi jószágban szolgáló protestáns officialisokról is küldjön tájékoztatást.¹⁰⁰ Ezt követően pedig arra utasították a Szepesi Kamarát, hogy semmiféle tisztséget ne bizzanak protestánsokra, így például ha Nebest Pál szendrői harmincados katolizál, megmaradhat posztján, egyébként elmozdítandó.¹⁰¹ Bélaváry Dávid eperjesi harmincados és Kolosváry István egri kanonok 1673. augusztus 15-én Krompachról értesítették a Szepesi Kamarát, hogy a korábbi savniki evangélikus várkapitány helyébe Roskoványi Istvánt iktatták be.¹⁰² Bicsány István balogi provizor 1674 márciusában értesítette a kamarát, hogy a vár korábbi kulcsára nem hajlandó a balogi páter hatására sem áttérni, és egyébként is már igen idős. Ezért javasolta a kamarának, hogy helyébe vegyenek fel új, fiatalabb, katolikus személyt, aki nem is óhajt olyan nagy fizetést, mint a korábbi. Említést tett továbbá három katolizált balogi hajdúról és egy hamarosan áttérő negyedik társukról.¹⁰³

A vármegyei tisztségeket is igyekeztek katolikusokkal betölteni. 1671 tavaszán Szegedy Ferenc egri püspök örömmel értesítette Szelepcsényi György érseket, hogy Heves és Külső-Szolnok vármegye tisztújító közgyűlésén sikerült alispánnak egy katolikus személyt, Thassy Mihályt választatnia, sőt az emberemlékezet óta protestánsokkal betöltött vármegyei jegyzői tisztre, valamint szolgabírónak is katolikusokat tettek meg.¹⁰⁴ A tisztújításokba a katonaság is beavatkozott. 1671 novemberében Spankau tábornok tett panaszt az Udvari Haditanácsnak Abaúj vármegye református alispánja ellen.¹⁰⁵ 1672 januárjában már azt jelentette Bécsbe, hogy Zemplén és Abaúj vármegyékben is katolikusokat választottak alispánnak és szolgabírónak, majd Kaspar Cucolsqui Kunwald főhadsegéd tudatta a hónap

98 Ekkoriban egy Vitális György eperjesi számvevő, majd 1673-tól szepesőfalui harmincados ismert, feltételezhetően róla esik szó. *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Bp., 2002. 359. p.

99 MOL E 254 1672. április No. 53. Pongrácfalva, 1672. április 26.

100 MOL E 250 Fasc. 43. No. 75. 1672. április 28.

101 *Szabó*, 1959. 162. p.

102 MOL E 254 1673. augusztus No. 98. Krompach, 1673. augusztus 15.

103 MOL E 254 1673. március No. 43. Balog, 1673. március 30.

104 EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 44. Kassa, 1671. március 26. (MOL MF 2663 dob.)

105 *Szabó*, 1958. 227–228. p.

végén azoknak a nevét, akik a vármegyei tisztújításon szembehelyezkedtek a katolikusokkal. Az Udvari Haditanács február elején jóváhagyta, hogy a katonaság rákényszerítette a két vármegyét katolikusok választására.¹⁰⁶ 1673 decemberében Michael Angelo Jacquemod murányi provizor küldött jelentést Gömör vármegye tisztújító közgyűléséről, ahol Széchy György főispánt Andrassy Miklós képviselte. Ő azonban nem jelölt katolikusokat a tisztségekre, a Szepesi Kamara leveleit nem a közgyűlésen olvasta fel, hanem csak a vármegyei jegyzővel és Barakony Ferencsel tárgyalt. Végül Barakony Ferenc hatására a református és evangélikus nemesség összefogásával az előző évi, protestáns tisztségviselőket, köztük Tornallyay Zsigmond alispánt erősítették meg hivatalukban. Jacquemod kénytelen volt elismerni azt is a kamarának írott jelentésében, hogy bár az volt elrendelve, hogy állítsanak megfelelő katolikus jelöltet, olyan nemigen akadt.¹⁰⁷ Hasonlóan szólt a Szepes vármegyei tisztújításról Kissevith Horváth Kristóf, aki azzal mentegette magát a sikertelen választás miatt, hogy az éppen úgy a kevés katolikus nemesnek is köszönhető, akik nem is jelölték egymást.¹⁰⁸ A kevés, és többnyire nem megfelelő, alkalmatlannak bizonyuló katolikus problémájával a korszakban a Szepesi Kamara többször is szembesült, például a városi tisztújítások alkalmával.

A forrásokból legjobban kirajzolódó folyamat a városi magisztrátusok katolizálása, főként pedig a szabad királyi városoké. Azonban ez a jelenség korántsem volt új keletű, gyökerei még II. Ferdinánd törekvéseire, az 1620–1630-as évekre nyúltak vissza. 1622-től Pozsonyban már igyekeztek a városi magisztrátusba katolikusokat juttatni, igaz az uralkodó sorozatos mandátumainak hatására sem sikerült elérniük katolikus polgármester megválasztását.¹⁰⁹ Lipót hatalomra kerülésével újra megerősödött a törekvés, hogy az állam beavatkozzon a városi tisztújításokba, növelje befolyását, így 1660-ban Pozsonyban, Sopronban, Kőszegen is igyekeztek a választásokba beavatkozni.¹¹⁰

1670 után erre még nagyobb lehetőség nyílt. 1671. december 21-i utasításában a Magyar Kamara sürgette a Szepesi Kamarát, hogy a közelgő kassai választásokon az uralkodói akaratnak megfelelően arra alkalmas katolikus, kamarai személyeket

106 Szabó, 1959. 134, 136–137. p.

107 MOL E 254 1673. december No. 24. Jolsva, 1673. december 7.

108 MOL E 254 1672. április No. 53. Pongráczfalva, 1672. április 26.

109 *Felhő Ibolya*: A királyi városok és a magyar kamara a 17. században. In: Levéltári Közlemények 24. (1946) 242–245, 248–257. p.

110 *Tóth Attila*: Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok. Kőszegi tisztújítások 1672 és 1681 között. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 216. p.

válasszanak be a magisztrátusba, a választásról pedig tegyenek jelentést. Az utasításhoz mellékelt, I. Lipót által Kassához intézett december 20-i levélben az uralkodó kifogásolta, hogy a szenátorok, bírók és egyéb városi tisztségviselők között nincs katolikus személy, amit vallásos gyűlöletnek tulajdonított. Ezért emlékeztette Kassát az 1609. évi 44. törvénycikkelyre, mely szerint a szabad királyi városokban, bányavárosokban és kiváltságos mezővárosokban a bírói és egyéb tisztségeket vallási és nemzetiségi különbségtétel nélkül kell elosztani kétezer magyar forint büntetés terhe alatt.¹¹¹ A Szepesi Kamara Spankau tábornokkal, Szegedy Ferenc egri püspökkel, Mokcsay András¹¹² címzetes korbáviai püspökkel, egri nagypréposttal is tárgyalt arról, hogy miként lehetne a választást a lehető legjobban kihasználni. A következő napokban a kassai polgárokat győzködtek, így végül a szenátusba és a választott községbe 6–6 katolikus választottak, bírónak pedig a katolikus Fodor János, újhelyi harmincadost, hadbíróvá választották meg.¹¹³ Fodor János megválasztása ugyanakkor jelzi azt, hogy a Szepesi Kamara nehéz helyzetben volt a városi tanácsok katolizálása során, mivel nehezen találtak olyan alkalmas katolikust, aki képzett is volt és a városban birtokkal rendelkezett. Éppen ez okozta, hogy az első katolikus vezetők a kamarai alkalmazottak, vagy környékbeli nemesek közül kerültek ki. Azonban más vezető pozícióra még később, így például kassai jegyzőnek csak 1674-ben sikerült Udvarhelyi Mihály káptalani jegyzőt kinevezni.¹¹⁴

A városi magisztrátus katolizálására még nagyobb lehetőség nyílt a kuruc támadást követően a városok megbüntetésének ürügye alatt. 1673 tavaszán, az eperjesi templom visszafoglalásával egyidőben a szenátusba és minden városi

111 MOL E 250 Fasc. 42. No. 119. 1671. december 21. Az 1609. évi 44. tc.: *Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen*: Corpus Juris Hungarici. 1608–1657. évi törvénycikkek. Bp., 1900. 65–67. p.

112 Mokcsay András 1654–1675. egri nagyprépost, 1670-ben szerepel korbáviai püspökként, így alighanem 1671-ben is ő lehetett a Szepesi Kamara jelentésében szereplő korbáviai püspök. *Nováky József*: Memoria dignitatum et canonicorum Cathedralis Ecclesiae Agriensis. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*. IV. köt. Szerk.: Leskó József. Eger, 1907. 208, 219, 222. p.

113 MOL E 23 1672. január fol. 41. 1672. január 16. Fodor János egészen 1675-ig maradt kassai bíró: *H. Németh István*: Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500–1700. Bp., 2006. (Fons Könyvek 3.) 226–228. p. (A továbbiakban: *H. Németh*, 2006.)

114 *H. Németh István*: Az állam szerepe a városi rekatolizációban (Úloha štátu pri rekatolizácii miest). In: 350. výročie Košickej univerzity. Jubilejný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 27. februára 2007. Kassa, 2007. 20. p. (A továbbiakban: *H. Németh*, 2007.) Udvarhelyi már 1672-től a kassai szenátorok között található: *H. Németh*, 2006. 226. p.

tisztségre katolikusokat állítottak.¹¹⁵ Március elején uralkodói rendelettel érvénytelenítették az előző választást, és március 8-án új, katolikusokból álló magisztrátust állítottak Eperjesen. Az eperjesi katolikus kisebbség így váratlanul nagy befolyáshoz jutott a városi önkormányzatban, és a városi jog is kiterjedt rájuk: a vagyonosabb katolikusok 12 forintért, a szegényebbek 1 forintért nyertek polgárjogot. A külső tanács tagjainak számát a szenátus létszámának kétszeresében állapította meg. A Szepesi Kamara megbízottai egészen 1682-ig a jelöltállításba is beleszóltak.¹¹⁶ A löcsei krónikából ugyanakkor tudjuk, hogy a Szepesi Kamara Eperjes esetében is azzal a problémával találta magát szembe, hogy nem voltak megfelelő katolikus jelöltjei az egyes posztokra: „...*újakat nevezett ki helyükbe, katolikusokat, ahogy össze tudta szedni a városból és vidékről, derék embereket és alkalmatlanokat, polgárokat és nemeseket...*”¹¹⁷ 1673. május 26-án I. Lipót 17 pontból álló utasítást adott ki a hűtlenségbe esett felső-magyarországi városokat (Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Késmárk) illetően. A magisztrátusokból az evangélikusokat teljesen ki kellett szorítani, helyükbe katolikusokat állítani, oly módon, ahogy azt a kassai adminisztráció előírta. A megválasztott új városi előljárókat fel kellett esketni az uralkodóra. A városi polgárság közé pedig nem vehettek fel evangélikusokat.¹¹⁸

I. Lipót 1673. augusztus 16-án azonban már azt írta Kaspar Johann Ampringen gubernátornak, hogy az eperjesi magisztrátus kevéssé alkalmas személyekből áll, ezért a gubernátor a Szepesi Kamara biztosait küldje ki, hogy megfelelően javítsák ki a magisztrátus összetételét.¹¹⁹ Augusztus 23-án az eperjesi magisztrátus is kérvénnyel fordult a Szepesi Kamarához. Mivel Eperjest olyan nagy büntetéssel sújtották, hogy a város abba teljesen tönkrement, a külső, nem eperjesi származású magisztrátusi tagok attól féltek, hogy a várossal együtt koldusbotra jutnak, ezért kérték felmentésüket és új előljárók kinevezését.¹²⁰ A gubernátor szeptember 1-jén Volkra Ottó adminisztrátort és Spankau tábornokot bízta meg a feladat

115 MOL E 23 1673. március fol. 40. 1673. március 13.

116 Dejiny Prešova. Szerk.: Imrich Sedlák. Eperjes, 1965. 169. p. A fordításban nyújtott segítségét ezúton is köszönöm Demmel Józsefnek.

117 *Hain G.*: i.m. 357. p.

118 ÖStA HKA (Hofkammerarchiv) HFU (Hoffinanz Ungarn) r. Nr. 243. Konv. 1673. VI. fol. 343–354. 1673. május 26. (MOL MF W2101). A Magyar Kamara átíratában a Szepesi Kamarához: MOL E 250 Fasc. 45. No. 18. 1673. június 15.

119 *Felthő I.*: i.m. 265. p.

120 MOL E 254 1673. augusztus No. 156. Eperjes, 1673. augusztus 23. Ennek egy másik példánya: MOL E 250 Fasc. 45. No. 143. Eperjes, 1673. augusztus 23.

elvégzésével. Azonban Volkra és Spankau is úgy találta decemberi jelentésében, hogy nagyon nehéz a szenátusba katolikusokat bejuttatni, a külső tanács pedig nem is teljes számú, mert nem lehetett már megfelelő katolikusokat találni.¹²¹

1673. december 23-án a Magyar Kamara utasításában közölte a Szepesi Kamarával az uralkodói parancsot, hogy a közelgő szabad királyi városi tisztújításokon a szenátusba és minden más városi tisztségekre katolikusokat segítsenek. Ennek érdekében egy kamarai megbízottnak kellett felügyelnie a tisztújítás menetét.¹²² Bártfa a választott község névsorát már az uralkodói akaratnak megfelelően állították össze, és két szenátorukkal megküldték Kassára jóváhagyásra.¹²³ Késmárk is sietve válaszolt a Szepesi Kamarának, hogy a megválasztott magisztrátus idejének lejártával az uralkodó rendeletét figyelembe veszik, és az előző évekhez hasonlóan katolikus előjárókat is választanak.¹²⁴ A Magyar Kamara 1674. április elején újabb utasításban sürgette a Szepesi Kamarát, hogy a közelgő Szent György ünnepén, több városban tartandó tisztújításon ne csak a szenátust, hanem a bírókat, jegyzőket is katolikusok közül válasszák.¹²⁵

A kiváltságos mezővárosok tisztújításába is igyekezett a kamara beleszólni. Jolsváról a plébános, Lingoy János jezsuita atya 1673 decemberében kérte a kamara segítségét a közelgő újévi tisztújításhoz, és ajánlkozott, hogy felküldi a murányi provizor útján a tisztségek katalógusát, és az alkalmas katolikusok neveit, amit a beadványán található kamarai jegyzet szerint Kassán örömmel fogadtak.¹²⁶ Januárban már nyíltan azt parancsolták a jolsvaiaknak, hogy bírónak Lipták Mihályt (akit 1673 őszén Lingoy atya katolizált), míg a szenátorok közé Madarász Andrást (a korábbi murányi provizort) és Palusz Andrást válasszák meg 100 császári tallér büntetés terhe alatt.¹²⁷ A választás felügyeletére Michael Angelo Jacquemod murányi provizort rendelték ki.¹²⁸ 1673 végén Verebély János nagyidai provizornak is meghagyták, hogy Szikszón a posztra alkalmas, katolikus

121 *Felhő I.*: i.m. 265–266. p.

122 MOL E 250 Fasc. 45. No. 140. 1673. december 23.

123 MOL E 254 1674. január No. 64. Bártfa, 1674. január 12.

124 MOL E 254 1674. január No. 78. Késmárk, 1674. január 11.

125 MOL E 250 Fasc. 45. No. 45. 1674. április 13.

126 MOL E 254 1673. december No. 39. Jolsva, 1673. december 6.

127 MOL E 244 1674. január fol. 59. 1674. január 17.

128 MOL E 244 1674. január fol. 78. 1674. január 13.

embert állítson bírónak, de ha ilyen katolikus személy nem akadna, akkor is a hivatalra kellően alkalmas embert rendeljen.¹²⁹

A városi magisztrátusok hosszan elnyúló katolizálásának folyamatával a Szepesi Kamara törekedett a protestáns közösségek egyik alappillérét megtörni, a városok érdekérvényesítő erejét aláásni, hogy a katolikus egyház helyi támogatásával párhuzamosan az állami befolyást is növeljék a városokban. A városi magisztrátusok felekezeti alapú átalakítása szorosan összefonódott a már ismertetett templomfoglalásokkal is, és a következő alfejezetben tárgyalt prédikátorüldözésekkel.

A protestáns lelkészek elleni fellépés

A jövedelmeiktől megfosztott, már amúgy is nehéz helyzetbe került lelkészek elűzése, a parókiákról való eltávolítása szinte minden esetben egybeesett a templomok elfoglalásával. Számos prédikátor ellen már 1673–1674 előtt per indult, azonban ez a gyakorlat a Kassán testet öltő és kidolgozott felfogás nyomán országos szintre emelkedett, csúcspontját a hírhedt 1674. évi gályarabperben érve el.

A lelkészek elleni 1670–1671-ben megjelenő vádaknak két nagy csoportját láthatjuk: az egyik a rebellesekkel való kapcsolattartás, szimpatizálás, a másik pedig az ezzel szorosan összefüggő törököség jelensége. Utóbbi már Czeglédy István kassai református lelkész esetében jelentkezik 1670 elején¹³⁰, majd Szegedy Ferenc egri püspök vádjaira válaszul kiadott 1672. április 30-i uralkodói rendeletben már általánosan, az egész lelkészi karra érvényesnek mondott vádként találkozunk vele.¹³¹ A leirat már ekkor nyomozást rendelt el a gyanús prédikátorok ellen, akik ellen számos eljárást követeltek Bécsből, sőt az Udvari Haditanács utasította is Spankau tábornokot, hogy a világi hatóságok vizsgálatához nyújtson katonai támogatást.¹³² A lelkészekkel kapcsolatban hangoztatott törököség vádjá azonban a Szepesi Kamarához beérkező levelekben nem, legfeljebb csak

129 MOL E 244 1674. január fol. 157. 1673. december 29. (az 1674. januári fogalmazványok között fekszik)

130 Czeglédyt azzal vádolták, hogy hálaadást tartott abból az alkalomból, hogy a törökök elfoglalták Candia szigetét (Krétát). Bár ekkor még rövid fogság után elengedték, 1671 májusában a pozsonyi delegatum judicium elé idézték, ahová el is indult, de Nagyszombat alá érve a már nagybeteg lelkész útközben meghalt. *Pauler*, 1876. 369–370. p.; *Szabó*, 1958. 204–205. p.

131 MOL E 250 Fasc. 43. No. 81. Laxenburg, 1673. április 30.

132 *Szabó*, 1959. 145. p.

közvetve köszön vissza – gondolhatunk itt Jolsva város, már a templomfoglalás bemutatásának alkalmával idézett példájára.

A lelkészeknek a bujdosókkal való kapcsolata sokkal inkább szembetűnő a feldolgozott források során. Már 1670 őszén sürgette a Szepesi Kamarát Tyukodi János szatmári harmincados, hogy a nagybányai prédikátorok és nemesek, mint rebellesek letartóztatását mielőbb meg kellene kezdeni.¹³³ 1671 nyarán jelentette Kissevith Horváth Kristóf késmárki harmincados a hunsdorfi lelkésztől, hogy házánál fegyveres lázadókat tartott, akik közül néhányat már elfogtak.¹³⁴ Szeptember elején figyelmeztette is a Szepesi Kamarát, hogy Bársony Györgynek igen nagy nehézségbe fog kerülni a lelkésznél megszállt fegyveresek miatt Hunsdorfra katolikus plébánost bevinni.¹³⁵

Az ezekben az elszórt forrásokban felbukkanó esetek elősegítették a rebellisvád általánossá válását, ami részben ismét csak az uralkodó már említett 1672. április 30-i rendeletére vezethető vissza. Bár a rendelet konkrétan csak a törökért imádkozó, az őket dicsőítő lelkészek ellen szólt, azonban Szegedy Ferenc egri püspök május 23-án, a Szepesi Kamarának írt levelében már mint általában a „*káromkodó, észvesztő és háborúság kívánó praedikátorok ellen való commissio*” szerepelt. A püspök utasította is plébánosait, hogy ahol ilyen lelkészekről tudnak, arról őt értesítsék.¹³⁶ A lelkészek összeírása egyáltalán nem szokatlan. Április 26-án Kissevith Horváth Kristóf két levélben is jelentést küldött a Szepes megye területén található prédikátorokról, részletesen felsorolta azokat a településeket, ahol evangélikus lelkészek működtek.¹³⁷ Április 28-án a Magyar Kamara utasította a Szepesi Kamarát, hogy murányi jószágban írják össze a lelkészeket a protestáns tisztviselőkkel együtt.¹³⁸ Úgy tűnik tehát, hogy a kamara igyekezett minél pontosabban felmérni a kincstári uradalmakban működő református,

133 MOL E 254 1670. november No. 92. Szatmár, 1670. november 27.

134 MOL E 254 1671. június No. 30. Pongráczfalva, 1671. június 13.

135 MOL E 254 1671. szeptember No. 6. Késmárk, 1671. szeptember 6.

136 MOL E 254 1672. május No. 39. Jászó, 1672. május 26.

137 MOL E 254 1672. április No. 52. Késmárk, 1672. április 26; No. 53. Pongráczfalva, 1672. április 26. Szepes vármegye: Krompach, Alsószlovenka, Felsőszlovenka, Folkmár, Lucsvina, Óleszna, Maldur, Nagylomnic. Sáros vármegye: Szedlice, Miklósvágása, Hranovnica. Utóbbi települést ekkor Thököly Zsigmond bírja zálogban Thököly Istvántól, ezért Kissevith Horváth Kristóf javasolta a Szepesi Kamarának, hogy Thököly István jussán foglalják el, amit a kamara jóvá is hagyott azzal, hogy a lelkészt is őrzi el.

138 MOL E 250 Fasc. 43. No. 75. 1672. április 28.

evangélikus lelkipásztorok számát, ami elősegíthette az 1672 nyarán kibontakozó nagy lelkészüldözés menetét.

A lelkészek – bár a templomot, parókiát elvették – ugyanis továbbra is a településen maradtak, igyekeztek a vallásgyakorlatot hol nyíltan, hol titokban folytatni a városi elöljáróság védelme alatt. Alighanem erre utalhat például a Szepesi Kamara által 1672. február 18-án, Spankau tábornoknak küldött figyelmeztetés, amely szerint a kassai evangélikusok magánházaknál tartottak összejöveteleket az uralkodó engedélye nélkül.¹³⁹ Ónod vonatkozásában 1672. július elején elrendelték, hogy Pethő Ferenc kapitány a templomot vegye el, a lelkészt, iskolamestert és a diákokat pedig tiltsa el a vallásgyakorlattól¹⁴⁰, ugyanaznap pedig kérték Rákóczi Ferentől is, hogy ónodi tiszttartója révén tiltsa meg a magánházaknál folytatandó vallásgyakorlatot.¹⁴¹ Gönc mezővárosa is folyamatos ellentétben állt a Szepesi Kamarával prédikátoraik megtartása miatt. 1672. április elején figyelmeztették a mezővárost, hogy a köztük lakó telkibányai, forrói és gönci református lelkészeket ne tűrjék meg tovább, mert miattuk nem mernek sokan misére járni, de az egri püspök parancsolata szerint sem maradhatnak.¹⁴² Kovács Gergely bíró sietve válaszolt, miszerint az említett lelkészek saját, gönci jószágaikban laknak, azután adóznak is, így onnan nem tudják őket elüldözni.¹⁴³ Horváth György plébános azonban azzal vádolta őket, hogy az egyik prédikátornak van Fónyban is helye, mely után adózik, így oda is mehetne, a másik lelkész pedig csak azért van Göncön, hogy titokban kereszteljen, és egyéb szolgálatokat ellásson.¹⁴⁴ A hívek igyekeztek minden módon fenntartani vallásgyakorlatukat, így például nyáron már azt írta a Szepesi Kamarának az új gönci plébános, Hoczay Jakab, hogy bár egyre többen járnak a templomba, sokan titokban Szurdokra (Hernádszurdok) viszik keresztelni gyermekeiket.¹⁴⁵ Július elején arról értesülünk, hogy Szendrőn már készülődtek a gönci prédikátor elűzésére, Pethő István provizor sürgette a Szepesi Kamara rendeletét, hogy az alapján kérhesse a német katonaság segítségét.¹⁴⁶ Ráadásul a gönci plébános és a lelkész közötti ellentét tettelegességig fajult. A plébános maga elé idézte a

139 MOL E 244 1672. február fol. 61. 1672. február 18.

140 MOL E 244 1672. július fol. 13. 1672. július 7.

141 MOL E 244 1672. július fol. 70. 1672. július 7.

142 MOL E 244 1672. április fol. 77. 1672. április 2.

143 MOL E 254 1672. április No. 12. Gönc, 1672. április 3.

144 MOL E 254 1672. április No. 37. Gönc, 1672. április 14.

145 MOL E 254 1672. június No. 60. Gönc, 1672. június 30. előtt

146 MOL E 254 1672. július No. 10. Szendrő, 1672. július 3.

prédikátorokat, amiatt, hogy a gönciek nem járnak a templomba, holott a Szepesi Kamara csak úgy engedte meg a lelkészek helyben maradását, mint más taxás jobbágyoknak. A prédikátorok ezt visszautasították, mondván a kamara csak azt parancsolta, hogy ne lássanak el lelkipásztori munkát. A vita elmérgesedett, az egyik prédikátor meglökte a plébánost, mire az egy pálcával megütötte karját és hátát.¹⁴⁷ Kassáról azért kérték sietve Berdóczy jelentését¹⁴⁸, mert a kamara eleinte még Hoczay Jakab plébánost fedte meg, hogy a katolikus vallás terjesztése és előmozdítása helyett ilyen botrányokba keveredik.¹⁴⁹ A Szepesi Kamara hiába rendelte el azt is, hogy a templom látogatását elmulasztók és a gyermekeiket Szurdokon keresztelőkől Berdóczy 12–12 forint büntetést szedjen be¹⁵⁰, Berdóczy sietve jelezte a kamarának, hogy arra ő és két Göncön levő segítőtje aligha elegendő, így legalább tízfős segítséget kért mindezek végrehajtására.¹⁵¹ Július folyamán Szendrő és Ónod térségében számos további lelkészt üztek el.¹⁵² Más térségekben is 1672 nyarán tetőzött a lelkészek elűzése, Sztrecsényi Mihály tiszántúli inspektor például négy község (Nábrád, Tunyog, Szekeres, Magyar) prédikátorainak eltávolításához kért katonai segítséget.¹⁵³

A bujdosók 1672. évi sikeres támadásait követően a rebellis-vád is fokozatosan kiterjedt minden prédikátorra. A Szerencs, Ónod térségébe érkező bujdosó hadak mellett találjuk például Somogyi István szerencsi, Miskolczi

147 MOL E 254 1672. július No. 19. Gönc, 1672. július 6.

148 MOL E 244 1672. július fol. 97. 1672. július 6.

149 MOL E 244 1672. július fol. 95. 1672. július 5.

150 MOL E 244 1672. július fol. 86. 1672. július 6. Hasonló gyakorlat élt még 1674 elején is pl. Eperjesen, ahol szintén a környező településekre, külső városrészekbe jártak ki a helyi protestánsok vallásgyakorlatukat folytatni. A Szepesi Kamarának még 1674 elején is tiltást kellett intéznie Eperjeshez, hogy ezekben a *suburbium*okban ne tűrjék meg prédikátorok bujkálását, nehogy a népet „félrevezethessék”. 1674 márciusában ismét sürgették Eperjest, hogy sem a városban, sem a külvárosban, és magánházaknál ne tűrjenek meg lelkészeket, kivéve ha hajlandóak áttérni és minden működésüket beszüntetni. MOL E 244 1674. január fol. 44. 1674. január 10; 1674. március fol. 44. 1674. március 1. Ez utalhat arra, hogy a városi polgárság a környező településekre kivonulva folytatta vallásgyakorlatát. A 16–17. század fordulóján végbement belső-ausztriai ellenreformáció során hasonló példákra van adat: Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart. Hrsg.: Herwig Wolfram. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 13.) 252. p.

151 MOL E 254 1672. július No. 19. Gönc, 1672. július 6.

152 Szikszórol: MOL E 254 1672. július No. 55. Nagyida, 1672. július 13; Ónodról és Berzékrol: MOL E 254 1672. július No. 67. Ónod, 1672. július 16; Szendrőről: MOL E 254 1672. július No. 66. Szendrő, 1672. július 16.

153 MOL E 254 1672. július No. 70. Szatmár, 1672. július 16.

István bodrogkeresztúri, Szántay Mihály monoki, Gyöngyösy András és Tasnády András tarcali, Buday István tállyai, egy évvel korábban elűzött lelkészeket, így a katolikusok a bujdosók visszaszorítását követően őket okolták az elkövetett katolikusellenes támadásokért.¹⁵⁴ Mindez azonban a bujdosók 1672. október 26-i györkei vereségét követően a katolikus oldal szervezett és tervezett reakcióját váltotta ki, amely hamarosan odavezetett, hogy végső céljuk a protestánsok vezetőivel, a lelkészekkel való leszámolás lett. Úgy vélték, csak akkor törhető meg a református és evangélikus felekezet, ha a „gyökerüket” tépik ki: a prédikátorokat. E gondolat megszületése két katolikus pap, Munkácsy János hécei plébános és Balogh Bálint jezsuita atya, tállyai plébános elhurcolásához köthető. Miután erre válaszul 1673 januárjában több kassai evangélikus és református lelkész is lefotgok, a kassai kamarai vezetők és egyháziak (egri püspök, egri káptalan, kassai ferencesek és jezsuiták) közös felterjesztéssel fordultak az uralkodóhoz. Ez volt az ún. „kassai program”, melyben Szegedy Ferenc egri püspök a tapasztalatok alapján mindenképpen javasolta a lehetőség megragadását, egy maximum és egy minimum programot felvázolva: a lelkészek kiűzése az egész ország területéről, vagy legalábbis a szabad királyi városokból. Volkra Ottó kamarai adminisztrátor és Holló Zsigmond tanácsos is javasolta az uralkodónak, hogy az evangélikus és református lelkészeket száműzze az országból, de legalábbis a városból, hacsak át nem térnek katolikus hitre.¹⁵⁵

Az első kuruc támadás összeomlását, majd a kassai program megszületését követően azt várhatnánk, hogy a „vallási inga” ismét visszalendül, ennek ellenére még 1673. május–júniusából is vannak újabb adatok a lelkészek visszatérésére. 1673. május 12-én például Pethő István provizor jelentette, hogy a szendrői prédikátor hazatért, amiről úgy tudta, hogy Spankau tábornok engedelmével történt. A beadványon található kamarai jegyzet is arról tájékoztat, hogy a Szepesti Kamara az ügyben Spankauhoz fordult.¹⁵⁶ Azonban a végvári prédikátorok visszatérését óvatosabban kezelte a kamara, az a katonaság hatáskörébe tartozott, ezt mutatja az ónodi lelkész visszatérésének ügye is,¹⁵⁷ vagy a számukra tett 1674. évi

154 *Pauler*, 1869. 13–14. p.

155 A kassai programot, annak hátterét részletesen elemzi: *Benczédi László*: A prédikátorperek történeti háttere I. In: *Theológiai Szemle*, új folyam 18. (1975) 7–8. sz., 199–206. p; *Uő.*: A prédikátorperek történeti háttere II. In: *Theológiai Szemle*, új folyam 18. (1975) 9–10. sz., 264–267. p. A kassai program bécsi fogadtatására vonatkozóan hiányoznak a kutatások, még további vizsgálatoknak kell feltárnia a program és a gályarab-per között feltételezhető kapcsolatot.

156 MOL E 254 1673. május No. 78. Szendrő, 1673. május 12.

157 *Szabó*, 1959. 169–170. p.

engedmények, amikor az uralkodó engedélyével a katonaság megtartása érdekében több véghelyen (Ónod, Szendrő, Putnok, stb.) megengedték lelkész tartását.¹⁵⁸

Másutt azonban nem tűrték el az újra megjelenő lelkészeket. Mikor Seléndy István június végén a penyigei prédikátor hazaérkezéséről értesítette a Szepesi Kamarát,¹⁵⁹ Kassáról sietve utasították, hogy a református lelkészt semmiféleképpen ne tűrje meg.¹⁶⁰ A Szepesi Kamara Cobb generálist is megkereste, hogy a Sárospatak környékén még megmaradt lelkészeket, mint az újabb rebelliók szerzőit és a békesség megzavaróit üldözze el.¹⁶¹ 1673 augusztusában a Szepesi Kamara biztosai sorra foglalták el a Késmárk környéki evangélikus falvak templomait és üzték el a lelkészeket. Bélaváry Dávid eperjesi harmincados, Kolosváry István egri kanonok a Bársony György püspökkel történt egyeztetés után a késmárki templom elvételét és a lelkész elűzését tervezték, akár erőszakkal is.¹⁶² A késmárkiak azonban először időnyerés céljából a királyi parancsolatot kérték a kamarai bizottságon, majd már teljességgel elutasították a kamara követeléseit, és fegyveresen gyűltek össze a temetőben templomuk védelmében.¹⁶³ Végül szeptemberben Volkra Ottó adminisztrátor katonai kísérettel jelent meg Késmárkon, felszólította a tanácsot a templom átadására, az evangélikus vallásgyakorlat beszüntetésére, a lelkészek parókiáról való kiköltöztetésére. Végül Bársony György püspök 1673. szeptember 14-én szentelte fel a késmárki főtemplomot, a plébánia ellátását pedig a pálosokra bízta.¹⁶⁴ Az eseményekről Lencsovics György kanonok szeptember 20-án tudósította Kolosváry István egri kanonokot, és egyben már továbbította is a híreket neki arról, hogy Szelepcsényi érsek a Guberniummal egyetértésben minden Liptó vármegyei prédikátort Pozsonyba idézett.¹⁶⁵

Ez már a lelkészek elleni perek utolsó nagy hullámát jelezte előre, amely 1673. szeptember 25-én kezdődött meg. A bécsi udvar – feltehetőleg Kollonics Lipót tanácsára – felkarolta a részben a Szepesi Kamarától kiinduló kezdeményezést, a

158 Szabó, 1933. 467–468. p.

159 MOL E 254 1673. június No. 19. Szatmár, 1673. június 30.

160 MOL E 244 1673. július fol. 225. 1673. július 8.

161 MOL E 244 1673. május fol. 222. 1673. május 25.

162 Bruckner Gy.: i.m. 273. p; MOL E 254 1673. augusztus No. 112. Márkusfalva, 1673. augusztus 18.

163 MOL E 254 1673. augusztus No. 147. Késmárk, 1673. augusztus 22.

164 Bruckner Gy.: i.m. 275–276. p. Bruckner hibásan szeptember 24-ét ír a templom elfoglalására és felszentelésére, Hain Gáspár azonban szeptember 14-ét ír. Vö.: Hain G.: i.m. 361. p. Az adatot megerősíti Lencsovics György kanonok szeptember 20-i levele is, amely már a templom felszenteléséről szól, ld. következő lábjegyzet.

165 MOL E 254 1673. szeptember No. 79. Szepes, 1673. szeptember 20.

„kassai modellt”, melynek egyik állomása volt, hogy 1673 őszére az északnyugati megyékből, Liptóából, Turócból és Zólyomból 33 lelkészt idéztek meg Pozsonyba.¹⁶⁶ Ez tehát még nem érintette a felső-magyarországi vármegyéket, azonban a bécsi udvarban már 1673 novemberében előkészületeket tettek az újabb per ügyében. November 14–16. között az Udvari Kamara, az Udvari Haditanács, a Magyar Királyi Kancellária és a Magyar Kamara elnökének, Kollonics Lipót bécsújhelyi püspöknek a bevonásával tartott megbeszéléseken eldőlt, hogy a lőcsei lelkészeket is beidézik Pozsonyba, továbbá Kisszeben, Bártfa, Késmárk és Lőcse ellen hűtlenség vádjával ugyancsak eljárást indítanak. Döntöttek arról is, hogy a Magyar Kamara és a kancellária felügyelete alatt a bányavárosokból is elűznek minden lelkészt, mint rebellisnek tartott személyeket. A Bécsben kidolgozott pontokat december elején a Magyar Kamara továbbította Kassára is.¹⁶⁷

A pozsonyi bíróságra való idézésről szóló parancsolatot a Magyar Kamara 1674. január 19-én küldte meg a Szepesi Kamarának, külön megemlítve Késmárkot és Lőcsét, valamint a tizenhárom szepesi várost. A Magyar Kamara mellékletben megküldte a beidézendő lelkészek neveit is, a vizsgálati kérdőpontokat, és egyben elrendelte a vizsgálat megkezdését Lőcse, Bártfa, Kisszeben és Késmárk ellen.¹⁶⁸ Január 24-én a Magyar Kamara már megküldte a Szepesi Kamarának a négy hiteleshely (egri káptalan, szepesi káptalan, leleszi konvent, jászói konvent) részére szóló érseki-helytartói kézbesítőleveleket (*litterae exhibitoriae*), mellyel az idézéseket a lelkészeknek eljuttatják. Egyben elrendelték a kamarának, hogy gondoskodjanak a káptalani és konventi személyek részére a megfelelő kocsikról és

166 *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon, 1664–1685. Bp., 1980 (Értekezések a történettudományok köréből, Új sorozat 91.)

167 MOL E 250 Fasc. 45. No. 133. 1673. december 9.

168 MOL E 250 Fasc. 46. No. 15. 1674. január 19. A lőcsei lelkészek: Christianus Zelmon (primarius), Martinus Adami (secundarius), Andreas Seller (tertius), Augustinus Lázár (quartus). A tizenhárom szepesi város lelkészei: Michael Noscovius, Daniel Klesch, Joannes Bajer, Michael Hionderius, Abrahamus Eccardus, Joannes Fontanus, Philippus Hentschius, Thobias Vach, Christophorus Klesch, Melchior Leutnerus, Paulus Almenas, Andreas Svarcz, Christianus Lanczfel. További beidézett lelkészek: Michael Flaien, Martinus Machnench, Joannes Melzerius, Zallerianus Berlinus, Simon Bilek, Joannes Petrides, Joannes Gruner, Bohuchval Cassius, Georgius Delovicenus, Andreas Paisza, Martinus Krchka, Adamus Popradius, Andreas Klesch. Számos más lelkész is tartózkodhat a szepesi városokban, ezeknek nevét ott helyben kell megtudni, számukra egy általános idézőlevelet kell kiállítani – rendelkezett az utasítás. A nevek többsége beazonosítható; vö.: *S. Varga Katalin*: Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Pozsony, 2002. 219–237. p.

ellátásról, és részletezték azt is, hogy az egyes hiteleshelyeknek hol kell eljárniuk.¹⁶⁹ A Szepesi Kamara sietve működésbe is lépett. Január 26-án utasították Berthóty Gábort, hogy egy káptalani személlyel együtt járjon el Lőcsén, Késmárkon és a szepesi városokban a lelkészek megidézésében és a feltett kérdésekben történő nyomozásban, majd ezekről a káptalannál hitelesített jelentést tegyen a kamara felé.¹⁷⁰ Ugyanúgy utasították Kósa Jánost is, hogy a leleszi konvent egyik tagjával a szükséges helyeken járjanak el, melyekről Putnoky Ferenc zempléni alispán informálhatja őket, továbbá vizsgálják ki Kaszonyi Herczeg János varannói lelkész ügyét, arra keresve a választ, hogy vajon ő lehet-e az *Oratio Castrana* című munka¹⁷¹ szerzője?¹⁷² A szepesi káptalannak február 1-jén küldték meg a Szelepcsényi érsektől, királyi helytartótól kapott kézbesítő leveleket, ugyanakkor tudatták velük, hogy az idézésekre kiküldött kanonokok költségeiről és ellátásáról a kamara utasítása alapján a harmincadosok és más tisztségviselők fognak megfelelő módon gondoskodni.¹⁷³ Kinisy János kassai harmincados április eleji jelentéséből nemcsak egy idézést vivő káptalani és kamarai személy költsége, hanem tulajdonképpen egyfajta itineráriuma is kirajzolódik. Tarnóczy János egri kanonok és Szunyoghy Pál kassai harmincadellenőr február 14-én indult Kassáról, másnap Jászón voltak, február 17-én Szepsibe érkeztek, február 21-én pedig Enyickére mentek Zemplén vármegyébe, ahonnan 22-én Peklénybe érkeztek. Az út során

169 MOL E 250 Fasc. 46. No. 17. 1674. január 24. A szepesi káptalannak Szepes, Sáros, Liptó és Árva vármegyékben; az egri káptalannak Torna, Abaúj és Zemplén Bodrogig terjedő részén; a leleszi konventnek Ung, Ugocsa, Bereg vármegyékben a Tiszáig terjedő részeken, valamint a Bodrogközben; továbbá a jászói konventnek Gömör, Borsod, Heves, illetve Pest, Pilis, Solt vármegyékben.

170 MOL E 244 1674. január fol. 18. 1674. január 26.

171 Kaszoni Herczeg János Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre is ellátogatott, 1655 februárjában az utrechti, 1656. aug. 29-én a groningeni, 1657. jan. 23-án a franekeri egyetemen lépett a hallgatók sorába. Magyarországra 1658 elején tért vissza, ettől fogva Sátoraljaújhelyen másodpap, 1663-tól Varannón elsőpap volt. Csak egy *De natura theologiae* című, 1657-ben Franekerben kiadott műve ismert. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. bőv. kiad. Bp., 1977.

172 MOL E 244 1674. január fol. 68. 1674. január 26. Ugyanekkor elrendelték, hogy járjanak el Fekete Zsigmond lasztóci, Tolvaj Mihály és Zsigmond kozmai, Szepsi Péter kolbásai nemesek ellen, akik részesei lehettek Lasztóczy Ferenc sztropkói harmincados halálában, de a rebellesekkel való kapcsolattartásban is felmerült nevük. Pár nappal korábban utalt ki egyébként a Szepesi Kamara Lasztóczy temetésére 50 magyar forintot az özvegynek, Putnoky Annának. MOL E 244 1674. január fol. 131. 1674. január 23.

173 MOL E 244 1674. február fol. 162. 1674. február 1.

szállásra, utazásra, étkezésre hét magyar forintot és tizenhárom dénárt költöttek. Kinisy kérte a kamarától hogy rendelje el a pénztárnál az összeg kiutalását.¹⁷⁴

Úgy tűnik, hogy az egyes küldöttek, akik az idézések ügyében eljárak, egyidőben igyekeztek újabb helyeken visszaszorítani a protestantizmust. Michael Angelo Jacquemod murányi provizor például Kürtössy András váraljai plébánossal, gömöri alesperessel és Nebest Dániel szendrői harmincadossal Betléren és Veszverésen jártak el Nigrini Kristóf lelkész ellen. A két faluban tanúvallomásokat vettek fel, amiket felküldtek Kassára. Ezután Rozsnyótól délre fekvő településeken, így Berzétén akarták a templomot elfoglalni, ám ott a lakosság ellenállása miatt ez nem sikerült.¹⁷⁵ Ezért – ahogy azt már Kürtössy alesperes leveléből tudjuk – katonákkal akartak visszatérni, hogy a rozsnyói völgyből elűzzék a lelkészeket. Ugyanígy ki akartak menni a Tornalja környéki falvakba, ezért a kamarán keresztül katonai segítséget, 20–30 magyar vagy horvát katonát kért a putnoki kapitánytól vagy a szendrői parancsnoktól.¹⁷⁶

A prédikátorperrel párhuzamosan a kamara megkezdte a területén lévő, még protestáns templomok visszavételét, a vallásgyakorlatok betiltását. Rimaszombat polgárai a Szepesi Kamarához fordultak segítségért, hogy a pozsonyi törvényszék elé idézett lelkészüktől megfosztva legalább templomukat, harangjaikat ne vegyék el, amelyet a városba érkező Simándy György jezsuita atya tőlük követelt.¹⁷⁷ A Szepesi Kamara azonban elutasította a rimaszombatiak kérését, inkább sürgették, hogy Simándy páternek legyenek segítséggel, a templomot, parókiát, iskolát és szegényházat, a hozzájuk tartozó minden ingósággal adják át ellenkezés nélkül, az egyházi javakról pedig készítsenek inventáriumot. Elrendelte a kamara azt is, hogy Török Ferenc rimaszombati harmincados figyeljen arra, hogy a rimaszombatiak

174 MOL E 254 1674. április No. 11. Kassa, dátum nélkül (a Szepesi Kamara április 10-én vette át Kinisy kérvényét). 1674. március 14-én Heves és Külső-Szolnok vármegye rendjei kérték a Szepesi Kamarától, hogy térítsék meg a költségeit annak a négy vármegyei nemesnek, akik Dévai János szolgabíró járásában lévő prédikátoroknak az idézést kivitték, és tizennégy forintért fogadtak fel szállításukra egy szekereset. Nekik viszont a Szepesi Kamara azt válaszolta, hogy mivel a vármegye ügyében jártak el, így a kamara nem köteles megtéríteni költségeiket: MOL E 254 1674. március No. 58. Fülek, 1674. március 14.; MOL E 244 1674. április fol. 38. 1674. április 4.

175 MOL E 254 1674. március No. 62. Berzété, 1674. március 8.

176 MOL E 254 1674. március No. 59. Berzété, 1674. március 8. Kürtössy alesperes pár nap múlva már jelentette is a berzétéi, pelsőci és szalóci templomok elfoglalását, de a továbbhaladáshoz már legalább tizenöt katona kíséretét kérte, mondván, hogy az már a törökkel és a rebellesekkel szomszédos területekre esik: MOL E 254 1674. március No. 42. Krasznahorka, 1674. március 11.

177 MOL E 254 1674. április No. 2. Rimaszombat, dátum nélkül (a Szepesi Kamara április 3-án vette kézhez a rimaszombatiak kérvényét)

rendszeresen járjanak a misére, az ünnepeket megtartsák, ő pedig a rimaszombatiak viselkedéséről és hozzáállásáról a Szepesi Kamarát gyakorta informálja.¹⁷⁸

Március 6-án elrendelték az eperjesi, késmárki, lőcsei és bártfai harmincadosoknak, hogy hűtlenség vádja és jószágvesztés terhe alatt mindenhol tiltsák be a protestáns vallásgyakorlatot, a lelkészek működését, akik ha áttérnek a katolikus hitre, és lelképásztori működésüket sem titokban, sem nyíltan nem folytatják, akkor megmaradhatnak az országban és a városokban.¹⁷⁹ Március 20-án elutasították Lőcse kérését, hogy a lelkészeik házaikban maradhassanak, míg az uralkodói resolutio meg nem érkezik.¹⁸⁰ Ehelyett utasították a várost, hogy a lelkészeik működését ne engedjék, sőt sürgessék őket, hogy Pozsonyba menjenek fel a perhalasztás ideje alatt.¹⁸¹ A polgároknak is tiltották, hogy lelkészeiket hallgassák, magánházaknál összejöveteleket tartsanak. A lelkészek megmaradását csak abban az esetben engedték, ha katolizálnak, de akkor is el kellett volna hagyniuk Lőcsét. Gandel Mátyás lőcsei harmincadosot is felszólították, hogy a városban ne engedje meg a prédikátorok működését.¹⁸² A polgárság azonban ezt nem fogadta el, továbbra is látogatták az istentiszteleteket.¹⁸³ A Szepesi Kamara azzal vádolta később a lelkészeket, hogy feltörték a templom lepecsételt ajtaját, és ott tovább folytatták istentiszteleteiket. Ezért hűtlenséggel vádolták őket, elrendelték minden ingóságuk és könyvük elkobzását.¹⁸⁴ A templomok elfoglalásával egyidőben Gandel Mátyásnak meghagyták, hogy foglalja le a prédikátorok javait és könyvesládáit is.¹⁸⁵ A templomok, iskolák elfoglalására Lőcsére érkező kamarai bizottság is meghagyta a prédikátoroknak, hogy hagyják el a várost, a templomok elfoglalásától (április 13.) számított három héten belül. A város követői hiába kérték lelkészeik számára szabad útlevelet, a Szepesi

178 MOL E 244 1674. április fol. 70, 165. 1674. április 3.

179 MOL E 244 1674. március fol. 77. 1674. március 6.

180 MOL E 244 1674. március fol. 92. 1674. március 20.

181 A március 5-én kezdődött per többszöri perhalasztással majdnem két hónapig tartott, március 16. után például április 2-án tartottak pnapot. Az idézés ellenére meg nem jelenő lelkészeket nem illette meg a védelem joga, és azonnali elmarasztalást is maga után vont. Lőcse esete annyiban más volt, hogy magát a várost is megidézték, küldöttük el is mentek a március 5-én kezdődő perre. S. Varga K.: i.m. 25, 28. p. A lőcsei tanács nem is engedte Pozsonyba lelkészeit, mondván, amikor a városba hívták őket, védelmet ígértek nekik. *Bruckner Gy.*: i.m. 284. p.

182 MOL E 244 1674. március fol. 61. 1674. március 20.

183 *Hain G.*: i.m. 367. p.

184 MOL E 244 1674. április fol. 76. 1674. április 5.

185 MOL E 244 1674. április fol. 162. 1674. április 3.

Kamara azt is megtagadta tőlük.¹⁸⁶ A lelkészek végül 1674. április 26-án hagyták el Lőcsét. Hain Gáspár lőcsei bíró kétségbeesett sorai érzékletesen adják vissza a prédikátorok távozását, a lőcsei nép hangulatát: „*El nem mondható, mennyi könnyel, gyásszal, jajveszékeléssel járt ez együtt, mert a nép mind, férfiak és nők, öregek és fiatalok kiszaladtak, hogy kikísérjék őket a városból, s hogy áldást hozzanak tőlük. A bíró és a tanács is a kórházig kísérte őket, ott vett búcsút tőlük, s néhány polgárt kíséretül a sziléziai határig melléjük rendelt, aztán sírással-rívással elváltak. (...) Ó, Istenem, micsoda gyászos idők következtek a szegény népre, semmiféle szerencsétlenség vagy országos csapás nem ért fel nyomorúságos állapotunkkal.*”¹⁸⁷

A katolikus világi papság

Az elvesztett templomokat, parókiákat katolikus papok vették át, az elűzött protestáns lelkészek helyét katolikus plébános foglalta el. Részben világi papokból, részben szerzetesekből állt a megjelenő katolikus alsópapság, helyzetük azonban rendkívül nehéz volt, hisz egy ellenséges környezetben kellett működésüket megkezdeni. Az alábbiakban a katolikus világi papság helyzetét tekintem át.

A Volkra Ottó gróf számára kiadott, 1673. október 10-i utasítás a kinevezett kamarai adminisztrátor feladatának jelölte első pontban a katolikus vallás és egyház segítségét, terjesztését. Ennek érdekében gondoskodnia kellett alkalmas és példás életű plébánosokról, és ha az adott egyház csak kevés javakkal bírna, azzal ne elégedjen meg, hanem amíg a jövedelem nem növelhető számukra, addig a III. Ferdinánd által létrehozott vallásügyi alapból jutasson számukra támogatást. Semmilyen más szükségben se hagyja a plébánosokat magukra, nehogy kénytelenek legyenek a szükség miatt plébániájukat elhagyni.¹⁸⁸ Az utasítás párhuzamba állítható a Gubernium számára kiadott 1673. február 27-i instrukcióval, amelynek öt fő területe közül a vallásüggyel foglalkozó hangsúlyozta, hogy a döntések az uralkodót illetik, de a fő cél az, hogy Isten tisztelete növekedjen a királyságban. Ezért kell a Guberniumnak is felügyelnie arra – szövelt az utasítás –, hogy a vasárnapokat, az ünnepeket megtartsák, magas képzettségű világi papok és szerzetesek prédikáljanak, rendszeresen tartsanak keresztény oktatást az ifjúságnak és az idősebbeknek egyaránt, így nyerheti vissza

186 MOL E 244 1674. április fol. 18. 1674. április 22.

187 Hain G.: i.m. 374. p.

188 MOL E 136 (Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones) Fasc. 1. No. 62.

a erejét a katolikus egyház. Azonban jelentősebb ügyekben az uralkodó tudta és parancsa nélkül ne intézkedjenek, az utasítások végrehajtásáról jelentést tegyenek a királynak, az egyházi személyeket pedig különös védelemben részesítsék.¹⁸⁹

Ahhoz azonban, hogy legyen kit támogatni is, helyre kellett állítani a plébániahálózatot, és megfelelő számú papról is kellett gondoskodni. Ám a katolikus egyház az 1670-es évtized elején „túlnyerte” magát, a papképzés pedig nem tudott elég papról gondoskodni, noha a korábbi évtizedek jelentős fejlődést hoztak ezen a területen. Kisdy Benedek egri püspök ugyanis 1650-ben jezsuita gimnáziumot alapított Kassán, jelentős pénzalapítvánnyal támogatva. Az 1654-ben III. Ferdinánd által is megerősített gimnáziumra támaszkodva 1657. február 26-án adta ki a kassai jezsuita akadémia alapítólevelét a püspök, hatvanezer magyar forintot különítve el a célra. Az alapítólevelben is kifejeződött a cél, hogy az egyházmegye részére kívántak alkalmas papokat képezni, a nagyszombati egyetem példáján alapuló szervezésben. A hallgatók három év alatt végezheték el filozófiai és teológiai tanulmányaikat a kassai intézményben. Az akadémia királyi megerősítésére nem sokkal az alapító Kisdy püspök halála után, 1660 augusztusában került sor, és ősszel már meg is nyitotta kapuit. A püspök jelentős alapítványt hagyott hátra egy szeminárium felállítására is, azonban megfelelő épület hiányában a papnevelő intézet csak 1665-ben kezdte meg működését, de korántsem volt elegendő a súlyos paphiány ellensúlyozására.¹⁹⁰

Jól tükrözi a helyzetet a balogvári uradalom példája. Török Ferenc harmincados 1672. június 17-én tudatta a Szepesi Kamarával, hogy elüldözték a prédikátorokat, de helyükre nem érkeztek plébánosok, akik elláthatnák az egyházi szolgáltatásokat. Ezért kérte a kamarát, hogy mint jobb parókiákra, küldjön papot Rimaszécsbe, Balogba és Zsipre. Sürgette a kamarát azért is, hogy írjanak az esztergomi érseknek, küldjön Rimaszombatba is plébánost és káplánt, mivel onnan is távozik lassan a prédikátor, viszont nem maradhat plébános nélkül a város „egy óráig sem”.¹⁹¹ A kamara sietett is megjegyezni az érseknek, hogy „itt nagyságos uram olyan szüksége vagyon a papoknak, hogy bár kétszázat is küldene Nagyságod, helyt adhatnánk nekik.”¹⁹² Az érsek hamarosan tudatta, hogy

189 R. Várkonyi Ágnes: Az abszolutizmus kísérleti intézményéről. A Gubernium utasítása 1673-ban. In: Kapcsolatok. Tanulmányok Jászay Magdolna tiszteletére. Szerk.: Tima Renáta. Bp., 2002. 27, 29. p.

190 Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusai I.) 327–330, 333–334. p.

191 MOL E 254 1672. június No. 37. Rimaszombat, 1672. június 17.

192 MOL E 244 1672. június fol. 5. 1672. június 22.

az ügyben Rimaszombat földesurait, Forgách Ádámot és Balassa Bálintot is értesítette, és vikáriusát, Gubasóczy János pécsi püspököt pedig utasította, hogy alkalmas és képzett plébánosról gondoskodjon.¹⁹³ Ez az adat is jól érzékelteti, hogy a Szepesi Kamara igyekezett az egyházi előjárókkal egyetértésben felülkerekedni a paphiány okozta problémákon. Azonban más esetekben, így főként a szabad királyi városok esetében, a kamara és az egyház egymással is ellentétbe került. Ilyen volt az eperjesi plébánosválasztás ügye is.

Pár nappal a templomok elfoglalása után, 1673. március 13-án írtak a Magyar Kamarának az ügyben, jelezve, hogy a királyi kegyúri joggal élve helyezzenek egy alkalmas plébánost Eperjésre.¹⁹⁴ Hamarosan arról is informálták a Magyar Kamarát, hogy a leendő plébános és káplán fizetése 600 forintot tenne ki, amihez még legalább 400 forint vagy annál is több stóladíj járulna. A Szepesi Kamara egy olyan egyházfit keresett, aki tekintettel az eperjesi polgárság nemzetiségi arányaira, németül is jól tud, ezért kérték a Magyar Kamarát, ha tud, akkor Ausztriából ajánljon egy megfelelő atyát, valamint egy kántortanítót.¹⁹⁵

Az egri püspök azonban Horváth György kanonokot kívánta Eperjésre helyezni, akit viszont a Szepesi Kamara nem találta a feltételekre alkalmasnak. Helyette a svedléri plébánost, az eredetileg evangélikus, német származású Langner Ágostont javasolták, és kérték a Magyar Kamarát, hogy őt mutassák be a püspöknek.¹⁹⁶ Langner el is küldte kérvényét a Magyar Kamarának, ahol alkalmasnak ítélték őt az eperjesi plébániára, és utasították a Szepesi Kamarát, hogy a szokott módon a bemutatás (praesentatio) ügyében járjanak el Szegedy Ferenc egri püspöknél.¹⁹⁷

193 MOL E 254 1672. június No. 59. Pozsony, 1672. június 29.

194 MOL E 23 1673. március fol. 40. 1673. március 13.

195 MOL E 23 1673. március fol. 38. 1673. március 19.

196 MOL E 244 1673. március fol. 189. 1673. március 23.

197 MOL E 250 Fasc. 44. No. 99. 1673. március 27. Langner egyébként is szabadulni kívánt Svédleről, miután híveivel összetűzésbe került. A Szepesi Kamara Langner panaszára tizenhárom pontból álló parancsolatban utasította a svedlérieket engedelmességre, figyelmeztetve őket a kötelezettségeikre (templomba járás, főimádságok megtartása, a parókiális jövedelem megfizetése, temetés és harangozás ügye stb.), és a parancslevelük megerősítésére kérték Szepes vármegye főispánját, Csáky Istvánt is. Ezzel egyidőben Langnernek 10 forint kamarai támogatást is kiutaltak, ami arra utal, hogy a svedlériek minden fizetség nélkül hagyták papjukat. MOL E 244 1673. március fol. 79–80. 1673. március 24; fol. 84. 1673. március 25.; fol. 152. 1673. március 24.

Noha a Szepesi Kamara hiába sürgette Langnert, hogy menjen Kassára ügyét előmozdítani,¹⁹⁸ azért igyekeztek eljárni érdekében. A Szepesi Kamara ezért tájékoztatta a Magyar Kamarát, hogy az egri püspök meg akarja tagadni Langner beiktatását, mivel a Szepesi Kamara szerint a kanonokok számára akart kedvezni, és velük kívánja betölteni az Eperjeshez hasonló gazdag plébániákat. Kassán azonban úgy érveltek, hogy a kanonokok egyéb feladataik miatt nem tudják ellátni plébániai teendőiket, és a püspök is sértené az uralkodó kegyúri jogait. Kérték a Magyar Kamarát, járjanak el Szegedy Ferenc egri püspöknél, hogy Langnert iktassa be.¹⁹⁹ A Szepesi Kamara Lencsovics György szepesi kanonokot is felkérte, hogy informálja őket Langnerről, adjon ajánlást, mivel némelyek – alighanem az egri püspök és köre – kételkednek alkalmasságában.²⁰⁰ Szegedy Ferenc püspök azonban továbbra is hajthatatlannak mutatkozott, Langnert nem tartotta alkalmasnak, mondván korábbi helyéről is ki akarták tenni. Az egri püspök ezért a tokaji, korábban mecenzéfi plébánost ajánlotta, aki mindhárom nyelven (magyar, német, szlovák) jó prédikátor és alkalmasabb a szolgálatra. Egyszermind figyelmeztette a Szepesi Kamarát, hogy a jövőben tőle kérjenek plébánost, mert „*én tartozom a papoktól számot tartani*”.²⁰¹ Úgy tűnik Langner beiktatása végül 1673 június elején megtörtént. Május 31-én már értesítették Tarnóczy Ferenc szepesi provizort, hogy Langner Ágoston Káposztalfalván lévő

198 MOL E 244 1673. április fol. 206. 1673. április 12.; fol. 271. 1673. április 18.

199 MOL E 23 1673. április fol. 25. 1673. április 13.

200 MOL E 244 1673. április fol. 249. 1673. április 21. Lencsovics ajánlását hamarosan meg is kapták, azt tovább is küldték az egri püspöknek, kérve, hogy ne legyen Langner beiktatása ellen. A Magyar Kamarától is érkezett egy ajánlólevél Langner részére április végén. MOL E 244 1673. április fol. 213. 1673. április 25.; MOL E 250 Fasc. 44. No. 109. Az irat ma már nem található a helyén, mivel a Magyar Kamara levelében szó esett bizonyos kassai és Kassa környéki birtokokról is, emiatt az irat a bernátfalvi Bernáth család későbbi birtokperei miatt előbb 1848-ban átkerült a Királyi Jogügyigazgatóságához, majd feltehetőleg az 1848. március 15-i forradalom utána az újonnan megalakult Pénzügyminisztériumhoz. Az irat felkutatásában nyújtott segítségét ezúton is köszönöm Németh Györgynek, a Magyar Országos Levéltár munkatársának.

201 MOL E 254 1673. május No. 72. Jászó, 1673. május 9. Az egri püspök által említett tokaji plébános személye nem ismert. Két esztendővel korábban Wildt Gábor pálos szerzetes volt Tokajban misszióban, németül, magyarul és szlovákul is prédikált híveinek. *Tóth István György*: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. Róma-Budapest, 1994. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma Fontes 1.) 174. p. (A továbbiakban: *Tóth*, 1994.) 1673 szeptemberében Joannes Hugolinus Baptista ferences szerzetes, tokaji német káplán adott be egy kérvényt a Szepesi Kamarához. MOL E 254 1673. szeptember No. 47. Tokaj, 1674. szeptember 10.

ingóságait szállítsa Eperjesre.²⁰² A Szepesi Kamara Eperjeshez intézett levelében Langnert már mint az egri püspöknek bemutatott és általa jóváhagyott tanult, példás életű papot mutatta be, és elrendelte a városnak, hogy a plébánost megillető jövedelmeket adják meg neki. Holló Zsigmondot is úgy értesítették, hogy az egri püspökkel egyetértve Langnert az eperjesi szenátusnak bemutatva iktassák be.²⁰³ 1673. június 9-én, miután előző napi egyeztetésükön az egri püspök is kifejezte óhaját a mielőbbi beiktatás végett, a Szepesi Kamara kérte Holló Zsigmondot, hogy Tache János bártfai plébánossal, egri kanonokkal, szerencsi apáttal együtt iktassák be az eperjesi plébániára.²⁰⁴ Június 29-én Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök, a Magyar Kamara elnöke is üdvözölte Langner beiktatását és reményét fejezte ki, hogy lelkipásztori szolgálatát lelkiismeretesen látja el, az eperjesi jezsuitákkal pedig jól tud majd együttműködni.²⁰⁵

A kegyúri jog körüli vita véleményem szerint természetszerűleg robbant ki a Szepesi Kamara és az egri püspök között a lelkészek elűzése után. 1670 után a városok érdekérvényesítő képessége alapjaiban roppant meg, a városvezetésnek nem sok befolyása maradt az új plébánosok megválasztására. Az uralkodó mint a korona tartozékait, a városokat földesúrként kezelte.²⁰⁶ A Magyar Kamara 1673. december 15-én a Szepesi Kamara részére küldött utasításában egyértelműen leszögezte: a bemutatás joga (*ius praesentationis*) a kincstári birtokok plébániáin kizárólagosan az uralkodót illeti, és nem a megyéspüspököt. Ezért különösen ügyeljenek arra – szolt a rendelkezés –, hogy a plébániákra jól képzett, példás papokat helyezzenek.²⁰⁷

A plébánosok beiktatásukat követően ellenséges környezetben találták magukat. Langner Ágoston eperjesi plébános pár hónappal működése megkezdését követően egy 25 pontból álló memorandumban elkeseredetten ostromozta a városi tanácsot, amelyet még Volkra állított össze 1673 márciusában. Langner főként

202 MOL E 244 1673. május fol. 234. 1673. május 31. Ebben szerepet játszhatott, hogy Holló Zsigmond kamarai tanácsos is aktívan támogatta Langnert: MOL E 254 1673. május No. 10. Eperjes, 1673. május 23; No. 85., Eperjes, 1673. május 25.

203 MOL E 244 1673. május fol. 236. 1673. május 31.

204 MOL E 244 1673. június fol. 60 1673. június 9.

205 MOL E 254 1673. június No. 23. Bécs, 1673. június 29.

206 H. Németh, 2007. 16, 21. p.

207 MOL E 250 Fasc. 45. No. 135. 1673. december 15. Istvánffy Bálint kassai plébános 1674 elején bekövetkezett halálát követően a Szepesi Kamara már a *ius praesentationis*ra hivatkozva javasolta az egri püspöknek Döbrödy János ungvári plébános beiktatását. A kegyúri jog gyakorlásának alátámasztására hangsúlyozták, hogy az uralkodó apostoli királyként uralkodik és az ország minden templomának legfőbb patrónusa. MOL E 244 1674. március fol. 3. 1674. március 2.

az ellátást (fizetés, egyházi eszközök, stb.) kérte számon a szenátuson. Arra is panaszkodott a kamarának, hogy semmit sem gondolnak a szegénységgel, a plébánost megalázzák, a szenátusból gögösen, de minden rend nélkül irányítanak. A plébános neheztelt rájuk, mert a jezsuitákhoz járnak, ünnepnapokon és vasárnaponként is kerülnek a plébániatemplomot nem tartanak zenészeket, nem gondoskodnak a sekrestyés, a káplán fizetéséről sem.²⁰⁸ Az eperjesi szenátus természetesen visszautasította a vádakat. Arra hivatkoztak, hogy senki nem kötelezheti őket, hogy melyik templomba járjanak, s mivel szinte egyszerre vannak például ünnepnapokon a szentmisék a jezsuitáknál és a plébániatemplomban is, nem hagyhatják egyszerre csak üresen a jezsuita templomot. Tagadták azt is, hogy az egyházi eszközöket visszatartanák, eltékoznának, azokat az inventárium szerint Bélaváry Dávid harmincadosnak adták át megőrzésre, az esetleges eladásukra vonatkozóan pedig vizsgálatot kértek. A sekrestyés nem töltötte ki még idejét, idő előtt nem fizetik meg, a kamara által rendelt zenészeket ellátják, de a városnak adott kamarai instrukcióban nem szereplő segédeiket nem. Felháborodottan utasították vissza a város vezetésére vonatkozó vádakat is, kijelentve, hogy nincs szükségük egy „tizenharmadik” szenátorra, és az Isten megmentse őket a plébános atya kormányzásától.²⁰⁹

Langner ráadásul a kamarát is magára haragította, miután elmozdította helyéről a két sekrestyést. Zámorszky János és Krivalszky Sebestyén augusztus elején panaszolta be Langnert a kamaránál, kérve, hogy a plébánosnak rendeljék el, helyezze vissza őket,²¹⁰ amit a Szepesi Kamara sietve utasításba is adott, kifogásolva Langner önhatalmú lépéseit, mivel a sekrestyéseket is a kamara nevezte ki.²¹¹ Langner igyekezett a vádak alól tisztázni magát. A sekrestyések ügyében azonban kifogásait adta csak elő: mindketten szlovákok, nem tudnak sem latinul, sem németül, sem magyarul, ezért nem tud velük együttműködni. Ha tehát azt akarja a Szepesi Kamara, hogy adja át a templom kulcsait és a sekrestyéseket tartsa meg továbbra is szolgálatukban, következősképpen a németiséget plébánosával együtt a templomhoz való jogukból kiforgatják, végül szlovák plébános kinevezése lesz szükséges. Langner már ekkor azt írta, hogy inkább hajlik a távozás felé, mint a maradásra.²¹² Ráadásul a város vezetése sem

208 MOL E 254 1673. július No. 188. Eperjes, 1673. július 24.

209 MOL E 254 1673. július No. 188. Eperjes, 1673. július 29.

210 MOL E 254 1673. augusztus No. 33. Eperjes, dátum nélkül (a Szepesi Kamara 1673. augusztus 2-án vette kézhez a beadványt)

211 MOL E 244 1673. augusztus fol. 179. 1673. augusztus 4. (hibásan július 4-re dátumozva)

212 MOL E 254 1673. augusztus No. 79. Eperjes, 1673. augusztus 10.

békült meg vele, panaszaikkal a Langner beiktatásával szembe kezdettől fogva ellenséges Szegedy Ferenc egri püspökhöz fordultak.²¹³ Miután úgy tűnik, hogy az eperjesi jezsuitákkal is rossz viszonyban volt, alighanem Langner számára is világossá vált, hogy helyzete tarthatatlanná vált. Augusztus 30-án kérte elbocsátását a kamarától, megköszönve segítségüket, támogatásukat.²¹⁴ A Szepesi Kamara tudomásul vette döntését, jókívánásaik tolmácsolásával egyidőben Eperjesnek is elrendelték, hogy Langner számára minden esetleges elmaradt fizetségét a beiktatás napjától a távozás napjáig számítva megadják.²¹⁵ A kamara azonban nem késlekedett, hamarosan a királyi kegyúri joggal élve Habermayr Gáspár jezsuita atyát mutatták be eperjesi plébános-jelöltnek, akit Szegedy Ferenc egri püspök hamarosan meg is erősített öt évre olyan feltétellel, hogy ha időközben az atya onnan távozni kívánna, helyébe a jezsuita előljárói a szokott módon a kamarán keresztül prezentálhassanak jelöltet a plébániára.²¹⁶

A Langnert beiktató Tache János bártfai plébános is hasonlóan ellenséges környezetben találta magát, a város már 1672 decemberében tiltakozott a kamaránál beiktatása, és az evangélikus templom elfoglalása ellen.²¹⁷ A plébános 1673 tavaszán hosszú levélben tekintette át helyzetének alakulását. 1672. június 4-én foglalták el a bártfai evangélikus templomot, a város küldöttsége Tache előtt tiltakozott, működését pedig minden lehetséges módon igyekeztek akadályozni. A bonyodalom végül a temetés, a harangozás kérdése körül pattant ki. A városiak egy rendeletet szereztek Spankau tábornoktól, aki gróf Johann Karl Saurau városparancsnoknak meghagyta, hogy semmi módon ne ártsa magát vallási ügyekbe, különösen pedig a harangozás és temetés ügyeibe. Előbb egy temetés, majd a János-napi vásár miatti harangozás miatt keletkezett ellentét a plébános és a város között. Saurau gróf a plébánoshoz, a plébános viszont a püspökhöz küldte a városiakat, a harangtorony körül csetepaté is kialakult. A bártfai csődületről Spankau értesítette az Udvari Haditanácsot, amely az ügyet az uralkodó elé terjesztette, majd a haditanács július elején a Magyar Kancellárián keresztül rendelkezést adott ki, hogy a bártfai polgárok összejövetelét ne engedjék, a szószólókat büntessék meg, és a tisztek más városokban se engedjék

213 MOL E 244 1673. augusztus fol. 53. 1673. augusztus 23.

214 MOL E 254 1673. augusztus No. 9. Eperjes, 1673. augusztus 30.

215 MOL E 244 1673. szeptember fol. 63. 1673. szeptember 1.

216 Habermayr Gáspár beiktatási irata több más, hasonló beiktatási irattal együtt a Szepesi Kamarához érkezett uralkodói rendeletek mutatókönyvébe lett bemásolva: MOL E 249 vol. 87. O–P betűk közötti számozatlan oldalakon.

217 MOL E 254 1672. december No. 67. Bártfa, 1672. december 29.

az összejöveleket.²¹⁸ 1672. szeptember végén a bujdosók eljutottak Bártfáig, a város viszont csak a ferencesekért vállalt kezességet, Tache jelenlétét nem tartották törvényesnek a júniusi templomfoglalás miatt. A plébánosnak így nehézségek árán kellett a városból elmenekülnie. A város nem adta ki járandóságát, nem engedélyezte a környező települések katolikusainak bártfai körmenetét, máskor pedig kővel dobálták be a templom ablakait.

A Szepesi Kamara Tache panaszainak helyt adva rendreutasította a várost,²¹⁹ a Magyar Kamaráról pedig a plébános ügyét a bártfaiak felkeléssel való kapcsolatával egybekötve továbbították az Udvari Kamarához.²²⁰ A város igyekezett védeni érdekeit, összegyűjtötték a Szepesi Kamarával folytatott levelezésüket, amelyet az továbbított Pozsonyba a Magyar Kamarára.²²¹ Ezek közül legfontosabb a bártfaiak 1673. február 20-i levelük volt, melyben a Szepesi Kamara azon sürgetésére válaszoltak, hogy a plébános élelmezésében és eltartásában ne legyenek késedelemmel.²²² A bártfaiak viszont úgy vélték, hogy a plébános vétett a város privilégiumai ellen az 1647. évi 11. és 12. törvénycikkelyek megsértésével. A 11. cikkely azt mondta ki ugyanis, hogy az evangélikus rendek nem kötelesek fizetni a katolikus plébánosok részére, ugyanúgy a katolikus rendek se fizessenek az evangélikus papnak. A 12. cikkely pedig azt mondta ki, hogy olyan helyeken, ahol a plébániának saját jövedelmei (jobbágyai, földjei, malmai, szőlői), ott a plébános elégedjen meg azokkal a plébániához tartozó javakkal és azzal, amit katolikus hívei fizetnek számára. A cikkely azt is kimondta, hogy ahol az evangélikusok eddig nem fizettek semmit a plébánosnak, ott azután sem tartoznak semmi fizetéssel.²²³ Bár a bártfaiak aligha remélhették kérésük kedvező elbírálását, nyilvánvalóan céljuk inkább az időhúzás, Tache János plébános működésének ellehetlenítése volt. Céljukat elérték, mert 1673 augusztusában már az újabb plébános, Sorger Mihály javadalmairól folyt a vita. A Szepesi Kamara utasította a várost, hogy amit korábban a lelkészeknek fizettek, azt most a plébánosnak adják meg.²²⁴ A bártfaiak válaszukban újra leszögezték, hogy a parókiához tartozó javakat, vagyis a plébániái kertet, szántókat, réteket, vetéseket már Tache elvette tőlük 1672-ben, azokat már Sorger bírja, így őket ne kényszerítsék az ország

218 Szabó, 1959. 147–150. p.

219 MOL E 244 1673. április fol. 2. 1673. április 22.

220 MOL E250 Fasc. 45. No. 5. 1673. május 12.

221 MOL E 23 1673. június fol. 19–22. 1673. június 10.

222 MOL E 244 1673. február fol. 4. 1673. február 1.

223 Kolosvári S. – Óvári K.: i.m. 433–435. p.

224 MOL E 244 1673. augusztus fol. 63. 1673. augusztus 12.

törvényeivel ellentétes módon fizetésre.²²⁵ Alig telt el három hónap, és már Sorger is szorult helyzetéről tájékoztatta Volkrát, kérte, hogy mielőbb jöjjön el Bártfára, mert már hajlik arra, hogy bártfai szolgálatával felhagyjon.²²⁶

A plébánosok jövedelme mellett szintén sokáig húzódott az egyházi eszközök, kegytárgyak kiadása, ami jelentősen hátráltatta a lelkipásztori működést. A gönciekkel hosszan folyt a vita a liturgikus eszközök kiadása, és a templomlátogatás kérdése miatt. A Szepesi Kamara 1672. február 8-án utasította a mezővárost, hogy a kezénél levő egyházi eszközöket adják ki Horváth György plébánosnak, és elrendelték, hogy 12 forint büntetés alatt ne mulasszák el a templomot látogatni, főként ünnepnap.²²⁷

A város azt felelte, hogy az inventáriumba felvett kelyheket, miseruhákat, szőnyegeket kiadták, a Sámbar Mátyás által látott szőnyegek az egri püspöké voltak, amit el is vittek tőlük, ami pedig a lakosoké volt, azt már a tállyai templom elfoglalása idején magukhoz vették a gönciek. A templomba járást a város előljárói nem tiltották, de nem is írták elő, ugyanis a lakosok azért nem mennek a templomba, mert „...a tanításbeli változás hozta azt magával, melyhez mi nem szoktunk megöregedvén, és ha szintén felmennénk is, a mi szívünk ahhoz nem ragaszkodnék”²²⁸ A kamara Berdóczy István provizornak elrendelte, hogy tartassa be a templomba járást, mert ahogy Szent Pál mondta „*ex auditu provenit fides – hallásból szokott az ember hitet venni*”. Ezért járjanak szorgosan a templomba, és „*mit szeretnek, tartsák meg, amit nem szeretnek, bocsássák fülek mellől*”.²²⁹ Berdóczy nemsokára azonban ismét azt jelentette, hogy a gönciek sem a malmot, sem az egyházi eszközöket nem adják ki, és addig nem is lehet rend Göncön, amíg el nem viszik Kassára az előljárókat, vagy német katonákat nem

225 MOL E 254 1673. augusztus No. 180. Bártfa, 1673. augusztus 28.

226 MOL E 254 1673. november No. 76. Bártfa, 1673. november 26. 1674 elején más bártfai egyházi szolgák, így a harangozó, az orgonista is panasszal élt a kamaránál járandóságuk ügyében, Kassán pedig nem tehettek mást, csak újra sürgették és figyelmeztették a bártfaiakat, hogy a fizetéseket haladéktalanul adják ki. MOL E 254 1674. február No. 68. dátum nélkül; MOL E 244 1673. február fol. 18, 21. 1673. február 16., 23.

227 MOL E 244 1672. február fol. 33. 1672. február 8.

228 MOL E 254 1672. február No. 36. Gönc, 1672. február 11.

229 MOL E 244 1672. február fol. 39. 1672. február 14. Ezt a göncieknek is megírták, egyben figyelmeztették őket, hogy vizsgálatot fognak tartani náluk, és ha előkerülnének annak során azok a tárgyak, amiket Sámbar atya látott náluk, akkor büntetésüket nem fogják elkerülni. MOL E 244 1672. február fol. 64. 1672. február 15.

küldenek a városra.²³⁰ A kamara hamarosan újabb parancsot intézett a városhoz, hogy a lakosokat ne tiltsák a templom látogatásától, illetve részletezték a keresett egyházi eszközöket is. Követelték Göncről, hogy a városi malmot és a Hernádon lévő alsó-malmot is adják át a plébánosnak.²³¹ Válaszában a gönci bírósági Kovács Gergely megismételte, hogy a templomba járás a lakosok akaratára lett bízva, az egyházhoz való javakat nem adják ki. Ugyanígy a malmot sem akarták átadni, mivel azt a lelkész idejében is az egyházi gondnokok felügyelték, jövedelmét ők költötték el a templom, parókia és iskola épületére. Mint írta, a malom jövedelméből csak húsz köből búza jutott a városnak, amit a városban megszállók szükségletére fordítottak.²³²

A plébános azzal vádolta a gönci elöljárókat, hogy egy szűkkörű gyűlésükön változtatták meg a város korábbi, a vármegyének és az egri püspöknek tett ígéretét, hogy a gönci egyházhoz tartozó javakat kiadják neki. Ugyancsak visszautasították, amikor oltár építésére fát, deszkát, szögeket, valamint a képfaragó és képiró fizetését kérte. A gönciek azt válaszolták neki, hogy azt a harangozó fizesse ki, noha neki sem volt jövedelme. A malom ügyében azt írta, hogy azt még Beregszói esperes idejében²³³ elvették a gönciektől, de a város elöljárósága egyébként is saját hasznára fordította annak jövedelmét, az alkalmi vendégeskedéseket, mulatságokat is a malom jövedelméből fedezték. Mindezek miatt Horváth György plébános elment a malomba, onnan Kovács Mihály egyházfit kiüzte, elvette a kulcsokat, a búzamerést Berdóczy Istvánra és szolgájára hagyta, Kovács Mihálynak pedig elrendelte a számadás elkészítését. A gönci elöljárók azonban a malmot visszafoglalták, a plébánost pedig becstelen szavakkal illették, Horváth plébános ezért kérte, hogy az elöljárókon statuáljon példát a kamara, és tegyenek rendet a városban. Gönc lakossága tiltakozott, mert a királyi adomány nem a plébánosnak vagy a prédikátornak, hanem a helyi egyháznak szolgált, amelynek jövedelmét mindenkor a lelkészlakra, templomra, iskolára fordították. A mezőváros azzal érvelt, hogy ha Horváth György plébános

230 MOL E 254 1672. március No. 27. Gönc, 1672. március 4. A Szepesi Kamara megfogadta tisztségviselője tanácsát, és arra utasították, hogy a göncieket figyelmeztesse, vagy engedelmessé tegye a kamarai utasításnak, vagy elfogadják a rendbontókat, és Kassára hozva megbüntetik őket. MOL E 244 1672. március fol. 100. 1672. március 29.

231 MOL E 244 1672. április fol. 77. 1672. április 2. Két aranyophár, két arany tányér, három szőnyeg, ónkannák, abroszok voltak a göncieknél keresett tárgyak.

232 MOL E 254 1672. április No. 12. Gönc, 1672. április 3.

233 Feltehetőleg Beregszászy János pankotai főesperesre gondolt Horváth György, Beregszászyt említik az egri káptalan sorában 1651-ből, de még abban az évben meghalt Kassán. *Nováky J.:* i.m. 207. p.

a maga részére lefoglalja a malmot, akkor a Göncön megszálló magyar és német vitézeket sem lesz miből ellátni. Azt is visszautasították, hogy Horváth György megfenyegette őket, hogy német katonákkal tér vissza.²³⁴

A Szepesi Kamara elrendelte ezért, hogy a gönciek mutassák be a királyi adománylevelet.²³⁵ Bár a göncieknek igazuk volt abban, hogy a donatio valóban az egyháznak és nem személyre szólóan a prédikátornak vagy a plébánosnak szólt, a kamara mégis a gönci egyházat mint a plébános alá tartozó szervezetet tekintette, ezért elrendelték, hogy annak jövedelmével számoljanak el a plébánosnak, egyben Kassára rendelték a gönci előjáróságot.²³⁶ Követségüket egy több pontból álló reverzális elfogadására kényszerítették, amelyet hazatérve a város lakossága előtt nyilvánosan ki kellett hirdetni. Ebben főként a vallásgyakorlatot érintő pontok szerepeltek. Gönc nevében megfogadták, hogy a templomot ünnepnapokon és hétköznapokon is látogatják, ünnepnapokon nem dolgoznak, aki pedig a templomlátogatást elhanyagolja, a kamarai tisztviselőnek 12 forint büntetést fizet. Ismét megígértették velük, hogy ami egyházi eszköz kezüknél van, azt a plébánosnak kiszolgáltatják.²³⁷

Az egyházi eszközök ügye különösen a bujdosók támadásának visszaszorítása után vált kérdésessé, mert több templomot kifosztottak, az ott talált értékeket tönkretették. Emiatt a Szepesi Kamara 1673 februárjában kérvényezte a Magyar Kamarától, hogy ötven templomra elegendő egyházi eszközökkel, missalékkal segítse őket, hogy a lekipásztori szolgálat a kifosztott templomokban is folytatódhasson.²³⁸ 1673. június 21-én újabb kérvénnyel fordultak a Magyar Kamarához, kérve segítségüket az egyházi eszközök pótlásához, mellékelten pedig megküldték az enyickei plébános az ügyben írt kérvényét.²³⁹

Ahogy ezekből a példákban is látszik, a protestáns közösségek sokféle módon próbáltak ellenállni a rekatolizációs törekvéseknek és ellehetetleníteni a

234 MOL E 254 1672. április No. 37. 1672. április 14.

235 MOL E 244 1672. április fol. 70. 1672. április 14.

236 MOL E 244 1672. április fol. 52. 1672. április 22.

237 MOL E 244 1672. június fol. 7, 9–10. 1672. június 19–20.

238 MOL E 244 1673. február fol. 92. 1673. február 7.

239 MOL E 244 1673. június fol. 30. 1673. június 21. Ehhez kapcsolódó, értékes művelődéstörténeti adatként említhető Lencsovics György szepesi kanonok levele 1673 szeptemberéből Kolosváry István egri kanonokhoz. Ebben Lencsovics a szepesi káptalan és Bársony György prépost, váradi püspök örömét tolmácsolja afelett, hogy a hírek szerint Szegedy Ferenc egri püspök új rituálékat, azaz liturgikus szertartáskönyveket kezdett nyomtatni. Kérték, hogy lehetőség szerint küldjenek néhány új példányt, mert a visszafoglalt szepesi plébániákon igen nagy szükség lenne rájuk. MOL E 254 1673. szeptember No. 79. Szepes, 1673. szeptember 20.

plébánosok működését, a leggyakrabban pedig az tapasztalható, hogy mindez a városi magisztrátus, a települések előjáróinak támogatásával, vagy legalábbis hallgatólagos jóváhagyásával történt. Máshol azonban nem állt a háttérben olyan társadalmi réteg, erő, ami ha csak rövid időre is, de sikerrel odázhatta volna el a katolikus egyház helyi megszilárdulását. Ilyen helyzetbe kerültek 1672 nyarára a balogi uradalom falvai. Az elűzött prédikátorok helyére ekkorra plébánosok érkeztek. A balogiak ekkor egy olyan megoldáshoz nyúltak, amely mindenképpen kuriózumként értékelhető az 1670–1674 közötti protestánsellenes, erőszakos rekatolizáció történetében. Noha a lelkészeket gyakorta vádolták törökösséggel, vagy éppen a jolsvaiak az egri török nevével igyekeztek megakadályozni templomuk elfoglalását, konkrét példánk még sincs arra, hogy a szorosabban vett hódoltságon kívüli területek lakossága valóban a törökhöz fordult volna segítségért. Ilyen szempontból a balogiak esete egyedülálló.

A protestáns balogi lakosság az egri törökhöz fordult, akik követelték a lelkészek visszahelyezését, azzal fenyegetőzve, hogy különben kiütnek az uradalomra és a plébánosoknak fejét veszik. A „balogi török úr”, vagyis az adójukat bíró szpáhi pedig még azzal is megfenyegette őket, hogy ha a perjésiek és a padariak továbbra is eljárnak a templomba, akkor nem csak a pap, hanem a falubelieknek is fejét veszik, a plébános szolgáját pedig elhurcolják és az egri pasa rabszolgájává teszik. A törökök végül egy követet küldtek az ügyben Kassára. A tárgyalások valamikor 1672. augusztus 4–6. körül zajlottak. Az Udvari Haditanács regisztrumában is fennmaradt dátum nélkül egy jelentés a tárgyalásról, melyben a kassai jezsuita rektor tájékoztatta a Magyar Kancelláriát, hogy Kassán egy egri janicsár aga tárgyalt Spankauval a prédikátorok ügyében. A kamarának sikerült jóváhagyatnia a török követtel, hogy a balogiaknak nemcsak megparancsolják a lelkész kiűzését, a templom látogatását, hanem a balogiak ellen, ha azok továbbra is ellenkezének, Bicsány István provizor Murányból hívjon katonákat. A török követ ezen felül még segítségét is felajánlotta.²⁴⁰

A világi papság száma azonban nem volt elegendő az elűzött lelkészek helyének betöltésére. Ezért az egyház és a kamara is sok esetben a szerzetesrendekre támaszkodva igyekezett a helyzetet orvosolni. A következőkben néhány jelentősebb szerzetesrend működését tekintem át.

240 Az esetről bővebben: *Mihalik Béla Vilmos*: Mehmed janicsár aga kassai követsége. A török és a törökösség az 1670-es évtized ellenreformációjában. In: *Keletkutatás*, 2009 tavasz, 129–138. p.

Szerzetesrendek

Alapvetően öt nagy szerzetesrend vett részt a felső-magyarországi rekatolizáció folyamatában: a jezsuiták, a pálosok, a piaristák és a ferencesek két nagy ága: a minoriták és az obszerváns ferencesek.

A jezsuiták befolyását Sábár Mátyás páter és Holló Zsigmond tanácsos kapcsolatán már érzékeltettem fentebb. A rend Felső-Magyarországon alapvetően két nagyobb intézményre támaszkodott, amelyek jelentős szerepet játszottak a térség rekatolizációjában és a papnevelésben. Az egyik a Kisdy Benedek egri püspök által alapított kassai akadémia és a hozzá kötődő papi szeminárium, a Kisdianum volt. Utóbbit királyi adományként az eperjesi harmincad jövedelmeiből a Szepesi Kamara is támogatta évről-évre, igaz a kifizetés nem mindig ment zökkenőmentesen.²⁴¹

A másik az ungvári jezsuita kollégium volt, melynek jogelődje a homonnai kollégium volt. Az 1610-es években alapított, majd hamarosan menekülni kényszerülő intézmény 1646-ban már Ungváron nyitotta meg kapuit, és a döntés hamarosan helyesnek bizonyult, mert főként a Tiszántúlról érkezőknek köszönhetően, jelentősen megugrott a kollégiumban tanulók száma.²⁴² A kollégiumnak minden évben 100 kocka só járt az ungvári harmincadhivataltól.²⁴³

241 A kamara 1671. január 29-én elrendelte Nebest Dánielnek, az eperjesi harmincadhivatal ellenőrének, hogy Sábár Mátyásnak adja ki a Kisdianum részére való 900 magyar forintot. Azonban február elején újra el kellett rendelni Bélaváry Dávid harmincadosnak a pénz Kassára küldését, majd a hónap végén Nebest Dánielnek írtak újra az ügyben. Nebest azonban betegségére hivatkozva kérte, hogy találjanak valami más módot a pénz eljuttatására. A Szepesi Kamara addigra már pénztárából kifizetett kétszáz forintot, így Nebestet csak hétszáz forint kiadására utasították, melyet a kamarai utasítást vivő jezsuita szerzetesnek kellett kiadni. 1673 januárjában Sábár Mátyás még mindig az előző évből, Szent Jakab ünnepéről elmaradt 326 forint kiadását kéri a szeminárium javára a kamarától. Augusztusban ismét utasítják Bélaváryt, hogy az összeget, amit Szent Jakab napra ki kellett volna fizetnie, azt haladék nélkül juttassa el a szeminárium régenséhez. MOL E 244 1671. január fol. 117. 1671. január 29.; 1671. február fol. 22. 1671. február 4.; fol. 23. 1671. február 28.; 1671. március fol. 158. 1671. március 7.; 1673. augusztus fol. 165. 1671. augusztus 12.; MOL E 254 1671. március No. 9. Eperjes, 1671. március 5; 1673. január No. 51. dátum nélkül.

242 *Lukács László – Molnár Antal: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*. In: Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Bp., 2009. 95–146. p; *Blanár Ödön: Az ungvári kir. kath. főgymnasium háromszázados története, 1613–1913*. Ungvár, 1913. 51, 56–58. p.

243 1670 júniusában Pominyovszky István rektor kérte a só kiadását, majd szeptemberben Gullik György, a kollégium procuratora kérte a kamarát, hogy küldjön parancsot Orosz László harmin-

A kamara más, alkalmi adományokkal is segítette a jezsuiták működését. A lőcsei rendház, az ungvári kollégium épületéhez fával, mésszel segítettek,²⁴⁴ Szatmáron és Eperjesen épületet szereztek a jezsuitáknak.²⁴⁵ 1674-ben jezsuita misszionáriusok és szolgálók útiköltségére adott ötven forintot a kamara.²⁴⁶

A jezsuiták plébániai feladatokat is vállaltak, bár ez rendi alkotmányukkal ellentétes volt, ugyanis a rend egyik fő előnye éppen a rendtagok mozgathatóságában, jelentős mobilitásában rejlett, amivel a helyhez kötött plébániai szolgálat nem volt összeegyeztethető.²⁴⁷ A murányi jószágból elűzött lelkészek helyére a Szepesi Kamara Szelepcsényi érsektől kért papokat 1673 februárjában, vagy legalábbis közbenjárását az ügy érdekében az egri püspöknél.²⁴⁸ Később már konkrétan megfogalmazott kérésükben Jolsvára külön az akkor Pozsonyban lévő Lingoy János jezsuita szerzetest kérték, mint aki már korábban is Jolsván működött.²⁴⁹ Szelepcsényi válaszában tudatta, hogy tud elegendő számú

cadosnak a még ki nem adott 50 sókocka ügyében. MOL E 254 1670. június No. 28. Ungvár, 1670. június 26; 1670. szeptember No. 3. Ungvár, 1670. szeptember 13.

- 244 Utasítás Bánóczy Mihálynak épületfa szállítására Ungvárra: MOL E 244 1671. február fol. 53. 1671. február 25. A lőcsei atyák kérvénye fára és mészre: MOL E 254 1671. május No. 1. Lőcse, dátum nélkül.
- 245 A Szepesi Kamara a jezsuiták számára kérte a Magyar Kamarától az elfoglalt eperjesi evangélikus akadémia épületét a hozzá tartozó szőlőföldekkel gimnázium alapítására, miután már az eperjesi magyar templomot elfoglalták és Szegedy Ferenc egri püspök a jezsuiták részére fel is szentelte: MOL E 244 1673. március fol. 114–115. 1673. március 16. Az akadémia épületét hamarosan meg is kapták a jezsuiták, és ott iskolát nyitottak: Dejiny Prešova i.m. 175. p. A szatmári jezsuitáknak 1672 januárjában még a katonasággal kellett egyezkedniük, hogy megmaradhassanak szatmári házuk birtokában, amit úgy tűnik, hogy az élelmezési tisztak akartak volna éléstárnak használni. 1673 végén viszont már kérvénnyel fordultak a kamarához, hogy két rebellis, Mikolay Boldizsár és Pap Dániel szatmári házáat adják nekik, mert azok megfelelőek lennének rezidenciának és iskolának is. *Szabó*, 1959. 134–135. p; MOL E 254 1673. december No. 84. Szatmár, dátum nélkül.
- 246 MOL E 244 1674. február fol. 118. 1674. február 4.
- 247 Vö.: *Szilas László SJ*: Jezuíták plébániai munkában a XVI–XVII. században. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. (Rendtörténeti konferenciák 2.) 190–199. p.
- 248 MOL E 244 1673. február fol. 272. 1673. február 12.
- 249 MOL E 244 1673. február fol. 209. 1673. február 25. Lingoy János atya a jolsvai templom 1672 augusztusában történt elfoglalását követően érkezett Jolsvára, a Szepesi Kamara augusztus 22-i levelében kérte Boros Péter gömöri főesperest, esztergomi kanonokot jóváhagyását Lingoy plébánosi működésére: MOL E 244 1672. augusztus fol. 26. 1672. augusztus 22. A Szepesi Kamara a Magyar Kamarához is eljuttatta kérését, hat papot és Lingoy János jezsuita atyát kérték a murányi jószág plébániáira. MOL E 244 1673. február fol. 117. 1673. február 25.

papot küldeni, kérdezve, hogy hány és milyen nyelveken tudó papot kérnek, és sürgette a kamarát, hogy küldjenek információt a parókiák helyzetéről is, amelynek alapján vikáriusa rendelkezni tud a megfelelő papok küldéséről. Egyben értesítette a kamarát, hogy a jezsuita provinciálisnak is írt Lingoy ügyében.²⁵⁰

Lingoy végül 1673 májusában tért vissza Jolsvára.²⁵¹ Lingoy János atya igyekezett is beváltani a hozzá fűzött reményeket: mindent elkövetett a jolsvai albíró, Lipták Mihály katolizálása érdekében, ezért kérte a kamarától, hogy engedjék szabadon murányi rabságából, mert hajlandó írásban kötelezni magát, hogy áttér.²⁵² Lingoy végül sikerrel járt, mert a kamara 1674 elején már azt rendelte a jolsvaiaknak, hogy Liptákot válasszák meg bírónak.²⁵³ Lingoy 1673 decemberében sikerrel fogott hozzá Thököly István titkárának, Andreánszky Péter katolizálásához, akit elválasztva evangélikus társaitól gyakran látogatott.²⁵⁴ 1674. január 5-én Jacquemod már örömmel értesítette a kamarát, hogy Lingoy működése sikerrel járt, Andreánszky és a murányi kulcsár is katolizált.²⁵⁵ A kamara

250 MOL E 254 1673. március No. 28. Pozsony, 1673. március 17. A Magyar Kamara leveléből viszont kiderült, hogy Lingoy atyát és társait akkoriban éppen Liptó vármegyébe küldték, de jelezték a Szepesti Kamarának, hogy igyekeznek papokról gondoskodni. Március végén ezért a Szepesti Kamara jelezte murányi tisztségviselőinek, hogy a jolsvai plébánia vezetését ideiglenesen a polyánkai plébánosra bízták, amíg megfelelő papot nem tudnak odarendelni. Május elején Szelepcsényi György érsek tudatta a kamarával, hogy a jezsuita provinciális értesítése alapján csak két, a Pázmáneumban frissen végzett papot tud küldeni, Hunkay Györgyöt és Horvatovicz Györgyöt, mivel Turóc vármegyében is rengeteg plébánia maradt üresen. MOL E 250 Fasc. 44. No. 90. 1673 március 9; MOL E 244 1673. március fol. 4. 1673. március 24; MOL E 254 1673. május No. 66. Pozsony, 1673. május 8. A két pap tanulmányaira: *Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918* (1951). Bp., 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.) 106. p.

251 A kamara figyelmeztette a jolsvaiakat, hogy mindenben legyenek neki engedelmes hívei, a murányi provizornak pedig elrendelték, hogy bocsásson Lingoy páter rendelkezésére egy jó lovat. Júliusban ismét Jacquemod provizor útján szalonnát és vajat, valamint három szekér szénát jutattak számára. MOL E 244 1673. május fol. 197. 1673. május 18; fol. 199. 1673. május 18; 1673. július fol. 104. 1673. július 14.

252 MOL E 254 1673. augusztus No. 71. Jolsva, 1673. augusztus 8. Jacquemod murányi provizor azonban nem látta ezt biztosnak, ezért addig nem engedte el az albírót, amíg nem katolizál. MOL E 254 1673. augusztus No. 154. Murány, 1673. augusztus 23.

253 MOL E 244 1674. január fol. 59. 1674. január 17.

254 MOL E 254 1673. december No. 39. Jolsva, 1673. december 6.

255 MOL E 254 1674. január No. 51. Murány, 1674. január 5.

sietve gratulált a jezsuita atyának,²⁵⁶ és hamarosan az ő gondjaira bízta a murányi várban fogságban tartott veszverési lelkész katolizációjának vezetését is.²⁵⁷

Lingoy csak egy volt a Felső-Magyarországon plébániai szolgálatot ellátó jezsuita szerzetesek közül. Előzőleg láthattuk, hogy Langner Ágostont az eperjesi plébánián Habermayr Gáspár jezsuita atya követte, a plébániát öt évre kapta meg a rend.²⁵⁸ 1674-ben az elfoglalt löcsei egyházba Pauerfeindl Menyhért jezsuita atya került plébánosnak. Eperjesen, Lőcsén és Rozsnyón az 1670-es évek második felében, az 1680-as évtized első éveiben számos jezsuita szerzetes fordult meg plébánosként.²⁵⁹

Szintén több ízben tűnik fel a pálos rend a kamarai forrásanyagban, főleg a kamarától kért és kapott támogatások, adományok ügyében keletkezett iratok nyomán.²⁶⁰ Az újhelyi pálos előljáró, Bedics Ferenc 1670. augusztus 11-én kereste meg kérésével a Szepesi Kamarát, hogy a konfiskált javakból Tokajban egy házat adjon a rendnek kápolna céljára.²⁶¹ Ezt ősszel minden bizonnyal meg is kapták, mert Wildt Gábor pálos szerzetes 1671 decemberében már azt jelentette Rómába,

256 MOL E 244 1674. január fol. 3. 1674. január 11.

257 MOL E 244 1674. január fol. 2. 1674. január 28.

258 Langner megérkezése előtt szintén a jezsuiták látták el a lelképásztori szolgálatot a városban, ezért a várostól 300 forintot kaptak, de mint láttuk Langner érkezése után is szívesebben járt az új eperjesi katolikus magisztrátus a jezsuitákhoz, ami miatt Langner plébános meglehetősen féltékenységgel figyelte a rend működését. MOL E 244 1673. március fol. 144. dátum nélkül.

259 A plébánosként működő jezsuita szerzetesek adattárát az Osztrák Rendtartomány katalógusai alapján Szilas László SJ állította össze, ld.: *Szilas László SJ: Jezsuiták plébániai munkában Magyarországon a 16–18. században*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 17. (2005) 3–4. sz. 43–82. p. A páter Szilas által felhasznált elsődleges források alapján elkészült jegyzéket a Szepesi Kamara iratanyaga néhány ponton további adalékokkal bővíti. Habermayr Gáspár csak 1674-ben szerepel eperjesi plébánosként (46. p.), míg Szegedy már 1673 szeptember végén beiktatta Langner távozása után (ld. 216. lábjegyzet), Lingoy a jegyzékben pedig csak rozsnyói plébánosként szerepel 1674-ben (50. p.). A kamarai forrásanyag még névtelenül említ egy jezsuita atyát Báthory Zsófia fejedelemasszony által megbízott fehérgyarmati plébánosként 1672-ből: MOL E 254 1672. február No. 65. Szatmár, 1672. február 20.

260 Az egyetlen magyar alapítású rend a 17. század közepétől Vanoviczi János, az első pálos misszionárius tevékenysége nyomán szerveződött újjá, és fordult a missziók felé. Tóth István György kutatásai azt mutatják, hogy a pálos missziók jelentős szerepet vittek a felső-magyarországi rekatolizáció folyamatában. 1667-ben Vanoviczi elérte, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja magyarországi pálos apostoli misszió-prefektúrát állított fel, tizenkét szerzetessel. *Tóth István György: A remeterend vándormisszionáriusa*. Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei, 1642–1677. In: *Levéltári Közlemények* 72. (2001) 1–2. sz. 187, 189, 192. p. (A továbbiakban: *Tóth*, 2001.)

261 MOL E 254 1670. augusztus No. 58. Tokaj, 1670. augusztus 11.

hogy egy éve és két hónapja ment Tokajba misszióra prefektusa, Vanoviczi János parancsára.²⁶² Pár évvel később Wildt Gábort már Gölnicbányán találjuk, amikor pálos elöljárója kérésére a Szepesi Kamara utasította Tarnóczy Ferenc szepesi udvarbíró, hogy a gölnici plébániához tartozó Sterengloss nevű szántót adja vissza a pálos atyának minden késedelem nélkül.²⁶³

Késmárk a szepességi pálos misszió központja volt, ahol már 1667-ben megjelent a két atya, Seszták Adorján és Kos Domonkos, de véglegesen csak 1671-ben telepedtek le a városban, átvéve a plébániát.²⁶⁴ Seszták Adorján pálos szerzetes, késmárki plébános ekkor kérte Kissevith Horváth Kristóf késmárki harmincadost, hogy a várban lévő két kis harang felhasználásával a háromból egyet öntethessen a plébániatemplom elromlott harangjának helyébe.²⁶⁵ A rend mártír papja, Csepellény György is feltűnik a kamarai forrásokban. A Szepesi Kamara 1672 augusztusában mint jászóújfalusi és pányi plébánost kártalanította Csepellényt.²⁶⁶ Csepellény nemsokára elhagyta Jászóújfalut, mert a kamara 1673 áprilisában azt rendelte Gilány László füzéri tiszttartónak, hogy küldjön Csepellény atyáért egy szekeret, amivel a plébániára mehet.²⁶⁷ Csepellény májusban kérvényt nyújtott be a kamarához, melyben előadta, hogy az egri püspök megbízásából látja el a füzéri plébániát, ezért kérte a maga részére a kamarától azt az ellátást, amit elődei is kaptak Füzéren.²⁶⁸ A kamara hamarosan elrendelte Gilánynak, hogy amíg a pálos atya ellátásáról nem rendelkeznek, addig a kamarai tisztviselő ossza meg vele asztalát.²⁶⁹ Csepellény Györgyöt a füzéri vár alól ragadták el a kurucok és hurcolták hódoltsági területre 1674. március 26-án, majd sok kínzást követően a Farmoshoz közeli Szőke-pusztán 1674. május 24-én kivégezték.²⁷⁰

262 Tóth, 1994. 174. p.

263 MOL E 244 1673. július fol. 9. 1673. július 16.

264 Fazekas István: Galla Ferenc „Pálos missziók Magyarországon” című kiadatlan munkája. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. (Varia Paulina I.) 224. p.

265 MOL E 254 1671. március No. 18. Késmárk, 1671. március 16.

266 MOL E 244 1672. augusztus fol. 31. 1672. augusztus 31. Csepellény 14 forintot adott Székely Andrásnak téglára, amiből a templomot kívánta volna megjavítani, de a téglákat nem kapta meg, ezért azok árának Székely javaiból történő visszafizetését rendelte el a Kamara. Arra is utasították az illetékes nagyidai provizort, hogy a prédikátornak járt dézsmát is adják ki az atyának.

267 MOL E 244 1673. április fol. 204. 1673. április 15.

268 MOL E 254 1673. május No. 5. Füzér, 1673. május 22.

269 MOL E 244 1673. július fol. 198. 1673. július 18.

270 Nagy-Bozsok József: Beszámoló Csepellény György pálos vértanú földi maradványainak azonosításáról. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. (Varia

A ferencesek két ága, az obszervánsok és a konventuálisok is egyaránt feltűnnek a kamarai forrásokban. A konventuálisok, vagy közismertebb nevükön a minoriták egyik jellegzetes alakja volt Giovanni Battista Reggiani da San Felice. Reggiani három évtizedes felső-magyarországi működése idején rendi biztosként és provinciálisként is tevékenykedett, megszervezte a minoriták Szent Erzsébet rendtartományát. Számos szepességi templomot foglalt vissza 1671 után, köztük a löcseit is, de Eger visszavételét követően is ő szerezte meg a konventuálisok számára a mecsetet.²⁷¹

A Csákyak által alapított csütörtökhelyi minorita rendház²⁷² gvárdiánjaként tájékoztatta a Szepesi Kamarát 1671. szeptember 8-án, hogy egyik német származású rendtársát iktatta be Bársony György püspök a visszafoglalt káposztafalvi egyházba plébánosnak.²⁷³ Feltehetőleg Johannes Hugolinus Baptista da Brilonia minorita szerzetes lett a káposztafalvi plébános, akit később Cobb generális ajánlására Szegedy Ferenc püspök 1673. augusztusában Tokajba rendelt az ottani plébános gyengélkedése miatt. Hugolinus atya kérte, hogy a káposztafalvi dézsma harmadrészét tartsák fent az ő részére és Lörich Ádám káposztafalvi lakos házában őrizzék számára.²⁷⁴ A káposztafalvaikkal kapcsolatban Reggiani atya 1673 decemberében azt panaszolta a kamarának, hogy a település továbbra is halogatta áttérését, ezért a Szepesi Kamara Tarnóczy Ferenc szepesi udvarbíró útján parancsoljon rájuk, hogy még karácsony előtt katolizáljanak. Egyben kérte a kamarát, hogy segítse ki eperjesi rendtársait is nagy szükségükben.²⁷⁵ A minoriták ugyanis az eperjesi templomok elfoglalásakor 1673 márciusában a szlovák templomot kapták meg,²⁷⁶ a kamara utasítására pedig akkor a várostól száz forintot nyertek.²⁷⁷

Paulina I.) 231. p. Csepellény temetésének körülményeire: *Molnár A.*: i.m. 96. p.

271 *Tóth*, 2007. 130, 151. p.

272 A csütörtökhelyi minoriták szepességi rekatolizációban vitt szerepére: *Bruckner Gy.*: i.m. 265–267. p.

273 MOL E 254 1671. szeptember No. 18. Csütörtökhely, 1671. szeptember 8.

274 MOL E 254 1673. augusztus No. 76. Kassa, 1673. augusztus 10. A káposztafalvi dézsmát érintő kérését már mint tokaji német káplán ismételte meg szeptember elején a kamara felé. MOL E 254 1673. szeptember No. 47. Tokaj, 1673. szeptember 10.

275 MOL E 254 1673. december No. 76. Csütörtökhely, dátum nélkül

276 *Dejiny Prešova* i.m. 175. p.

277 MOL E 244 1673. március fol. 144. dátum nélkül 1673 szeptemberében pedig arra kérték az eperjesi minoriták a kamarát, hogy borral és búzzal segítsenek nekik. MOL E 254 1673. szeptember No. 21. hely és dátum nélkül.

Hiába voltak Reggiani jelentős eredményei, a minoriták működéséről a kortársak sem voltak jó véleménnyel. Vanoviczi János pálos misszió-prefektus már 1669-ben, Rómába küldött jelentésében azt írta a minoritákról, hogy a többi rendhez képest sokkal lazább fegyelmi viszonyok közt élnek, és szolgálatukat összességében siralmasnak minősítette.²⁷⁸ Vanoviczi jelentését erősíti, hogy a sztropkói minorita kolostor lakóira 1671-ben a kegyúr, Pethő Zsigmond így panaszkodott Szelepcsényi érsekhez írt levelében: „...és ha száz barát jönne is oda, egymás után mind elrontanák azok, a klastrom is a nyakukba szakad nemsokára, sok keresztleletlen gyermek hal meg és gyónás nélkül is sok ember a falukon, ahová szolgálnak, ha szolgálnának, de ezek is pap nélkül élnek mint a barom az ő gondviseletlenségük miatt...”. A háborgó kegyúr azt tervezte hogy elűzi a minoritákat Sztropkóról, helyükbe pedig obszerváns ferenceseket hoz, ami hamarosan be is következett.²⁷⁹

Az obszerváns ferencesek is számíthattak a Szepesi Kamara támogatására. 1670-ben a füleki várórség kérvényére az uralkodó elrendelte, hogy a rimaszombati harmincadból a kamara 300 rajnai forinttal támogassa a füleki templom építését.²⁸⁰ A templomépítésre rendelt összeg azonban úgy tűnik nehezen érkezett meg Fülekre, mert Koháry István füleki kapitány és Baróti Máté füleki gvárdián is sürgette a kamarát még 1670 júniusában is a pénz kifizetésére.²⁸¹ Elképzelhető, hogy ezzel függ össze, hogy 1672. április 6-án a Szepesi Kamara elrendelte pénztári hivatalának, hogy a Magyar Kamara utasítására a füleki ferenceseknek 300 forintot fizessenek ki.²⁸² Ugyanígy a kassai kolostor felújítását támogatták 50 forinttal,²⁸³ míg a szendrői provizornak, Pethő Istvánnak elrendelték, hogy a szendrői ferences kápolna és kolostor felújításához ne csak a szükséges építési anyagokról, hanem kellő számú munkásról is gondoskodjon.²⁸⁴

A bujdosók 1672 őszi támadása több ferences kolostort is súlyosan érintett. A homonnai ferencesek hírt kapva a felkelők közeledéséről, szeptember 17-én élelmet és értékeiket szekerekre rakva menekültek el Szinnára, ahol egy kis

278 Tóth, 1994. 148. p.

279 Tóth, 2007. 135. p.; Tóth, 2001. 196. p.; EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 42. pag. 77–78. Kassa, 1671. február 21. (MOL MF 2662 dob.)

280 MOL E 250 Fasc. 40. No. 30. 1670. április 2.

281 MOL E 254 1670. június No. 29. Füle, 1670. június 17; MOL E 254 1670. június No. 30. Füle, 1670, június 16.

282 MOL E 244 1672. április fol. 124. 1672. április 6.

283 MOL E 244 1673. március fol. 170. 1673. március 29.

284 MOL E 244 1673. szeptember fol. 97. 1673. szeptember 26.

kastélyban szálltak meg, azonban ott rájuk törtek a felkelők, kifosztották és magukkal hurcolták őket, végül Barkóczy Sándor váltotta ki a szerzeteseket.²⁸⁵ A homonnai templom és kolostor kifosztása 1673. január 3-án került a Szepesi Kamara elé, az ügyben három nemest, Eödönffy Lászlót, Vinnay Györgyöt és Nagymihályi Györgyöt neveztek meg bűnösnek, akiknek megparancsolták, hogy az elrabolt egyházi kincseket haladéktalanul szolgáltatassák vissza.²⁸⁶ A homonnai ferencesek azonban nem kaptak elégtételt, mert 1673 novemberében ismét megkeresték a kamarát, hogy amikor 1672. október 3-án este 8 és 9 óra körül a rebellis nagymihályi kálvinisták rájuk támadták Szinnán, minden egyházi ruháiktól és eszközeiktől is megfosztották őket.²⁸⁷ 1674 márciusában a ferencesek Szikszay Mátyás útján kérték ismét a kamarát, hogy mivel háromszori felszólításra sem történt változás, a kamara járjon el, hogy Vinnay György, Eödönffy László, Nagymihályi György és Sztáray István térítsék meg a ferences kolostor kárát.²⁸⁸ Ekkor a Szepesi Kamara ismét felszólította őket, hogy fizessék meg a kárt, ellenkező esetben kilátásba helyezték, hogy jószágelkobzással fogják a ferencesek kárát kompenzálni.²⁸⁹

A ferencesek is láttak el plébániai szolgálatot. Kisszeben szabad királyi városban Saladinus Ciprián ferences szerzetes volt a plébános, akire az 1672 őszi bujdosó hadjárat idején a város evangélikus közössége rátámadt. Ekkor egy szénaboglyában bújt el, de megtalálták, kifosztották, megverték és a feljegyzések szerint már arra készültek, hogy felakasztják. Azt követelték tőle, hogy térjen evangélikus hitre, de ő ezt megtagadta, amiért újra megverték. Végül nagy nehézségek árán el tudott szökni a városból, és így megmenekült.²⁹⁰ Visszatérve Kisszebenbe több beadványában támadta a kisszebenieket. 1673. február 7-én arról panaszkodott, hogy a kisszebeniek semmit nem akarnak megadni neki.²⁹¹ Az év során többször is figyelmeztették a várost, hogy adják meg a plébánosnak,

285 *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet. Bp., 1922. 473. p.

286 MOL E 240 fasc. 2. Diarium diversarum expeditionum camerali, 1673. január 3; MOL E 244 1673. január fol. 212. 1673. január 14.

287 MOL E 254 1673. november No. 47. Homonna, 1673. november 15.

288 MOL E 254 1674. március No. 10. Homonna, 1674. március 3.

289 MOL E 244 1674. április fol. 56. 1674. április 20.

290 *Karácsonyi J.*: i.m. 474. p.

291 MOL E 254 1673. február No. 7. Kisszeben, 1673. február 7.

ami őt illeti.²⁹² A város ezért júliusban ígéretet tett, hogy a kamara kérésének megfelelően Kassára küldik a bírót és néhány szenátort,²⁹³ azonban Ciprián atya tovább vádolta őket, hogy távollétében betörték a templomba és a plébániakertbe, emiatt alig mert a plébániáról kimozdulni.²⁹⁴ Júliusban végül a kamara négy kérdőpontból álló levelet küldött Kisszebenre, amelyben főként azt tudakolták, hogy miért nem adják meg a plébánosnak a fizetését, miért nem adják ki azt, ami korábban a lelkésznek is járt és miért tagadják meg tőle még a tizedből járó quartát is, egyben kérdőre vonták a kisszebeni bírót, hogy miért nem vetette még börtönbe azokat, akik a katolikus vallásgyakorlatot megzavarták, a templomot és iskolát elfoglalták, kifosztották.²⁹⁵

A szepességi rekatolizáció meghatározó szerzetesei közé tartoztak a piaristák is.²⁹⁶ A rend és a korszak egyik jellegzetes alakja volt Hanacius Ferenc (Franciscus a S. Venceslao), aki 1670. augusztus 20-án érkezett meg Szepesolasziba Lubomirski Szaniszló herceg a tizenhárom, elzálogosított szepesi város sztarosztájának hívására.²⁹⁷ Roskoványi István kúriájában rendeztek be számára egy kápolnát, ahol a kevésszámú katolikus hívőnek misézhetett. Az olasz evangélikusok, élükön Klesch Dániel lelkésszel sikertelenül igyekeztek a hercegnél elérni a katolikus vallásgyakorlat beszüntetését. Hanacius közbenjárására 1671 augusztusában Lubomirski elrendelte, hogy a szepességi városokban a kápolnákat, Olasziban a szentélyt vagy az iskola épületét adják át a piaristáknak katolikus vallásgyakorlat céljából, azonban az olasz magisztrátus ennek ellenállt. A nyílt összecsapás 1671

292 MOL E 244 1673 február fol. 133. 1673. február 25; MOL E 244 1673 március fol. 33. 1673. március 3; MOL E 244 1673 július fol. 7. 1673. július 4.

293 MOL E 244 1673 július fol. 134. 1673. július 5; MOL E 254 1673. július No. 79. Kisszeben, 1673. július 12.

294 MOL E 254 1673. július No. 96. Kisszeben, 1673. július 14.

295 MOL E 244 1673. július fol. 86–87. 1673. július 17. 1673 novemberében pedig a kisszebeniek vádolták be Ciprián pátert, mert mentegetnie kellett magát a kamara előtt, hogy nem botozta meg őket, csak a polgárok illették őt a hamis váddal. MOL E 254 1673. november No. 61. Bártfa, 1673. november 17.

296 A harmincéves háború elől menekülő piaristákat 1642-ben Lubomirski Szaniszló herceg telepítette a lengyel koronához tartozó zálogbirtokra, a szepességi Podolinba. *Koltai András: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába.* Bp., 2007. (Magyarország piarista múltjából) 133. p.

297 Hanacius már Szepesolasziról írt levelet 1670 decemberében Gubasóczy János pécsi püspökhöz, Szelepcsényi érsek vikáriusához és a lőcsei commissio tagjához, hogy segítsék őt, mert a hideg idő beköszöntével ruhái alig elégségesek, és a kevés adományból nehezen tudja magát fenntartani. EPL AS Acta Radicalia Classis X. Nr. 196. fasc. 41. pag. 194. Szepesolaszi, 1670. december 14. (MOL MF 2662 dob.)

októberében tört ki. Október 11-én mikor meghalt egy katolikus takácsmester leánykája, Hanacius jelezte a város magisztrátusának, hogy a temetést ünnepélyes körmenettel akarja elvégezni, ezért egy helyiséget engedjenek át a katolikusok javára. A körmenet óriási tumultusba torkolott, amelynek következményeképpen a szepesolaszi iskolát elvették az evangélikusoktól, amit Bársony György felszentelt templomnak.²⁹⁸

A Szepesi Kamara iratai között 1673 augusztusától tűnik fel egyre gyakrabban Szepesolaszi és Hanacius neve. Ekkoriban Olasziban a plébános Josephus a Praesantatione Beatae Mariae Virginis piarista atya volt, akinek a részére Kolosváry István kanonok és Bélaváry Dávid Kolenócz nevű falucskát elfoglalták, amely egy állítólag kétszáz éves privilégiumok alapján tartozik az olasz plébániához.²⁹⁹ Pár nappal később Kolosváry és Bélaváry értesítették a kamarát, hogy az olasz plébános hírei alapján Lubomirski és a lublói kapitány rossz szemmel nézte tevékenységüket, ezért is maguk mellé vették Hanacius Ferenc apostoli misszionáriust, aki már Krompachon is sikeresen működött missziója során.³⁰⁰ Ján Tworziansky kapitány alighanem felháborodott hangú levelet írt a Szepesi Kamarának, mert a kamara sietve mentegetődzött előtte, hogy a Kolosváryt és Bélaváryt nem ők küldték ki, hanem a szepesi prépost kérte őket fel az egyházi jellegű ügyben.³⁰¹ Kolosváry István és az eperjesi harmincados válaszukban úgy vélekedtek, hogy Tworziansky az evangélikusok pártját fogja az ügyben.³⁰² Bársony György szepesi prépost egyenesen azzal vádolta a lublói kapitányt, hogy az olasz prédikátor (Klesch Dániel) befolyása alatt áll, aki viszont köztudottan a bujdosók mozgalmával rokonszenvez, mert már a néhai Vitnyédi Istvánnal, „a rebellió első szerzőjével” is levelezésben állt.³⁰³ Lubomirskiék tehát Kolenóczot is zálogterületnek tartották, és ezért ellenkeztek, hogy azt az egeri kanonok és a Szepesi Kamara egyik tisztviselője foglalta el az olasz plébános

298 *Friedreich Andre*: Hanacius Ferencz (Franciscus a S. Venceslao e S. P.) élete. Veszprém, 1906. 34–44. p.

299 MOL E 254 1673. augusztus No. 98. Krompach, 1673. augusztus 15. Arról is értesítették a kamarát, hogy a faluban már első nap tizenhárman meggyóntak, és további áttérőket reméltek.

300 MOL E 254 1673. augusztus No. 112. Márkusfalva, 1673. augusztus 18. Hanacius akkoriban richnói és kluknói plébánosként működött.

301 MOLA 244 1673. augusztus fol. 53. 1673. augusztus 23. A Kamara Kolosvárynak és Bélavárynak megküldte Tworzianski panaszos levelét, és kérték őket, hogy az ügyben mielőbb informálják a kamarát. MOL E 244 1673. augusztus fol. 133. 1673. augusztus 23.

302 MOL E 254 1673. augusztus No. 177. Késmárk, 1673. augusztus 27.

303 MOL E 254 1673. augusztus No. 169. Késmárk, 1673. augusztus 26.

részére. Viszont Bársony azzal érvelt, hogy Zsigmond király kiváltságai alapján a falu kívül esik a tizenhárom elzálogosított város területén, így politikailag nem, csak egyházilag tartozott Szepesolaszihoz. A Szepesi Kamara ebbe a határvitába nem bocsátkozott bele, hanem a politikai és egyházi joghatóságot szétválasztva nem vitatta Kolenócz hovatarozását, inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy a tizenhárom szepesi város az elzálogosítás ellenére is a magyar katolikus egyház jurisdictiója alá tartozott.

Tarnóczy Ferenc szepesvári provizor 1673 novemberében jelentette a Szepesi Kamarának, hogy miután Kolosváryék a kolenóczi egyházat elfoglalták, oda Hanaciust tették meg plébánosnak, de az olaszok hamarosan visszafoglalták azt. Amikor pedig Tarnóczy ment ki Kolenóczra, nem ütközött semmi ellenállásba, csak mikor hazaindult, akkor fordultak ellene ketten, de azokat elfogatta és Szepesváron bezáratta.³⁰⁴ Hanacius is megkereste levelével a Szepesi Kamarát, tudatta, hogy Kolenóczot elvették Klesch Dániel lelkésztől és József piarista atyának, olasz plébánosnak adták, de kérte, hogy a kamara parancsoljon a falura, hogy a plébánosnak adják meg járandóságát. Egyben azt is kérte még a Szepesi Kamarától, hogy azokra a községekre, akiket a piaristák megneveznek, parancsoljanak rá, hogy mielőbb gyónjanak meg, vagyis katolizáljanak.³⁰⁵ A kamara ezt el is rendelte hamarosan, mert Hérant György Savnikról azt jelentette Kassára, hogy Krompachon tizenketten tértek meg egy hét alatt, akik pedig épp másutt voltak vásárolni, azok is ígérték áttérésüket, ugyanígy Kluknón, Richnón és Hrisóczon többeket sürgetett, hogy mielőbb katolizáljanak.³⁰⁶ December elején Hanacius újabb panaszlevéllel kereste meg a kamarát, miután a kolenóczi jobbágyokat Szepesolaszin feltartóztatták, miközben Szepesvárra szállítottak fát. Az eset mögött Klesch Dánielt sejtette, de akár úgy vélte Tworziansky kapitány ösztönzésére is történhetett a dolog. Egyben kérte a kamara támogatását, mert a provinciális atya a megfelelő jövedelmek és adományok híján azt tervezte, hogy visszahívja a piaristákat a Szepességéből.³⁰⁷

304 MOL E 254 1673. november No. 18. Szepes, 1673. november 11.

305 MOL E 254 1673. november No. 48. Kassa, 1673. november 2. A levelében Hanacius további kéréseket is megfogalmazott, így például a Bory Mihály-féle alapítvány kamatából kért 120 forintot a piarista rend számára. A szlatvini plébános által elvett Kalava nevű falucskát is, melyet Hanacius térített meg, kérte visszacsatolni a richnói egyházhoz. A torpori templom egyházi tárgyait és a kálnói tizedet podolini rendtársai számára kérte, és tolmácsolta a krompachi plébános kívánságát is, hogy a krompachi malmot és 40 forintot adjon neki a kamara.

306 MOL E 254 1673. november No. 8. Savnik, 1673. november 8.

307 MOL E 254 1673 december No. 2. Richnó, 1673. december 3.

Hamarosan azonban Hanaciusnak és rendtársainak nagyobb problémákkal kellett szembetalálniuk magukat. 1673. december 11-én ugyanis Csáky István biztatására a kamara utasításával katonák törtek Olaszira és a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételének ürügyével Szepesvárra hurcolták Klesch Dánielt. Az akció mögött feltehetőleg Bársony György, és talán Hanacius állhatott, mivel a püspöknek nem sikerült Lubomirski hercegnél elfogatóparancsot kieszközölnie Klesch ellen.³⁰⁸

A szepesolaszi evangélikusok és a szepesi gróf is mindent megtett azért, hogy Lublón bizonyítsák, a piaristák, élükön Hanaciusszal állnak Klesch elfogása mögött. Ezért Hanacius kérte a Szepesi Kamarát, hogy adjanak számára testimoniálist, amivel bizonyíthatja a maga és a rend ártatlanságát az ügyben.³⁰⁹ A lelkészétől megfosztott Olasziba érkezett Bársony György püspök is. Olasziba Lubomirski rokonát, Józef Zebridowsky krakkói kanonokot javasolták plébánosnak. Az olaszok haladékat kértek templomuk átadására, Bársony azonban ezt nem engedte, megtiltotta számukra a templom, az iskola és a harangok használatát és minden vallásgyakorlást.³¹⁰ Március 23-án már arról értesítette a kamarát Bársony, hogy Lubomirski megbízottaival együtt elfoglalták az olasz iskolát és templomot, és a sztarosza rendelete alapján mindenütt le kellett foglalni a szepesi városok lelkészeinek ingatlanjait és ingóságait, ezért mindenhová gyalogosokat rendeltek a lefoglalt javak őrzésére, nehogy, amíg a lelkészek ellen ítélet nem születik, bárki azokat feltörhesse, meglophassa. Ugyanis, ahogy Bársony

308 *Bruckner Gy.*: i.m. 331–332. p. A szepességi lelkészek elleni 1674. tavaszi eljárás idején Lencsovics György szepesi kanonok azt vallotta, hogy mikor Vitnyédy István levelezésének lefoglalásának híre elért a Szepességre, akkor Klesch Dániel lelkész már vallomást tett előtte, hogy tisztázza a vádak alól magát. Lencsovics vallomásában azt állította, hogy Klesch azt mondta neki, hogy csak egy levelében írt egy félreérthető, valójában „ártalmatlan” mondatot miszerint: „*a távollévő kakast szeretem és üdvözöld, a szomszédától óvakodjál*”. Ez Lencsovics 1674 áprilisi vallomásában így huzagzott: „*Gallum remotum amo et Ave, vicinum cave*”. (vö.: *Bruckner Gy.*: i.m. 341. p.) Itt csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Bársony György fentebb már említett 1673. augusztusi levelében, amikor a rebellekkel és Vitnyédyvel való kapcsolata miatt vádolta Klescht, már akkor is megjelent ez a kiemelt mondat: „*Gallum amicum ave, vicinum cave*”. Ld.: MOL E 254 1673. augusztus No. 169. Késmárk, 1673. augusztus 26.

309 MOL E 254 1673. január No. 32. Richnó, 1674. január 5. Egyben ismét kérte a kamarát, hogy a Podolin körüli falvakba, ahol piarista atyák látják el a lelképásztori szolgálatot, küldjön a kamara parancsokat, hogy gyónjanak és térjenek át. A Szepesi Kamara hamarosan meg is küldte Hanaciusnak a kért tanúsítványt. MOL E 244 1673. január fol. 86. 1674. január 29.

310 MOL E 254 1673. március No. 66. 1674. március 8. Zebridowsky nem tudott személyesen ekkor megjelenni, ugyanis épp Lipót császár megbízásából – írta Bársony a kamarának – a lotharingiai herceg érdekében járt el a lengyel királyválasztáson.

örömmel tudatta a Szepesi Kamarával: tíz esztendőnyi fáradozása érett be, miután Lubomirski Szaniszló Héraklész herceg elrendelte, hogy álljon fel a püspök elnöklete alatt egy bíróság, amelyben lengyel részről két világi és egy egyházi személy, ugyanígy a Szepesi Kamara részéről két világi és egy egyházi megbízott vegyen részt. Kérte ezért a kamarát, hogy a megbízottakat minél előbb nevezze ki, és a bíróság ülészakán nyitására a fehérvasárnap (Húsvétot követő vasárnap) utáni harmadik hetét rendelte el Szepesváraán.³¹¹ A bíróság 1674. április 30-án ült össze és május 2-án ítéletet hoztak, melyben kimondták, hogy a lelkészek lázadás bűne miatt Magyarországról és annak tartozékaiból száműzetnek.³¹² Ezzel a Lengyelországnak elzalogosított szepesi városokban a piaristák működésével is győzedelmeskedett a rekatolizáció.

Összefoglalás

1670–1674 között egymással szorosan kapcsolódó, gyakran párhuzamosan zajló részfolyamatok révén ment végbe a protestantizmus háttérbe szorítása, az ellenreformáció kiteljesedése Felső-Magyarországon. A protestáns felekezetek finansiális, infrastrukturális megtörése, a világi hatóságok katolizálása, az állami befolyás megerősítése, a lelkészek elűzése, a plébánosok, szerzetesrendek tevékenysége, támogatása mint összefüggő elemek adják meg a korszak ellenreformációját. A jövedelmek csonkításának első szórványos jelei 1672-re egyre sűrűbben jelentkeztek, és a plébánosok beiktatásával lényegében egyértelművé vált, hogy a korábbi prédikátori juttatások azután már a katolikus egyház támogatását szolgálják, ezt az állapotot rögzítette tulajdonképpen a Magyar Kamara 1673. június 15-i utasítása. A jövedelmeket biztosító földek, haszonvételek szorosan a helyi egyház, templom tartozékai voltak, így a

311 MOL E 254 1674. március No. 26. Szepesváraán, 1674. március 23. Erre azért volt szükség, mert bár a pozsonyi rendkívüli bíróság elé idézték az elzalogosított szepesi városok lelkészeit, ezt azonban Lubomirski herceg illetéktelen beavatkozásnak vette, hiszen a lelkészek elleni eljárás politikai alapon, felkelés szításának vádjával történt. 1674. február 18-án szigorú utasításban meg is hagyta a lelkészeknek, hogy nehoj megjelenjenek Pozsonyban. Lubomirski viszont abba már beleegyezett, hogy Szepesváraán egy vegyes lengyel-magyar bíróság álljon fel, amelynek ítélete a szepesi városok prédikátorai mellett azokra a lelkészekre is kiterjedt, akik ugyan nem lengyel alattvalók voltak, hanem a pozsonyi idézés elől menekültek az elzalogosított területre. *Bruckner Gy.*: i.m. 333. p; *Sváby Frigyes*: A Lengyelországnak elzalogosított XIII szepesi város története. Lőcse, 1895. 212. p.

312 *Bruckner Gy.*: i.m. 335, 339. p.

templom, iskola, parókia katolikus kézbe kerülése szinte automatikusan jelentette az anyagi bázis elvesztését a protestáns közösségek számára. A protestáns egyházi intézmények elvételét azonban a helyi közösségek, a hívek tömegei igyekeztek megakadályozni, ami több esetben nyílt összecsapásig fajult. A tiltakozás, ellenállás élén a város magisztrátusa állt, igaz az előljárók általában nem erőszakkal, hanem jogi lehetőségekkel, időhúzással igyekeztek elkerülni templomaik, iskoláik elvételét. Ez kiváló lehetőséget és ürügyet szolgáltatott az államhatalomnak, hogy befolyását növelje a városokban, a városi tanácsba és vezető helyekre saját embereit ültesse. A világi hatóságok azonban hiába is tiltották meg a protestáns vallásgyakorlatot, a városokban, a városok környékén megbújó lelkészek továbbra is folytatták azt. Az 1672 őszi kuruc támadás mellett pedig nagyszámban álltak ki a prédikátorok, amely az ellenreformáció figyelmét feléjük fordította. Igaz ugyan, hogy már 1673–1674 előtt is voltak prédikátorok elleni perek, de ahogy a gályarab-perrel kapcsolatban Benczédi fogalmazott: „A prédikátorok ellen konstruált pert tehát mind a társadalmi meghatározottság, mind a történeti előzmények, mind a hatalom személyi összetétele szempontjából a Habsburg-abszolutista kísérlet szükségszerű velejárójának, sőt az 1670-es éveket, a lipóti abszolutizmus első szakaszát tekintve e periódus betetőzésének, amolyan végkicsengésének kell tekintenünk.”³¹³ A Fazekas István, Péter Katalin által feltárt hazai földesúri ellenreformáció eszköztára³¹⁴ tehát szinte teljes egészében tetten érhető az 1670–1674 közötti időszakban.

Emögött hatékony kamarai-katonai-egyházi együttműködés húzódott meg. A kamarát gyakran legalsóbb tisztviselői, vagy az alsópapság helyi képviselői értesítették, sürgették a protestáns közösségek elleni fellépések ügyében. Ezek a vallásügyi kérdéscsoportok általában végül helyi szinten, Kassán kerültek eldöntésre, a Szepesi Kamara felterjesztésére a Magyar Kamara és az Udvari Kamara az általános irányelveket szabta csak meg. A protestánsok sérelme csak ritkán jutott túl a Szepesi Kamarán, és az Udvarnál csak akkor számíthattak támogatásra, ha ahhoz az államhatalomnak is valamilyen érdeke fűződött. A császári katonaság szerepe alapvetően az asszisztencia volt, noha az Udvari Haditanács többször adott ki utasítást, hogy a katonaság vallásügyekbe ne avatkozzon, magánkérésre ne adjanak segítséget. Alighanem a Szepesi Kamara ilyen irányú kérései nem „magánógatásnak”, hanem hivatalos, kormányzati

313 Benczédi, 1985. 1211. p.

314 Péter K.: i.m. 186–199., Fazekas István: Falusi közösségek hitváltoztatása a 17. században. In: Vigilia 64. (1999) 7. sz. 521–523. p; Uő.: Adalékok a fraknói uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII. Bp., 1994. 126–145.

kérésnek minősültek, mindenesetre a templomok elfoglalására induló egyháziak, kamarai tisztviselők rendre a kamarán keresztül igényeltek katonai támogatást. Az egyház részéről a Szepesi Kamara döntésére az egri püspök, a szepesi prépost és a kassai jezsuiták bírtak a legnagyobb befolyással. A katolikus alsópapság révén a kamara olyan helyeken kapott újabb „szemeket és füleket”, ahová addig csak esetlegesen ért el befolyása. Másfelől a katolikus egyház az államhatalom támogatásával az 1670-es évek során visszafoglalt központokra támaszkodva megkezdhette a plébániahálózat megszervezésének, a katolikus egyházi szervezet és egyházi élet újjáalakításának XVIII. századra is átnyúló hosszas folyamatát.